

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ БА НОМИ
МОЁНШО НАЗАРШОЕВ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 891.550 – 1 (092)

ЁРБЕКОВА ЗАРРИНА МАРДОНҚУЛОВНА

**ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ТАЪРИХИИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲОФИЗИ
ШЕРОЗӢ ВА СОНЕТҲОИ ВИЛЯМ ШЕКСПИР**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 6.2.15. Адабиёти тоҷик, равобити адабӣ

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ
Шозиева Гулмо Парвонашоевна

ХОРУҒ – 2026

МУНДАРИҶА

МУҚАДДИМА.....4-12

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ.....7-12

БОБИ I. МАСЪАЛАҶОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ РАВОБИТИ АДАБИИ ФОРСӢ-ТОҶИКӢ ВА АНГЛИС (дар замони Ҷофизии ШерозӢ ва Виям Шекспир).....13-47

1.1. Таърихи равобити адабии форсӢ-тоҷикӢ ва англис (асрҳои XIII-XVI).....13-29

1.2. Шухрати ҷаҳонии Ҷофизии ШерозӢ ва Виям Шекспир.....29-35

1.2.1. Ҷаҳонбинии Ҷофизии ШерозӢ ва Виям Шекспир.....35-38

1.2.2. Забони ғазалиёти Ҷофизии ШерозӢ ва сонетҳои Виям Шекспир.....38-47

БОБИ II. ОМУӢЗИШИ МУҚОИСАВИИ ҶАӢТ ВА ЭҶОДИЁТИ ҶОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА ВИЛЯМ ШЕКСПИР (дар асоси ғазалиёт ва сонетҳо).....48-90

2.1. Омӯзиши ҷаёт ва эҷодиёти Ҷофизии ШерозӢ ва Виям Шекспир.....48-64

2.2. Тарҷумаи ғазалиёти Ҷофизии ШерозӢ ва сонетҳои Виям Шекспир.....64-77

2.3 Таҳқиқи ғазалиёти Ҷофизии ШерозӢ ва сонетҳои Виям Шекспир.....77-89

БОБИ III. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ТАЪРИХИИ ХУСУСИЯТҶОИ ҶОЯВИЮ БАДЕИИ ҶАЗАЛИЁТИ ҶОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА СОНЕТҶОИ ВИЛЯМ ШЕКСПИР.....90-159

3.1. Хусусиятҳои ғоявию мавзӯии ғазалиёти Ҷофизии ШерозӢ ва сонетҳои Виям Шекспир.....90-142

3.1.1. Тавсифи ишқ дар ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир.....	93-125
3.1.2. Тасвири май дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир.....	125-128
3.1.3. Тасвири дӯстиву рафоқат дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир.....	128-135
3.1.4. Тасвири табиат дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир.....	135-139
3.2. Хусусиятҳои бадеии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир.....	140-157
ХУЛОСА.....	158-161
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ.....	162-163
РҶҲАТИ АДАБИЁТ.....	164-179
ИНТИШОРОТ АЗ РҶҲИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	180-181
ЗАМИМА.....	182-185

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Омӯзиш ва баррасии равобити адабӣ харчанд дар миёни кишварҳои Шарқ то ҳадди имкон ҳаллу фасл шуда бошад ҳам, дар байни мамолики Шарқу Ғарб пайвандҳои ногуастани зиёде низ мавҷуданд, ки то ҳол ба таври бояду шояд ҳалли ҳудро наёфтаанд. Пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб, нахуст дар мавҷудияти сарчашмаҳои муштарак, баҳусус дар осори шоирон ва нобиғони адабиёти ҷаҳон зоҳир мегарданд. Адабиёти ҷаҳон то замони муосир танҳо шоҳкорҳоеро пазируфтааст, ки барои ҳалли масоили сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва адабӣ ҳамчун манбаи зарурӣ хидмат намудаанд. Дар ин росто, дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ шахсиятҳои барҷастае ба майдони илму фарҳанг ва маданият омаданд, ки новобаста аз марзубум ва халқияту миллат барои ҳамешагӣ сутуни устувори тамаддуни башарро гузоштаанд. Ҳофизӣ Шерозӣ (1325-1389) ва Вилиям Шекспир (1564-1616) дар баробари дигар нобиғон ва шахсиятҳои бузург бо вижагиҳои шарқӣна ва ғарбӣнаи хос ба тамаддуни башарӣ мақоми вижа пайдо карданд. Ҳамгунӣ ва муштаракоти осори арзишманди Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир, ки ҳар ду шоир дар давраи Эҳё (*Renaissance Period*) зиндагӣ ва эҷод намуданд, бо вучуди доштани хусусиятҳои хоси шарқию ғарбӣ дар баъзе масоили ахлоқию маънавӣ ва адабӣ андешаҳои муштарак доранд.

Мавзӯҳои умумибашарии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспирро хусусиятҳои ғоявию мавзӯӣ, аз ҷумла тасвири симои инсонӣ озоду вораства, тавсифи ишқ, тасвири май, тарғиби дӯстиву рафоқат, тасвири зебоиҳои табиат, арзишҳои маънавии инсон, муносибати ошиқу маъшуқа, ҳаёти иҷтимоӣ ва ғайра ташкил медиҳад. Муштаракоти мавзӯӣ ва маъноии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои

Виялям Шекспир¹ дар адабиётшиносии муосир ба тавре ки шоиста аст, мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Интихоби мавзуъ аз ин ҷо сарчашма мегирад ва ҳалли илмии мавзуи таҳқиқ имкон фароҳам меоварад, ки равобити адабии тоҷику англис ба дурустӣ омӯхта шавад ва дар густариши он дар замони Истиқлол замина муҳайё намояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Омӯзиш ва баррасии таҳлили муқоисавию таърихӣ ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Виялям Шекспир дар адабиётшиносии муосир мавзуи тоза буда, дар заминаи адабиёти татбиқӣ анҷом ёфтааст.

Бадеияти осор ва натиҷаҳои умумияту фарқияти шоирону мутафаккиронро равобити адабӣ ҳамчун самти алоҳида ва мушаххаси илми адабиётшиносӣ муайян мекунад. Дар ин самт адабиётшиносони варзидаи ҷаҳон, ба мисли В.М. Жирмунский [84, 85], Н.И. Веселовский [78], С.Ф. Олденбург [103], Д.С. Лихачев [95], Е.М. Мелетинский [98], В.Г. Рейзов [109] ва дигарон қорҳои азими илмиву пажӯҳиширо анҷом додаанд. Дар натиҷаи пайвандҳои адабиву бадеӣ дар тӯли таърихи башар осори шоирону нобиғони ҷаҳон рушд намуда, то замони мо волотарин арзишҳои инсониро ба вучуд оварданд. Бо рушд ёфтани адабиёти ҷаҳон дар асри ХХI ҷузъиёти зиёде рӯйи қор омадаанд, ки «равобити ҳамҷонибаи фарҳангӣ, адабӣ, иҷтимоӣ ва бадеиро қавӣ гардонида нубуғи тамаддуни башариро пайваста нигоҳ медорад» [65, с. 185-190].

Перомони ҳаёт ва эҷодиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Виялям Шекспир муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ, ба мисли Е.Э. Бертелс [74], И.С. Брагинский [76], Л.М. Конрад [88], Н.И. Веселовский [78], В.М. Жирмунский [84, 85], А. Мирзоев [35], Ш. Ҳусейнзода [57, 58, 59], А. Афсаҳзод [10, 11, 12], А. Саъдиев [50], Х. Шарифов [62, 63], В. Самад [47],

¹*Эзоҳи вожаи «сонет»:* Тарҷумони шинохта Қутбӣ Киром дар навиштани унвони асари манзуми ситораи машҳури Ғарб Виялям Шекспир «Сонетҳо», ки соли 1965 дар нашриёти «Ирфон», ба нашр расидааст, як ҳарфи «н»-ро истифода намудааст. Аз ин рӯ, мо низ тасмим гирифтаем вожаи мазкурро, чи дар зикри унвони асар ва чи дар баёни анвои шеърӣ лириқӣ ба чунин шакл, яъне «сонет» нависем.

А. Насриддин [40], А. Сатторзода [48, 49], Ш. Мухтор [36, 37], Қ. Восеъ [32], Г. Шукурова [68], Ҷ. Бобокалонова [16], Н. Нурчонон [43], Ф. Ҷураев [63], А.Усмонов [53], М. Зайниддинов [21], Б. Мақсудов [34], Ш. Исрофилниё [25; 26; 27], Г. Шозиёева [64; 65], М. Раҳимова [108] ва дигарон корҳои илмии ҷудогона таълиф намудаанд.

Вобаста ба таҳлилҳои муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир танҳо чанд мақолаи илмии муҳаққиқони эронӣ, ки бештарашон дар Ғарб, бахусус дар Англия ба таъ расидаанд, мавҷуданд. Дар ин радиф мақолаҳои илмии муҳаққиқони эронӣ «A comparative study of taking pride in one's own poetry: Hafiz and Shakespear»-и Рухулло Рӯзбех [176, с. 24-31], «Comparative study of theme of love in Sonnets of Shakespear and Hafiz»-и Киян Пишкар [170, с. 66-75], «Ҳофиз ва Шекспир: дидори Шарқ ва Ғарб»-и Зоҳир Заршириёз [22, с. 212], «Муштаракоти Шекспир ва Ҳофиз дар мақолаи «ишқ»-и Ҳодӣ Худвор [55, с. 212], «Шекспир, Эрон ва Шарқ»-и Сирус Ғанӣ [136, с. 212] ва дигарон таълиф шудаанд, ки бештар муаллифон ба масъалаҳои ишқу муҳаббат, васфи табиат, инсондӯстӣ, нақӯкорӣ ва амсоли инҳо дар ашъори ин ду шоири нобиға тавачҷуҳ намуданд.

Аз дараҷаи таҳқиқи мавзӯ бармеояд, ки то ҳол паҳлуҳои ҷудогонаи таҳлили муқоисавӣ-таърихии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир пурра омӯхта нашудааст. Ҳарчанд дар бораи ҳаёт ва осори Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир донишмандон ва адабиётшиносони ҷаҳон маълумот дода будаанд, аммо ба таври кулӣ ва фарогир дар қолаби диссертатсия то ҳанӯз таҳлили муқоисавӣ-таърихии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспирро касе наомӯхтааст. Аз ин рӯ, тавачҷуҳ ба ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир дар адабиётшиносии тоҷик бо тақ ба равишҳои ҷадиди пажӯҳишӣ иқдоми саривақтӣ ва аз ҷиҳати назарӣ амалӣ арзишманд мебошад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи таҳия ва таълифи нақшаи корҳои илмӣ таҳқиқотии кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев барои солҳои 2021-2026 анҷом ёфтааст. Натиҷаҳои таҳқиқ ва арзёбиҳои илмӣ метавонанд дар таҳия ва такмили барномаҳои таълимиву омӯзишӣ ва мавзӯҳои таҳқиқотӣ истифода шаванд.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таълифи диссертатсия таҳқиқ ва омӯзиши муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир, ба вижа таҳлили муқоисавии осори ин ду ситораи дурахшони ҷаҳон буда, дар натиҷаи пажӯҳиш самтҳои мухталифи осори шоирон, тарҷума, таъсирпазирӣ аз назари муқоисавӣ-таърихӣ баррасӣ гардиданд.

Вазифаҳои таҳқиқ. Ҳалли масъалаҳои зерини ба ҳам алоқаманд вазифаҳои асосии таҳқиқро ташкил медиҳанд:

- таҳқиқи масъалаҳои ташаккул ва рушди равобити адабии форсӣ-тоҷикӣ ва англис дар асрҳои миёна;
- зарурати омӯзиши ҳаёт ва фаъолияти Ҳофизи Шерозӣ ва Вилям Шекспир;
- баррасии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа;
- таъйини ҷойгоҳи ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир дар адабиёти ҷаҳон ва тамаддуни башарӣ;
- таҳқиқи таъсири ашъори Ҳофизи Шерозӣ ва андешаҳои ӯ дар эҷодиёти Вилям Шекспир;
- таҳқиқ ва таъйини сифати тарҷумаи ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир;

- таҳлили ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир бо усули таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ;
- таҳлили муқоисавии хусусиятҳои ғоявӣ, мавзӯӣ ва бадеии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир;
- муайян намудани *ҳофизишиносӣ* ва *шекспиришиносӣ* ҳамчун самти ҷудогонаи адабиётшиносии муосир ва дурнамои рушди онҳо.

Объекти таҳқиқ. Дар диссертатсия таҳлили муқоисавӣ-таърихии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир мавриди таҳқиқ қарор ёфтааст.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқ. Дар диссертатсия муайян намудани умумияти таркибӣ, шакливу сохторӣ ва маъноии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир дар иртибот бо вижагиҳои илмӣ, адабӣ ва бадеӣ таҳқиқ ва пажӯҳиш шудааст.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Дар диссертатсия аз андешаҳои назарӣ ва таҷрибаи илмии донишмандон ва адабиётшиносони ватанию хориҷӣ, ба монанди Е.Э. Бертелс [74], И.С. Брагинский [76], В.М. Жирмунский [84; 85], А.Н. Веселовский [78], В.Г. Белинский [73], М. Морозов [99], А. Аникс [70], С.Ф. Олденбург [103], Д.С. Лихачев [95; 96], М.А. Барг [72], А. Мирзоев [35], Ш. Ҳусейнзода [57; 58; 59], А. Афсаҳзод [10], М. Шакурӣ [67], С. Саъдиев [50], Х. Шарифов [62; 63], Н. Исмоилзода [24], В. Самад [47], А. Сатторзода [48; 49], Ҷ. Бобокалонова [16], Н. Нурҷонов [43], М. Зайниддинов [21], Ш. Исрофилниё [26; 27; 28], М. Раҳимова [108], Г. Шозиева [64; 65; 121] ва дигарон истифода шудаанд.

Ҳамчунин, мақолаҳои илмии муҳаққиқони эронӣ Рухулло Рӯзбех [176], Киян Пишкар [170], Зоҳир Заршириёз [22], Ҳодӣ Худвор [55], Сирус Ғанӣ [136] ва дигарон ба сифати асосҳои назариявӣ дар диссертатсия истифода шудаанд.

Навгони илмии таҳқиқ. Диссертатсия нахустин таҳқиқи монографиро дар мавзӯи «Таҳлили муқоисавӣ-таърихии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир» фарогир мебошад. Дар

адабиётшиносии тоҷик ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир бори аввал ба таври мушаххас бо усули *таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ* ба таври монографӣ мавриди пажӯшиш қарор гирифтааст. Ҳамчунин, ҳамгунии ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир аз назари шакли маънӣ ва вижагиҳои ғоявӣ услубӣ муайян карда шудаанд.

Муаллифи рисола равобита адабро бо мазмуну муҳтаво ва нақшу мақоми симоҳои шарқинаву ғарбиёна, ки арзишҳои маънавиашонро пос мепошанд, таҳқиқ намудааст.

Масъалаҳои таҳқиқшаванда муҳим ва зарурӣ буда, дорои арзиши илмӣ, назарӣ ва амалӣ мебошанд.

Нуқтаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Заминаҳои асосии пайдоиш ва ташаккули равобита адабии Шарқу Ғарб, бахусус мардумони форсу тоҷик ва англис дар дарозии таърих бештар дар натиҷаи муштарақоти осори намояндагони адабиёти Шарқу Ғарб ба вуҷуд омадааст. Шарқ, бавижа Форс, дар даврони классикӣ дар назари ҷаҳони Ғарб маркази тамаддун, илм ва фарҳанг маҳсуб меёфт.

2. Адабиёти *таърихӣ* ҳамчун самти алоҳидаи адабиётшиносии тоҷик, ки таҳлили муқоисавӣ-таърихиро дар ихтиёр дорад, барои муайян намудани муштарақоти ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир хизмат кардааст. Таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихии ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир умумият ва тафовути зиёдеро дар фарҳанг, маданият ва адабиёти Шарқу Ғарб ошкор карданд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷаҳонбинӣ ва вижагиҳои ғоявӣ ашъори Ҳофиз Шерозӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба ҷаҳони Ғарб таъсири мусбат расонидааст.

3. Пажӯшишҳои аз ҷониби муҳаққиқон ва донишмандони ҷаҳон роҷеъ ба осори суҳанварони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англис, бавижа ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир анҷомёфта,

адабиётшиносии муосирро ғанӣ мегардонанд. Ҳамчунин, тарҷумаи сарчашмаҳо, дастхатҳо ва асарҳои нодири адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англис, бахусус осори Ҳофизӣ Шерозӣ дар Фарб ва Вилиям Шекспир дар Шарқ мактабҳои бузурги адабиву тарҷумониро ба вуҷуд овард.

4. Омӯзиши ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир, чи дар алоҳидагӣ ва чи дар заминаи таҳлилҳои муқоисавӣ дурнамои *ҳофизшиносӣ* ва *шекспиршиносиро* муайян мекунад.

Аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ. Маводи таҳқиқи мазкурро хангоми таълифи китобҳои дарсӣ ва дастурҳои таълимӣ вобаста ба таърихи ҷаҳон, адабиёти ҷаҳон, муносибатҳои байналмилалӣ, равобити адабӣ, адабиётшиносии муқоисавӣ-таърихӣ, таҳияи маводи таълимии дарсҳои амалии факултети шуъбаҳои муносибатҳои байналмилалӣ, робитаи адабӣ ва адабиёти муқоисавӣ-таърихӣ мактабҳои олии ҷумҳурӣ ва таҳқиқоти мухталифи академӣ истифода бурдан мумкин аст. Маводди рисола ҳамчунин барои анҷом додани таҳқиқоти минбаъда замина фароҳам меоварад.

Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он ифода меёбад, ки натиҷаву хулосаҳои илмӣ ҳосилшуда дар амалияи илми адабиётшиносии тоҷик хангоми пажӯҳиши масъалаҳои алоқаманд ба барқарорсозии таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир, мазмун ва хусусиятҳои ғазалу сонетҳо арзиши муҳим доранд. Маводди фароҳамомада ва хулосаву пешниҳодҳои муаллифро дар вақти навиштани мақола, таълифи монография, навиштани китобҳои дарсӣ, таълифи воситаҳои таълимӣ дар донишгоҳу донишкадаҳо ва мактабҳои миёна, омода кардани курси лексияҳо аз таърихи адабиёти форсу тоҷик, таҳқиқи паҳлуҳои омӯхтанашудаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир, омӯзиши масъалаҳои марбут ба таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ ва таъйини ҷойгоҳи адабии ин ду шоири ҷаҳонӣ мавриди истифода қарор додан мумкин аст.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Таҳлили муқоисавӣ-таърихии ғазалиёти Ҳофизии Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир» ба доираи мавзӯ ва масъалаҳои таҳқиқии шиносномаи ихтисоси илмии 6.2.15. Адабиёти тоҷик, равобитаи адабӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Диссертант бори нахуст масъалаҳои таҳлили муқоисавӣ-таърихии ғазалиёти Ҳофизии Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспирро мавриди таҳқиқ қарор дода, нуктаҳои асосӣ ва хулосаҳои назариро ба шакли мақолаҳои илмӣ интишор намудааст. Ҳамчунин, саҳми шахсии докталаб дар баррасии мавзӯ, масъалаҳои меҳварӣ ва коркарди натиҷаҳои таҳқиқии амалӣ зоҳир мегардад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Доир ба муҳтавои асосии диссертатсия ва хулосаҳои таҳқиқ муаллиф дар конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Авлавияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар дар низоми хизмати давлатӣ: таҳкими салоҳияти рақамӣ» (Душанбе, 2026), конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами Филологияи Шарқ ва робитаҳои забониву адабӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ» (Душанбе, 2026) ва маҳфилу конференсияҳои донишгоҳӣ (2023-2026) маърузаҳо хондааст. Бахшҳои асосии диссертатсия дар ҷаласаҳои кафедраи филологияи англиси Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев пешниҳоду баррасӣ шудаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи филологияи англис муштарак бо кафедраи адабиёт ва журналистикаи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев (суратмаҷлиси № 2 аз 12 сентябри соли 2025) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Нуктаҳои асосӣ ва натиҷаи таҳқиқ дар 6 мақолаи илмие, ки дар феҳристи маҷаллаҳои илмии шомилбудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон ба таъб расидаанд, ифода ёфтаанд. Ҳамчунин, доир ба мавзуи диссертатсия ду мақола дар маводди конфернс низ ба таъб расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, зерфаслҳо, хулоса, адабиёти истифодашуда ва замима иборат мебошад. Ҳаҷми умумии диссертатсия 185 саҳифаи чопи компютери ро ташкил медиҳад.

БОБИ I. МАСЪАЛАҲОИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ РАВОБИТИ АДАБИИ ФОРСӢ-ТОЧИКӢ ВА АНГЛИС (дар замони Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир)

1.1. Таърихи равобити адабии форсӣ-тоҷикӣ ва англис (асрҳои XIII-XVI)

Адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англис, бо вучуди сипарӣ намудани марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба бисёр воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва хунрезӣҳои аҷнабиён дучор гардиданд, асолаташонро аз даст надодаанд. Ҳамчунин, дар раванди зиддият ва бархӯрдҳои пайвастаи иҷтимоӣ сиёсӣ намояндагони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва адабиёти англис тавонистанд ба адабиёти ҷаҳон роҳ ёфта, дар тамаддуни башарӣ шоҳкорҳои азимро ҷой диҳанд.

Фарҳангу маданияти халқҳои гуногуни Шарқу Ғарб дорои арзишҳои волои маънавию маърифатӣ буда, пояи асосии онҳо осори намояндагони адабиёти классикӣ ташкил медиҳад. Адабиёти форсӣ-тоҷикии давраи классикиро сарзамини Мовароуннаҳр Хуросон ташкил медиҳад, ки ҳудуди кунуни Тоҷикистон, Эрон, Афғонистон, Покистон, Ёзбекистон, шибҳи қораи Ҳиндро ташкил медиҳад. Таҳқиқи осори пурғановати бузургону нобиғони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, аз Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ то Абдурраҳмони Ҷомӣ дар Ғарб ҳанӯз аз асри XII оғоз ёфта буд. Агар пажӯҳиши осори илмӣ адабии намояндагони форсзабону форситаборон ҳанӯз аз ин давра шурӯъ шудааст, дар Ғарб тараққиёти илму фарҳанг ва адабиёт баъдтар, яъне асрҳои XV-XVI оғоз меёфт. Дар Ғарб тараққиёти илм, фарҳанг ва адабиёти англис ҷойгоҳи бештарро касб намудааст, ки ба сарзамини Англия ва Амрико марбут буданд.

Таҳқиқу баррасии ҳаматарафаи равобити адабӣ-фарҳангии халқҳои форсу тоҷик ва англис дар асрҳои миёна аз вазифаҳои муҳимми илми адабиётшиносӣ ба шумор меравад. Дар адабиётшиносӣ чунин пажӯҳишҳо донишмандону олимони дар заминаи таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ анҷом дода, муштаракот ва умумиятҳои зиёди шоҳкорҳои

беназири Шарку Фарбро муайян намудаанд. Шоҳкорҳои илмиву адабии шоирону мутафаккирони форсӣ-тоҷикӣ пояи асосии равобити гуногунсамта ташкил медиҳад ва маҳз дар натиҷаи таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ осори зиёди шоирону мутафаккирони ҷаҳон пажӯҳиш гардида, равобити илмӣ, фарҳангӣ ва адабиро рушд додаанд.

Хушбахтона, таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ на танҳо асарҳои илмиро ба вуҷуд оварданд, балки таърихи равобити дучонибаи Шарку Фарбро низ ошкор намуданд. Аз ин ҷо бармеояд, ки фарогири мавзӯ ва моҳияти муштарак дар миёни шоирону мутафаккирони ҷаҳон басо зиёд буда, собиқаи қуҳан дорад. Оғоз ва ташаккули таъсирпазирии шоирону нобиғагони англис аз мутафаккирони форсу тоҷик маҳз бо густариш ёфтани асарҳои арзишманди сурат гирифтааст. Муҳаққиқ ва шарҳиноси рус И.С. Брагинский вобаста ба ин масъала чунин андеша иброз намудааст: «Асри XIII миёни Шарку Фарб равобити гуногунҷанба тавассути сайёҳони аврупоӣ шуруъ шуда, таърих, илм, адабиёт ва фарҳанг ба маротиб густариш доданд ва асарҳои онҳоро бештар ба Фарб интиқол доданд» [17, с. 128].

Фарб бештар сайёҳонро интиҳоб намуд, ки илмҳои фаровон доштаанд ва аз таърих, фарҳанг ва адабиёти Шарқ қомилан бохабар буданд. Густариши арзишҳои маънавию моддӣ аз сарзамини Форс ба Фарб низ маҳз ба сайёҳон тааллуқ дорад. Сайёҳон бо роҳу воситаҳои мухталиф ҳам равобити дучонибаро ба роҳ мондаанд ва ҳам сарчашмаву манобеи илмиву адабиро ба Фарб интиқол додаанд.

Хотиррасон бояд қард, ки ҳар навъи ҳамкорӣ ба ҳамкориҳои иҷтимоиву сиёсӣ алоқамандии ногусастанӣ дорад. Дар давраҳои гуногуни таърихӣ бо вуҷуди ҳар гуна холиҷо ва зиддиятҳои иҷтимоиву сиёсӣ, ҳамкориҳои илмӣ, фарҳангӣ ва адабӣ аз байн нарафтаанд ва баръақс рушд намуданд. Пайгирии намунаҳои равшану мушаххас аз қадимтарин пайвандҳои адабиву ҳунарии ин халқҳо барои омӯхтани

таърихи комили робитаҳои адабию фарҳангӣ аҳаммияти бевосита доранд.

Илова ба ин, сарчашмаҳои илмӣ ва тарҷумаи онҳо дар таҳқиқ ва пажӯҳиши равобити адабиву фарҳангии халқу миллатҳои ҷаҳон низ аҳаммияти вижа доранд. Муҳаққиқон ва мутарҷимон дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ ба ҷаҳониён тамаддун, фарҳанг ва адабиёти ҳар халқу миллат ва инсониятро ба сифати омили асосии маънавӣ-эстетикӣ шинос намудаанд.

Пажӯҳишҳо ҳарчанд дар ин самт зиёд бошанд, аммо арзишҳои фарҳангӣ, илмӣ ва адабии мардумони форсу тоҷик ва англис то ҳол пурра омӯхта нашудаанд. Пажӯҳишҳои анҷомдода бештар ба адабиёти классикӣ марбутанд.

Муҳаққиқи рус Д.С. Лихачев роҷеъ ба рушд ва ташаккули адабиёти халқҳои ҷаҳон, ки адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар радифи онҳо қарор дорад, чунин тазаккур додааст: «Ҳар гуна воқеаи адабиву фарҳангии дар таърихи башарият то ҳанӯз бамиёномада, ба марҳилаи гузашта вобаста аст» [96, с. 118]. Меҳвари асосии марҳалаи гузаштаи воқеаҳои илмӣ, адабӣ ва фарҳангии башарро давраи классик ташкил медиҳад, зеро ин давра манбаъҳо ва сарчашмаҳои ҳатгӣ асолати баланд дорад.

Омилҳо ва заминаҳои пайдоишу ташаккули равобити адабии форсӣ-тоҷикӣ ва англис, минбаъд ба таҳлили муқоисавӣ-таърихии ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир мусоидат мекунад. Маҳз чунин омилҳо фазои адабӣ-бадеии форсӣ-тоҷикӣ ва англисро пурра намуда, ҳамкориҳои судманди фарҳангӣ-адабиро ба бор меоварад ва боиси густариши донишҳои назариву амалии илми адабиётшиносӣ мегарданд.

Дар мавриди равобити фарҳангиву адабии форсӣ-тоҷикӣ ва англис, ки меҳвари онро таҳлили муқоисавӣ-таърихии осори классикони бузург, ба мисли Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ташкил медиҳад, дар боби мазкури таҳқиқотамон маълумот додаем. Воқеан, зимни баррасӣ ва

таҳлилҳои илмии муқоисавӣ, ҳамгуниҳои зиёдро дарёфтем, ки дар маҷмӯъ 246 ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ бо 154 сонети Вилиям Шекспир шабоҳати наздик доранд.

Ҳаёт ва осори намояндагони маъруфи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англис дар пажӯҳиши муҳаққиқони тоҷик ба назар мерасад. Вобаста ба ин, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар адабиётшиносии тоҷик мавқеъ ва манзалати хосро касб намудаанд. Дар баробари ин роҷеъ ба осори арзишманди ин ду нобиғаи ҷаҳонӣ аз ҷониби пажӯҳишгарони кишварҳои мухталиф дар алоҳидагӣ асарҳои илмӣ навишта шудаанд, аммо дар ҳеҷ кадоми онҳо мавзӯи таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ба сурати кори илмӣ ҷудоғона таҳқиқ нашудааст.

Таҳқиқи осори пурғановати намояндагони асримиёнагии ҷавзаи адабии форсӣ-тоҷикӣ ва англис Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар асоси таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ дар ҳаҷми як рисолаи илмӣ ҷойгир кардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, осори пурраи Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспирро мавриди пажӯҳиши қарор надодем, зеро зимни нишон додани тамоми осори онҳо умумият зиёд шуда, арзиши диссертатсияро коҳиш медиҳад. Барои анҷом додани кори ҷиддӣ танҳо ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспирро зарур донистем. Таҳлилҳои муқоисавию таърихӣ нишон медиҳанд, ки осори пурбортарини шоири Ғарб Вилиям Шекспир ба осори нобиғаи Шарқ Ҳофизӣ Шерозӣ шабоҳати зиёд дорад. Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ба мисли дигар бузургони адабиёти ҷаҳон ашъореро таълиф намуданд, ки имрӯз дар тамаддуни башарӣ аз беҳтарин шоҳкорӣ доништа мешаванд.

Дар рафти омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи мазкур аз пажӯҳишҳои заминавии донишмандони ҷаҳон, бавижа аз усул ва таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ истифода намудем. Дар ин масир бештар донишмандон В.М. Жирмунский, Е.М. Дяконов, С.С. Веселовский ва дигарон корҳои зиёди илмӣ-пажӯҳишӣ анҷом доданд.

Умумияти маъноии ғазалу сонетҳо бар он далел аст, ки Вилиям Шекспир тавонистааст, ки пас аз зиёда аз дусад сол аз Ҳофизи Шерозӣ баҳра бардорад. Бо далелҳои ғавқ метавонем гуфт, ки дар сонетҳо мазмуну муҳтаво ба мисли ғазал бо низом ва тартиби муайян омадааст.

Шабоҳати аввалиндарача дар он аст, ки замони зиндагии ҳар ду нобиғаи ҷаҳон Вилиям Шекспир ва Ҳофизи Шерозӣ, замони Эҳё (*Renaissance Period* ё *Middle Ages*) буда, аз давраҳои муҳимтарини нашъунамо ва рушди илм, фарҳанг ва адабиёт мебошад. Аз ин рӯ, Вилиям Шекспир ба мисли Ҳофизи Шерозӣ кӯшиш намудааст, ки таърихи халқи худ, яъне маданияту фарҳанги Ғарбро ҷовидона нигоҳ дорад ва онро ба ҷаҳониён муаррифӣ намояд.

Шарқ ва Ғарб дар масири таърих новобаста аз костагиву зиддиятҳои сиёсиву иҷтимоии мухталиф равобити гуногунҷабҳаро роҳандозӣ намуда, дар бисёр самтҳо, аз қабилӣ равобити илмӣ, адабӣ ва фарҳангӣ ба комёбиҳои зиёд ноил гардиданд. Равобити адабӣ-фарҳангӣ боиси дӯстии дучонибаи Шарқу Ғарб дар тӯли садсолаҳо гаштааст. Замони ба вучуд омадани адабиёти Ғарб маҳз дар давраи Эҳё (*Renaissance Period* ё *Middle Age* – Ғ.З.) ба вучуд омад, ки дар он давра дар Шарқ аллакай илм, фарҳанг ва адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар зинаи баланд қарор доштааст. Воқеан, давраи Эҳё давраи дурахшони таърихи башар ба ҳисоб рафта, масъалаҳои ахлоқӣ, маърифатӣ, тарбиявӣ ва маданӣ ҳамчун меҳвари асосии ҳаёти инсон дар бар мегирад.

Шоири ғазалсарои Шарқ Ҳофизи Шерозӣ айёми баҳорро, ки марҳилаи тозаии ҳаёти инсон ва табиат ба шумор меравад, чунин ба тасвир кашидааст:

Саҳни бустон завқбахшу суҳбати ёрон хуш аст,
Вақти гул хуш бод, к-аз вай *вақти* майхорон хуш аст.
Аз сабо ҳар дам машоми ҷони мо хуш мешавад,
Оре-оре, тибӣ анфоси ҳаводорон хуш аст [4, с. 71].

Агар шоир дар байтҳои аввали ғазал аз суҳбати ёрон ва вақти хушиву хурсандии ӯ сухан мегӯяд, дар идомаи он нолаи булбул ва гулбонги дилафгори ӯро айёми хушиву хурсандӣ унвон кардааст.

Ҳофизи Шерозӣ мурғи шабхонро башорати роҳи ишқ меҳисобад:

Нокушуда гул ниқоб, оҳанги реҳлат соз кард,
Нола кун, булбул, ки гулбонги дилафгорон хуш аст.
Мурғи шабхонро башорат бод, к-андар роҳи ишқ
Дӯстро бо нолаи шабҳои бедорон хуш аст [4, с. 71].

Аз ин ҷо бармеояд, ки шоир лаҳзаҳои рангин ва пурмаҳсулро низ дар ҳаёт доштааст. Шоир лаҳзаи беҳтарини ҳаётро бӯстони завқбахш, суҳбати ёронро хушҳолӣ, айёми гулро хурсандӣ ва вақти майхоронро хушиву хурсандӣ номидааст. Нолаи булбул, ки садои мафтункунанда мебошад, шоир барои ҳар субҳ суруданро даъват мекунад, то таъби ҳаводорон хуштару гулбонги дилафгорон болидатар шавад.

Вилиям Шекспир давраи ҳаёти худро ба андозаи кофӣ аз марҳилаи пурбори Ғарб дониста, умри худро ба саҳрову биёбон ва сабзаву гулҳои диёри худ бахшидааст. Вилиям Шекспир новобаста аз фарозу нишебҳои ҳаёт пайваста аз ишқ сухан мегӯяд:

When I do count the clock that tells the *time*,
And see the brave day sunk in hideous night;
When I behold the violet past prime,
And sable curls or silvered o'er with white [7, с. 506].

Тарҷумаи Қутбӣ Киром:

Соатам вақте ки мегӯяд ба ман: – рӯзи сафед
Баъди чанде ғарқ мегардад ба қабри шомии тор.
Мешавад чин аз руҳи барги гули раъно падид,
Орази сурхат ба ранги қаҳрабо ояд дучор [5, с. 12]

Вилиям Шекспир ширинии ҳаётро «when I behold the violet past prime» («*мешавад чин аз руҳи барги гули раъно падид*») ва «and sable curls or silver'd ore with white» («*оразии сурхат ба ранги қаҳрабо ояд дучор*»)

маънидод мекунад. Шоир ожангхоро баргҳои хазоншуда ва симои инсонро гули раъно номида, ҳамагонро ба зиндагии шоиста даъват мекунад.

Сонети Вилиям Шекспир ба мавзуи ишқ бахшида шуда, тасвири зебоии маҳбубаро мӯшикофона ба қалам додааст, ки Ҳофизӣ Шерозӣ дар ин мавзӯ ғазалҳои зиёде дорад.

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир бо офаридани афкори андешаҳои арзишманд дар маркази диққати ҷомеаи ҷаҳон қарор доранд. Масъалаҳои арзишмандии инсонӣ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир басо зиёданд. Яке аз чунин масъалаҳои мубрам тараннуми ишқ мебошад, ки зиндагии инсон бидуни он маъно надорад. Яке аз паёмҳои асосии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ишқ аст ва шоир зебоии маъшукро дар ҳадди аҳсант васф намудааст:

Чамолат офтоби ҳар саҳар бод!
Зи хубӣ рӯйи хубат хубтар бод!
Ҳумои зулфи шоҳиншаҳпаратро
Дили шоҳони олам зери пар бод! [4, с. 119].

Ҳофиз Шерозӣ ҷамоли ёрро ба офтоб монанд карда, ўро хубрӯтарин хубрӯени ҷаҳон мешуморад. Шоир «дили шоҳони олам»-ро асири «зулфи шоҳинпари маҳбуба» медонад, дили беишқро «ғарқа дар хуни ҷигар» меномад.

Шоир бо дилтангӣ ва ишқи амиқи худ ба маъшуқа ишора мекунад ва зебогии ўро бо латифтарин ва маҳинтарин суханҳо, чун «рӯйи хуб», «ҷамоли офтобгуна», «зулфи шоҳиншаҳпар» ва амсоли инҳо ном мебарад.

Мавзуи ишқ дар сонетҳои Вилиям Шекспир ҷойгоҳи вижа дорад. Ў мавзуи мазкурро «санъати абадӣ» («forever art») номидааст. Сонети ин суханвари ҷаҳон чунин назм шудааст:

Thou art as tyrannous, so as thou art,
As those whose beauties proudly make them cruel,

For well thou knowst, to my dear dotting hart
Thou art the fairest and most precious jewel [7, с. 377].

Тарчумаи тахтуллафз²:

Ту чунон мавзун ҳастӣ, чунон ки ту зебой,
Ту зебу зиннати манӣ, ифтихори манӣ,
Зеро ки ту бароям азизу ғамхортаринӣ
Ту одилтарин ва гаронбаҳотарини ҳастӣ.

Шоири мағрибзамин ишқро ҳастии мавзун ва зиннату зебоии зиндагӣ меҳисобад. Ӯ барои ошкоро сухан кардан пеши ишқ душворӣ кашида, аз заифии худ пеши ишқ ҳамеша ғамгину озурда аст. Ҳарчанд охири нафасро барои ҷуръати сухан кардан баҳри ишқ мебахшад ва касам меҳӯрад, аммо қуввати ӯ ҳанӯз ҳам кам аст.

Муштаракоти маъноии сонети болозикр дар ғазали зерини шоири ишқпарвари Шарқ Ҳофизӣ Шерозӣ ба назар мерасад:

Ҳусни ту ҳамеша дар фузун бод!
Рӯят ҳамасола лолагун бод!
Андар сари мо хаёли ишқат
Ҳар рӯз, ки бод, дар фузун бод!
Ҳар сарв, ки дар чаман барояд,
Дар хидмати қоматат нигин бод [4, с. 121].

Дар ин асос пажухиш ва омӯзиши дақиқназаронаи илмиву адабӣ оид ба давраи асрҳои миёна, ки аз муҳимтарин давраҳои омӯзиш ва таҳқиқи осори нобиғагони ҷаҳон – Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир мебошад, басо кам аст. Маҳз зимни таҳлилҳои муқоисавию таърихӣ ғазалиёт ва сонетҳои онҳо ҳавзаҳои адабӣ ва илмӣ Шарқу Ғарб такмил ёфта, пажухишҳои навро дар адабиётшиносии муосир ба вучуд овардаанд.

² Сонетҳои Вилиям Шекспирро аз забони асли (забони англисӣ) ба забони тоҷикӣ зимни тарчумаи тахтуллафз дар шакли назм қарор додем, зеро ҳар мисраи онҳо дорои маънии алоҳида мебошад.

Аз рӯи сарчашмаҳои таърихӣ маълум мегардад, ки фарҳанг ва адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар саросари ҷаҳон, бавижа дар Аврупо густариш ёфта, бештар тавачҷуҳи муҳаққиқони англисро ҷалб намудааст. Равобити дӯҷонибаи Форс ва Бритониёи Кабир дар асри XIII ба вучуд омадааст. Дар заминаи омӯзиши тамаддун ва фарҳанги Форс миёни Шарқу Ғарб, бахусус, сарзамини Форс ва Британияи Кабир асри XIII дар давраи сулолаи Элхониён, давраи ҳукмронии шоҳ Хулағухон – набераи Чингизхон (дар сарзамини Форс) ва Шоҳ Эдварди I (1239-1307) равобити иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ба вучуд омад. Барои саҳм гузоштан дар равобити амиқи дӯҷониба Шоҳи Англия Эдварди I намояндаи худ Ҷоффри оф Ленгли (Geoffrey of Lengley)-ро интихоб намуда, ба сарзамини Форс мефиристад. Ҷоффри оф Ленгли, ки аз дониши васеи илмиву адабӣ бархӯрдор будааст, ба сифати намояндаи Англия тавассути Роҳи Абрешим (*Silk Road*) дар баробари мубодилаи молу маҳсулот, асарҳои пурмазмунӣ шоирону мутафаккирони форсу тоҷикро ба Ғарб, бавижа ба Англия интиқол додааст.

Сарзамини паҳновари Шарқ, ки қадимтарин сарзамин ва макони бунёдгузори илму маърифат ва ҳунармандони ҷаҳон шинохта шудааст, дар бештар масъалаҳои моддиву маънавӣ ба ғарбиён намунаи ибрат будааст. Муҳаққиқ ва адабиётшиноси тоҷик Г. Шозиёева, ки дар таҳқиқи равобити Шарқу Ғарб саҳми арзанда гузоштааст, чунин ибрози андеша намудааст: «Фарҳангу маданият ва тамаддуни форсу тоҷик дар он давра, бахусус асрҳои XII-XIII ба қуллай баландтарини тараққиёти худ расида буд. Тамоми соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, чун тиҷорату савдо, қуллогарӣ, бофандагӣ, меъморӣ, рассомӣ, наққошӣ, ресандагӣ, бофандагӣ ва ғайра рушду ташаккул ёфтаанд» [64, с. 22].

Давраи асри миёнагӣ дар сарзамини Форс тараққиёти илмиву фарҳангӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар ин давра қариб ҳамаи мутафаккиронӣ шоирон шоҳкориҳои азими ҳешро офаридаанд.

Шоҳкорҳои азими онҳо на танҳо дар Шарқ, балки дар Ғарб низ шуҳрат доштанд.

Ҳамчунин, навъҳои гуногуни ҳунармандӣ, ба мисли кулолгарӣ, дӯзандагӣ, бофандагӣ, ресандагӣ, меъморӣ, рассомӣ, наққошӣ, бофандагӣ, тичорат ва ғайра дар Шарқ маъмул будаанд, маҳсулоти онҳо то Ғарб бурда шудаанд. Робитаи адабӣ-фарҳангии форсу тоҷик ва англис таърихи садсолаҳоро дорад. Муҳаққиқ ва ховаршиноси англис Вилиям Чонс (William Jones (1746-1794), ки дар омӯзиши равобити Шарқу Ғарб пажӯҳишҳои ҷиддиро анҷом додааст, чунин андеша баён намудааст: «Таърих гувоҳи медиҳад, ки омӯхтани сарзамини Шарқ (Форс), тарзи ҳаёт, фарҳанг, маданият, адабиёт, баҳусус, адабиёти форсӣ-тоҷикӣ аз ҷониби англисҳо ханӯз аз асрҳои XII-XIII шуруъ шудааст ва он ҳам тавассути тоҷирон ва сайёҳони англис сурат гирифтааст» [156, с. 219].

Дар Ғарб бошад дар охири асри XVIII бо дастур ва ҳидояти Вилиям Чонс солҳои 1785-1794 тасхеҳи нашри комили аслии ашъори Ҳофизи Шерозӣ, ки аз ҷониби Абӯтолиб Табрезӣ дар асоси 14 нусхаи хаттӣ таҳия шудааст, сурат гирифт. Дар тӯли ин солҳо соли 1791 дар Калкутта нашри пурраи «Девони Ҳофиз» таҳия ва нашр гардид. Девони мазкур аз бузургтарин асарҳои назми адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба ҳисоб рафта, дар саросари ҷаҳон теъдоди сершумори он чи ба забони форсӣ ва чи ба забонҳои дигар таҳия ва нашр шудаанд.

Вилиям Чонс масъалаи мазкурро воқеъбинона таҳлилу таҳқиқ намуда, густариши арзишҳои моддиву маънавии Шарқро на танҳо дар Англия, балки дар саросари Ғарб равшан арзёбӣ намудааст. Густариши арзишҳои моддиву маънавӣ ҳарчанд тавассути сайёҳону тоҷирон ба Ғарб бурда шудаанд, онҳо аз ҷониби олимону донишмандон ва муҳаққиқони Ғарб пажӯҳиш шудаанд.

Таҳаввулоти гуногунҷабҳа миёни кишварҳои ҷаҳон бештар дар натиҷаи равобити иқтисодӣ, сиёсӣ, илмӣ, адабӣ ва фарҳангӣ ба вуҷуд омадаанд. Ба андешаи шарқшиноси рус Н.И. Конрад «рушд ва

ташаккули робитаҳои иқтисодӣ-тиҷоратӣ сарчашмаи рушди равобити илмӣ, адабӣ ва фарҳангӣ мебошад ва онҳоро ба маротиб густариш медиҳад ва халқу миллатҳои Шарқи Ғарбро ба ҳам наздик месозад» [87, с. 301]. Н.И. Конрад бар ин андеша аст, ки равобити тиҷоратӣ дар замони гузашта тавассути сайёҳон, тоҷирон ва ҳунармандон аз сарзамини Форс ба Ғарб суръат гирифта, тамоми арзишҳои моддиву маданияи Шарқро низ бо худ бурдаанд.

Равобити дипломатӣ, фарҳангӣ, илмӣ, сиёсӣ ва адабӣ бо мурури замон дар дарозии таърих дар раванди рушду нумуи босуръати соҳаҳои гуногун ба қуллаи баланди тараққиёт расидааст. Вобаста ба ин намояндаҳои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар адабиёти ҷаҳон тозақорӣ ва навоариҳои арзишмандро ворид намудаанд, ки дар рушду ташаккули минбаъдаи шарқшиносӣ ва адабиётшиносии муосир дар Ғарб мусоидат намудаанд.

Чи дар Ғарб ва чи дар Шарқ муҳаққиқон ва ховаршиносони ҷаҳон шоирон ва нобиғаҳои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ – Рӯдакиву Фирдавсӣ, Саъдиву Ҷалололдин Румӣ, Саноиву Аттор, Низомиву Ҷомӣ ва дигаронро бузургони намоёни адабиёти ҷаҳон меноманд.

Дар баробари бузургони ҷаҳон Ҳофизӣ Шерозӣ (1325-1389) ва Вилиям Шекспир (1564-1616) бо осори беназирашон ба адабиёти ҷаҳон такони вижа додаанд. Маҳз шоҳкорҳои ин ду бузургмарди ҷаҳон боиси мустаҳкамии равобити фарҳангиву адабии Шарқи Ғарб гардидаанд.

Шарқ, бавижа сарзамини Форс, аз давраҳои пеш макони шоирону донишмандон ва мутафаккирони бузург маҳсуб меёбад, ки дар ин масъала муҳаққиқи англис А. Рами (A. Rami (1887-1946) мегӯяд: «East is the land of poetry. The tradition has continued for at least one millennium without a break. Names such as Hafiz, Sa'di, Firdawsi, Rumi and Khayyam are known around the world. Hafiz collected poems besides the Holy Quran. The poetich legacies of Sa'di, Firdawsi and Rumi are known for their special fragrance and also their very large volume». Тарҷума: «Шарқи сарзамини

шеър аст. Он фарҳанги беш аз ҳазорсоларо дорад. Бузургони ин сарзамин Ҳофиз, Саъдӣ, Фирдавсӣ, Румӣ ва Хайём дар саросари ҷаҳон маълуму машҳуранд. Ҳофиз ба ғайр аз кироати Куръон осори манзумро офаридааст. Осори шоиронаи Саъдӣ, Фирдавсӣ ва Румӣ дорои вижагии хоси худ буда, аз ҷиҳати ҳаҷм низ хеле барҷастаанд» [173, с. 176].

Ба ин тартиб Шарқ аз нигоҳи донишмандон ва олимони Ғарб, баҳусус, муаррихон ва мунаққидони англис ҳамеша чун муассиси тамаддун, фарҳанг ва илм шинохта шудааст. Ҳофизи Шерозӣ дар баробари даҳҳо шоирон ва мутафаккирони Шарқ мақоми хосса дошта, ҳақиқати ҳаётро барои башарият ифшо мекунад.

Осори бузургон ва нобиғағони Шарқ бо мазмун ва моҳияти худ ба адабиёти халқҳои ҷаҳон таъсиргуздор аст. Муҳаққиқ ва адабиётшиноси тоҷик Г. Шозиёева дар мавриди таҳлилҳои қиёсӣ-таҷрибӣ ва типологии осори Вилям Шекспир ва Абулқосим Фирдавсӣ рисолаи илмӣ анҷом додааст, ки дар он низ вижагиҳои умумият ва фарқияти шакл, сохтор ва маъно таҳқиқ гардидаанд. Қори таҳқиқи адабиётшиносро осори Абулқосим Фирдавсӣ ва Вилям Шекспир ташкил медиҳад, ки таҳлилҳои муқоисавии онҳо дар адабиётшиносӣ анҷом дода нашудаанд. Дар рисола ҳамгунӣ ва муштарақоти қисматҳои ҷудоғонаи дostonҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва фочеаҳои (драмаҳои) Вилям Шекспир шарҳ дода шудааст.

Ҳаёт ва осори Ҳофизи Шерозӣ аз ҷониби донишмандон ва муҳаққиқони дунё таҳқиқу пажӯҳиш шудааст. Ба андешаи донишманди эронӣ Саид Нафисӣ «дар адабиёти форсӣ ду-се тана бештар нестанд, ки сазовори унвони шоири ҷаҳон бошанд. Аз миёни шуарои Эрон ин мақом хоси Фирдавсӣ, Хайём ва Ҳофиз аст. Ҳар кадоми онҳо мақоми хоссадоранд, зеро ки шоирӣ касби пуршарафест» [41, с. 236].

Саид Нафисӣ Ҳофизи Шерозиро дар радифи нобиғағон ва шоирони тавонои ҷаҳон Абулқосим Фирдавсӣ ва Умари Хайём мақом дода, гуногунмавзӯӣ ва пурмазмунии осори онҳоро чун меҳвари разму

базм ва шахсияти шоирро чун муаллими ахлоқ, мусаввири разоилу пастихои одамӣ, мутаффакири соҳибандеш, андарзгӯи хирадманд, дostonсарои андухзудой ва фикру андешаҳои ӯро барои пирону чавонон, мардону занон, ҳамдoston доноёну нодонон, дамсози боёну тixидастон, надими некбахтон, ҳамдили ошиқону ҳамдами маъшукон. Ашъори онҳо дарёи беканор буда, ҳар шахсе бар он фурӯ равад, тixидаст барнамегардад.

Муҳаққиқи эронӣ ба се шоири тавонои адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ҳамаҷониба баҳо дода, тамоми мавзӯҳои ашъори онҳоро ном бурдааст. Воқеан, Фирдавсӣ дар сурудани разм, Хайём дар фалсафа ва Ҳофиз дар ишқу муҳаббат шохкори азимро офаридаанд.

Ҳофизии Шерозӣ, ки дар радифии шоирону мутафаккирони дигари форсӣ-тоҷикӣ бештари умри хешро дар сарзамини Форс гузаронидааст, афқору андешаҳои ӯ бидуни марзу бум то мамолики Ғарб расидаанд. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳарчанд зоҳиран масофа миёни Шарқу Ғарб басо дур аст, аммо ҷанбаҳои маънавӣ, маърифатӣ ва ботинӣ натиҷаи комили равобити тарафайн ба ҳисоб меравад.

Воқеан, адабиёти форсӣ-тоҷикӣ қисми чудонашавандаи адабиёти ҷаҳон буда, равобити он на танҳо дар миқёси Шарқ маъмул аст, балки бо ҷаҳони Ғарб, бавижа бо Англия низ мустаҳкам буд.

Адабиёти ҷаҳон то замони мо таҳаввулотро дар пайи иваз шудани низоми сиёсиву иҷтимоӣ сипарӣ намудааст. Дар ин муддат бо вучуди мушкилиҳои замони ҳаёти Ҳофизии Шерозӣ марҳалаи тохту този бевоситаи туркҳо ба сарзамини Форс, таъсири зиёди таърихан манфии объективона ба ҳаёти халқи форсу тоҷик расонида, дар натиҷаи он арзишҳои маънавӣ, бавижа илм, фарҳанг ва адабиётро аҷнабиён аз миён бурданд.

Муҳаққиқи тоҷик В. Самад бар он андеша аст, ки: «Темури хунхор дар нимаи дуввуми асри XIV, яъне солҳои 1370 милодӣ ҳукумати марказонидаро ба вучуд овард ва хавфи истилои он дар мамлакатҳои

атроф, аз чумла, дар Эрон ҳам бештар гардид. Аз соли 1361 тохтутози ӯ ба Эрон, Озарбойҷон, Сурия ва Туркия оғоз шуда, то соли 1392 ин мамлакатҳоро пурра дар тасарруфи худ даровардааст» [47, с. 14].

Бо забт намудани сарзамини Мовароуннаҳру Хуросон қисмати зиёди шоҳкорҳо сӯзонда шудаанд ва миқдори ками он ба сарзамини Ғарб бурда шудаанд, ки имрӯз дар китобхонаву осорхонаҳои Италия, Олмон, Англия, Фаронса ва дигар мамолики дигари Аврупо маҳфузанд. Осори беназири Ҳофизӣ Шерозӣ аз он чумла мебошад.

Ҳамкориҳои адабию фарҳангии сарзамини Форс бо Англия дар давраи Эҳё боз ҳам ривоч ёфтаанд, ки муҳимтарин роҳи густариши ин ҳамкориҳоро тарҷумаҳои илмӣ, таҳқиқотӣ ва бадеӣ аз забони форсӣ ба забони англисӣ ташкил медиҳад. Дар натиҷаи тарҷумаҳои гуногуни осори илмию бадеӣ як қатор пажӯҳишҳо ба вучуд омаданд, ки дар замони муосир манбаи асосӣ ба шумор мераванд. Пажӯҳишҳои давраи асримиёнагӣ арзишмандии эҷодиёти намояндагони илму адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англисро нишон дода, Роҳи абрешимро пайвандгари барҷастаи интиқоли асарҳои нодир ба Ғарб меномад.

Дар Ғарб асарҳои намояндагони илму адабиёти Шарқ ба зудӣ тавассути тарҷумаҳо мавриди пажӯҳиш қарор ёфтанд. Дар миёни осори тарҷумашуда ба забони англисӣ осори арзишманди намояндагони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, ки ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шерозӣ мавқеи вижа дошта, ҳамчун намунаи барҷастаи адабиёти ҷаҳон шинохта шудаанд. Шухрат ва эътибори ашъори онҳо ба далели пайванди арзишҳои меҳварии башарият маълум гардиданд. Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шерозӣ бо фалсафа, урфу одат, суннат, устура, ҳамоса ва ишқу муҳаббат баён гардида, арзишҳои маънавию ҷовидона сохтааст. Нуктаи аз ҳама муҳимми ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шерозӣ дар он аст, ки ишқу муҳаббат ҳамчун шинохти муқаддасоти зоҳириву ботинӣ мансуб ба зиндагии мардумони ҷаҳон дар Шарқу Ғарб таҷассум ёфтааст. Мусаллам аст, ки дар Ғарб дарки

ишқу ошиқӣ озод ва ошқор аст, аммо дар сарзамини Шарқ бо таъсир аз фарҳангу маданият, тарбияи хонаводагӣ ва арзишҳои маънавии ҷомеа мавзӯи мазкур ба маротиб пӯшида ва дар чаҳорчӯбаи ахлоқӣ қарор дорад.

Адабиёти халқҳои ҷаҳон маҳз бо масъалаҳои гуногуни адабӣ-бадеӣ дар дарозии таърих дар натиҷаи пайвандҳои зиёд рушд намуда, то замони мо волотарин арзишҳои инсониро ба вуҷуд овардааст. Дар замони мо ҳамагон на танҳо ба адабиёти ҷудогона майл доранд, балки дар доираи адабиёти ҷаҳон арзишмандтарин осори шоирону нависандагонро пазируфтаанд. Ҳарчанд адабиёти муосир мутобиқи замон инкишоф ёфтааст, аммо арзиши адабиёти классикӣ ва ҷойгоҳи намоёндагони он ҳеҷ гоҳ аз байн намеравад.

Масъалаҳои таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ дар осори намоёндагони адабиёти ҷаҳон, бавижа осори бузургони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англис дар се марҳала сурат гирифтааст:

- давраи асримиёнагӣ – оғози омӯзиши осори адибони форсӣ-тоҷикӣ дар Ғарб;
- давраи нав – таҳқиқоти азими илмӣ оид ба таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ осори нобиғагони форсӣ-тоҷикӣ дар Ғарб. Давраи мазкур асрҳои XVII-XIX-ро дар бар мегирад;
- давраи навтарин – пажӯҳишҳои навтарини охири асри XX ва аввали асри XXI.

Марҳалаҳои дар боло қайдгардида таҳқиқоти мухталифро ба вуҷуд овардаанд. Марҳалаи аввал нахуст тавассути тоҷирону савдогарон аз Шарқ ба Ғарб интиқол ёфтанд, ки пештар таҳлилу таҳқиқ намудем.

Марҳалаи дуюм ва сеюмро масъалаи таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ осори шоирону мутафаккирони асрҳои XVII-XXI дар бар мегирад. Вобаста ба ин, маҳз дар ин давра дар тамоми соҳаҳои иҷтимоиву сиёсӣ, илму фарҳанг ва адабиёт навгониҳо ва тараққиёти беназир ба даст омаданд. Бавижа, дар илми адабиётшиносии тоҷик равобитӣ адабӣ, ки

муаррифгари асосии он адабиёт ва фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ дар ҷаҳон махсуб меёбад, ба кулӣ тағйир ёфта, рушд намудааст. Дар баробари ин, бо вучуди осори арзишманди намояндагони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар шакли алоҳида теъдоди зиёди таҳқиқоти илмӣ мавҷуданд, аммо вобаста ба масъалаҳои таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ осори онҳо дар шакли кори илмӣ пурра ба миён гузошта нашудааст.

Роҷеъ ба масъалаи тарҷума ва таҳқиқи осори бузургони форсӣ тоҷик ва англис, инчунин таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ онҳо дар адабиётшиносии тоҷик чанд мақола мавҷуданд, ки танҳо дар ду марҳалаи таърихӣ таълиф шудаанд:

- давраи шуравӣ – таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ бештар тавассути тарҷумаҳои русӣ анҷом ёфтаанд.
- давраи Истиқлол – таҳқиқоти илмӣ оид ба таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва Ғарб, бахусус адабиёти англис ва ҳамчунин равобити амиқи бисёрҷониба, чун равобити илмӣ, фарҳангӣ ва адабии тоҷику англисро ба вучуд овардааст.

Пажӯҳишҳо нишон медиҳанд, ки ҳар ду марҳалаи дар боло зикршуда таҳқиқоти зиёдро ба вучуд оварданд. Марҳалаи аввал, пеш аз ҳама, тавассути тарҷумаҳои забони русӣ ва бархе аз таҳқиқоти илмӣ муҳаққиқони дигари шуравӣ сурат гирифтааст. Масалан, пажӯҳишҳо оид ба ҳаёт ва осори Вилиям Шекспир дар адабиётшиносии муосир тозақориҳои зиёдро ба вучуд овардааст. Самти мазкур дар заминаи мақола ва рисолаҳои илмӣ муҳаққиқони рус, ба мисли Г. Брайдес [77, с. 75], М. Морозов [99, с. 75], А.А. Аникс [70, с. 75], М.А. Барг [72, с. 75], В.П. Камарова [86, с. 75] ва дигарон анҷом ёфтааст.

Марҳалаи дуюмро масъалаи таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ замони истиқлоли кишвар дар бар мегирад, ки дар таърихи беш аз ҳазорсолаи халқи тоҷик пас аз давраи Сомониён дурахшонтарин марҳалаи илму фарҳанг ва адабиёт махсуб меёбад. Дар ин давра ҳамаи соҳаҳои

иҷтимоиву сиёсӣ, илму фарҳанг ва адабиёт рушд ва ташаккул ёфтаанд. Равобити адабӣ-фарҳангии Тоҷикистону Англия дар баробари самтҳои дигар дар марҳалаи рушд қарор дорад. Дар натиҷа қорҳои азим ва арзишманди илмӣ анҷом ёфта, даҳаҳо ва ҷашнвораҳои солгарди намояндагони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ дар Ғарб, дар марказҳои шарқшиносӣ ва донишгоҳҳои байналмилалӣ баргузор мешаванд.

Ҳарчанд таҳлилҳои таърихӣ-муқоисавии шоҳқорҳои беназири Шарқу Ғарб таърихи ҷандинсоларо дошта бошад ҳам, аммо донишмандону олимони ин самт то ҳанӯз шоҳқорҳои адабиёти ҷаҳонро пурра мавриди пажӯҳиш қарор надоданд. Таҳлилҳои таърихӣ-муқоисавӣ равоити гуногунҷабҳа, бавижа равоити фарҳангӣ, адабӣ ва илмӣ густариш медиҳад.

Дар раванди таҳқиқи мавзӯи мазкур ҳамгуниҳои зиёди афкори равишҳои маърифатии Ҳофизу Шекспирро дарёфтем. Ҳамгунии афкор дар ғазалиёти Ҳофизу Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир бештар дар заминаи ҷанбаҳои ахлоқӣ, ишқӣ ва ирфонӣ мушоҳида мешавад. Доираи афкор ва ҷаҳонбинии онҳо дар доираи таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ матраҳ гардидаанд, ки дар якҷоягӣ пажӯҳиши заминавиро ба вучуд меоварад. Бахусус, осори бадеии нобиғони Шарқу Ғарб ҳазинаи маърифатеро мемонанд, ки онҳоро метавон зимни ҷанбаҳои мухталиф мавриди таҳқиқи пажӯҳиш қарор дод. Ҳамгунии мавзӯ ва муҳтаво қариб дар ҳамаи ғазалиёти Ҳофизу Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир вучуд доранд, ки мо дар боби алоҳида (боби III) таҳқиқ намудем.

Ҳамин тавр, таҳлилҳои таърихӣ-муқоисавии осори шоирону нобиғагони Шарқу Ғарб, чун Ҳофизу Шерозӣ ва Вилям Шекспир равоити дучонибаи фарҳангӣ ва адабиро ташаккул медиҳанд. Пайвандҳои дӯстонаи Тоҷикистону Англия минбаъд низ бо вусъат ёфтани қорҳои илмӣ ва баргузор намудани даҳаҳо, ҷашнвораҳо ва семинару конференсияҳои байналмилалӣ идома хоҳад ёфт.

1.2. Шухрати чаҳонии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар таърихи адабиёти чаҳон бо осори арзишманди худ, ки ақидаҳои волои инсондӯстиро дар бар мегиранд, шухрат пайдо намуданд. Оид ба ҳаёт ва фаъолияти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар манотиқи мухталифи чаҳон мақола ва рисолаҳои илмӣ таълиф шудаанд, вале то ҳол дурри маънии осори онҳо ба таври комил кушода нашудааст.

Ҳофизӣ Шерозӣ дар Ғарб, бавижа дар Англия маъруфияти хос дорад. Дар ин бора муҳаққиқи англис С. Шонбаун чунин иброз доштааст: «*Khwāja Shams-ud-Dīn Muhammad Nāfez-e Shīrāzī, known by his pen name as Nāfez was one of the greatest sonneteers of Persia who lived in fourteenth century. His collected works or Divan-e-Nafez is counted as the summit of Persian poetry*». Тарҷума: «Хоча Шамсуддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ, ки бо таҳаллуси адабии Ҳофиз маъруф аст, аз намояндагони бузурги ғазалсароёни Форс мебошад, ки дар асри XIV зиндагӣ кардааст. Маҷмуи шеърҳои ӯ таҳти унвони «Девони Ҳофиз» куллаи шеъри форсӣ маҳсуб меёбад» [178, с. 76].

Муҳаққиқи англис ба маводи Шарқ таъя намуда, Ҳофизӣ Шерозиро шоири асри XIV ва дорои шоҳкори баланди назм меҳисобад. Ӯ шоҳкори манзуми шоирро, ки ғазал ташкил медиҳад, дар радифи сонетҳои англис қарор медиҳад. Сабаби ба сонет монанд кардани ғазал, чи ба маънии ин ду навъи санъати бадеӣ ва чи сохту қолаби эҷоднамудаи онҳо вобаста аст.

Шукуҳу шаҳомати шоир бештар пас аз тарҷумаи «Девони Ҳофиз» ба забонҳои гуногуни олам, бавижа забони англисӣ дар саросари чаҳон - аз қораи Ҳинд то сарзамини Чин ва аз Шарқ то Ғарб ба вучуд омадааст. Ҳамчунин, шухрати чаҳонии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир пас аз пажӯҳишҳои донишмандони ватаниву хориҷӣ бештар гардидааст.

Сабаби мақоми чаҳонӣ касб кардани Ҳофизӣ Шерозиро адабиётшинос Ш. Ҳусейнзода шарҳ додааст, ки: «ашъори Ҳофизӣ

Шерозӣ руҳи бузурги халқӣ ва миллӣ дошт, решаҳои он бо меҳру муҳаббати мардуме, ки чунин шахсро ба ҷаҳон дода буд, ба шираҳои забони миллии мардуми эронӣ тоҷикон нашъунамо ёфта буд» [58, с. 62].

Ш. Ҳусейнзода Ҳофизӣ Шерозиро фарзанди миллат хондааст, чунки шоир бо ашъори меҳромезонаӣ худ, ки дорои арзишҳои ахлоқиву тарбиявӣ мебошанд, наслҳои чандинасраи халқу миллатро ба руҳияи ахлоқи ҳамида ва қорҳои шоиста роҳнамоӣ намудааст. Бо вучуди тарбияи чандинҳазорсолаи таърихӣ шоир на танҳо халқу миллати худро тарбия кардааст, балки дар тарбияи башарият низ саҳми муҳим дорад.

Воқеан, ҳам Ҳофизӣ Шерозӣ ва ҳам Вилиям Шекспир таъби баланду истеъдоди ҳудодод дошта, осори арзишмандеро ба мерос гузоштанд. Ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир, баҳусус ғазалиёт ва сонетҳо дорои хусусиятҳои хосанд, ки сабаби шухрати ҷаҳонӣ гаштани онҳо шудааст:

1. Маънавият – мавзӯҳои баланд, ғояҳои олии, ифшоӣ дарди дили инсоният, ифодаи орзуи ормонҳои наҷибӣ қулӣ башарият ва инъикоси масъалаҳои гуногуни зиндагӣ;

2. Бадеият – санъати воқеаи суҳанварии шоирони бузурги Шарқу Ғарб, ки дар арзиши баланди эстетикӣ доранд.

Агар ҷанбаи яқум дар адабиётшиносии муосир масъалаи маълум ва маъмул бошанд, ҷанбаи дуюм аз масъалаҳои баҳсталаби илмӣ ба ҳисоб меравад, ки таҳлил қардани онро дар боби сеюми диссертатсия то андоза қўшиш қардем.

Нуқтаҳои дар боло зикрқардида, ки бештар ҳоси шоирони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ҳастанд, ба эҷодиёти намояндагони адабиёти ҷаҳон таъсири назаррас гузоштаанд. Ба ҳамин тартиб таъсири осори Ҳофизӣ Шерозӣ ба бузурғтарин шоирони дунё беандоза аст. Бо таъсирқардӣ аз осори Ҳофизӣ Шерозӣ шоирони бузурғони ҷаҳон, ба мисли шоир ва драматурғи варзидаи олмонӣ Иохан Волфганг фон Гёте (Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832) асарӣ «Девони ғарбӣ-шарқӣ»

(«West-Eastern Diwan»), шоирони бузурги рус А. Пушкин, И.А. Крылов (Крылов) ва дигарон осори худро таълиф намуданд. Виям Шекспир низ дар радифи чунин нобиғони ҷаҳон аз осори Ҳофизи Шерозӣ бархӯрдор будааст.

Ғарбиён шоири асримиёнагӣ Виям Шекспирро аз барҷастатарин шоирони англис меҳисобанд. Бо ба майдони адабиёт омадани Виям Шекспир дар Ғарб (асри XV), дар сарзамини Форс аллакай шоирону мутафаккирон, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Низомӣ, Хайём ва дигарон як қатор асарҳои гаронарзишро таълиф намудаанд. Осори нобиғони форсу тоҷик на танҳо дар ҳавзаҳои адабии Шарқ густариш ёфтаанд, балки дар саросари ҷаҳон маҳбубияти вижа касб намуданд. Густариши осори намояндагони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ боиси таъсирпазирии адибони Ғарб гардидааст, ки мисоли барҷастаи онро эҷодиёти Виям Шекспир ташкил медиҳад. Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки Виям Шекспир дар натиҷаи таҳлилҳои қиёсӣ-таърихӣ на танҳо аз Ҳофизи Шерозӣ, балки аз Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Низомии Ганҷавӣ, Умари Хайём ва даҳҳо шоирони дигари форсу тоҷик таъсирпазируфтааст. Ба ҳамин маъно «бо муайян кардани муштаракот ва ҳамгунии осори офаридаи онҳо аз тариқи таҳлили муқоисавӣ-таърихӣ метавон таъсирпазирро низ баррасӣ кард, зеро Виям Шекспир 600 сол пас аз Абулқосим Фирдавсӣ зиндагӣ намуда, тавонистааст аз «Шоҳнома»-и ӯ огоҳӣ пайдо намояд» [121, с. 68].

Воқеан, ҳарчанд дар байни ҳаёт ва фаъолияти Абулқосим Фирдавсӣ ва Виям Шекспир 600 сол тафовути таърихӣ вучуд дошта бошад ҳам, аммо ба ғайр аз ин дар сарзамини Форс нобиғони дигаре низ ҳастанд, ки пеш аз Виям Шекспир як қатор шоҳкорҳоро офаридаанд. Дар ин замина Виям Шекспир зиёда аз дусад сол пас аз Ҳофизи Шерозӣ зиндагӣ ва эҷод намудааст. Шоири Ғарб ба мисли Ҳофизи Шерозӣ бо тавсифи осори ишқиву лирикӣ ва ирфонӣ дар байни хоссу ом маҳбубият пайдо намудааст. Бо мурури замон мартабаи Виям Шекспир дар

дарачаи Ҳофиз Шерозӣ қарор мегирад, зеро шоир тавонист мавзӯҳои ба Ҳофизи Шерозӣ шабоҳатдоштаро бо ҷиҳатҳои фарҳангиву маданияи Ғарб тасвир кунад.

Виялям Докси ҳарчанд бештар ба таҳқиқи ҳаёт ва эҷодиёти Умари Хайём машғул шудааст, роҷеъ ба Ҳофизи Шерозӣ чунин андешаронӣ намудааст: «Бояд дар назар дошт, ки ашъори форсӣ, баҳусус ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва рубоиёти Умари Хайём, ҳарчанд ба андозае кутох бошад ҳам, ба навъи манзуми сонети мо мустақилият ва умумияти зиёдро доранд». Шакли асли: «It should be borne in mind that the Persian poems, as well as Hafiz's Gazels and Khayyam's Rubai'yat (Quatrain), short as it is, forms as complete and independent a whole as our Sonnet» [132, с. 73].

Адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба инсоният мутафаккирону бузургонро барои эҳё ва арҷгузори тамаддуни Форс додааст, ки дар Ғарб мақому манзалати вижа доранд. Вобаста ба ин, муҳаққиқи англис Виялям Докси бо вучуди теъдоди ками мисраъ ва байтҳои сонетҳои Виялям Шекспир онҳоро ҳам ба ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва ҳам ба рубоиёти Умари Хайём муқоиса намуда, муштаракоти маъноии онҳоро муайян намудааст.

Дар ин хусус, осори муҳаққиқону донишмандони ҷаҳон, ки пояи асосии адабиёти ҷаҳон ба ҳисоб мераванд, дар афкори андешаҳои башар таъсири муассир гузоштаанд. Шоирони ҷаҳон мазмуну муҳтавои ашъори ҳешро ба хизмати халқ ва ҳалли масъалаҳои муҳимми замони худ бахшидаанд.

Ҳофизи Шерозӣ ва Виялям Шекспирро забон ва сабки ҳоси онҳо шуҳрат бахшидаанд. Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виялям Шекспир бо забони раво ва сабки шоирона офарида шудаанд. Аз нигоҳи сабк ҳар ду навъи шеъри лирикӣ ба сабки роичу оммафаҳм эҷод шуда, дарки мазмуну муҳтавои дostonҳо барои хонандаи огоҳ ягон мушкилӣ надорад. Вожаву таъбирҳои бегона дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виялям Шекспир ба назар намерасад. Ҳусни баён,

истифодаи санъатҳои бадеӣ, хунари суханварӣ, ифодаи ишқу муҳаббат ва дигар мавзӯҳо дар баёни ҳар ду шоири ҷаҳонӣ гуногун аст ва ҳамзамон умумиятҳои зиёдро низ дорад.

Бузургии Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ва ҷойгоҳи онҳо дар таърихи адабиёти ҷаҳонро муҳаққиқони зиёд таъкид намудаанд. Муҳаққиқони бузурги рус Г.Б. Носовский ва А.Т. Фоменко ғазалиёти Ҳофизи Шерозиро аз бузургтарин ва арзишмандтарин осори ишқӣ-лирикии ҷаҳон шуморида, «ба қатори чунин асарҳои ҷаҳонӣ «Маҳабхарата» ва «Рамайна», «Илиада» ва «Одесея», «Мазҳакаи илоҳӣ»-и Данте ва асарҳои трагедии Вилиям Шекспир дохил намудаанд. Дар баробари «Шоҳнома»-и ҷаҳоншумули Фирдавсии бузург ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ низ чун осори гуногунмавзӯ ва бисёрпаҳлу ҷойгоҳи вижа дорад» [102, с. 38].

Дар баробари муҳаққиқон ва донишмандони варзидаи ҷаҳон, муҳаққиқони рус низ таҳқиқоти худро ба омӯхтани адабиёти ҷаҳон бахшидаанд. Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ бо мазмун ва муҳтавои худ аз арзишмандтарин асарҳои дунё маҳсуб ёфта, дар радифи бузургтарин китобҳо, чун «Маҳабхарата», «Рамайна», «Илиада», «Одесея», «Шоҳнома» ва ғайра шинохта шудаанд. Арзиши баланд доштани ғазалиёт аз доштани ҷаҳонбинии васеъ ва шахсияти бузурги Ҳофизи Шерозӣ шаҳодат медиҳад. Роҷеъ ба шахсияти «падари ғазали Шарқ» Ҳофизи Шерозӣ адабиётшиносон, мунаққиддон ва муаррихони дохиливу хориҷӣ баҳои сазовор додаанд. Яке аз чунин донишмандон муҳаққиқи тоҷик Шокир Мухтор мебошад, ки ҷойгоҳи Ҳофизи Шерозӣ ва ғазалиёти ӯро чунин арзёбӣ намудааст: «Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ барои суханварони Шарқу Ғарб манбаи омӯзишу илҳом, макони сухани шеърӣ воло, сарчашмаи нотакрори каломи бадеъ гаштаанд ва пояшон сазовори садҳо намунаи шуарои Ховару Бохтар шудаанд. Ҳофизи Шерозӣ дар қатори нобиғони башари Ҳомеру Валмики, Дантею Шекспир, Волтеру Гёте, Пушкину Балзаку Гюго ҷойгир бошад, ӯ ҳам

мисли онон дар пешрафти адабиёти ҷаҳонӣ сахми созандаю мақоми арҷманде дорад» [38, с. 63].

Ҳофизӣ Шерозӣ на танҳо шоири лирик, балки файласуф, мутафаккир ва донишманди бузург мебошад. Мероси шоир комилан дорои мазмун ва моҳияти баланд мебошад, ки пажухишгарон, шоирон ва нависандагон ба он таваҷҷуҳи вижа зоҳир намуданд. Муҳаққиқон ва ховаршиносони Ғарб Ҳофизӣ Шерозиро «шоири лирики ҷаҳонӣ» ва «падари шеърӣ ишқ» ном гузоштаанд.

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир тавонистанд ба ҷаҳониён аз худ осори бузурги лирикиву ирфониро ба мерос гузоранд. Омӯзиши осори онҳо таърихи беш аз садсола дорад. Ба осори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир донишмандону муҳаққиқони зиёди соҳаҳои гуногун рӯ оварданд. Ҳаёт ва осори онҳо на танҳо аз ҷониби шарқшиносон, мутарҷимон ва адабиётшиносон таҳқиқ ва тарҷума шудааст, балки аз ҷониби забоншиносон, муаррихон ва ҳатто ҳукуматдорони ҷаҳон низ пажухишҳои азим анҷом ёфтаанд.

Барои муайян намудани шинохти шахсият ва фаъолияти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир, пеш аз ҳама, хунари шоирӣ, ҷаҳонбинӣ ва забони махсус, бо номҳои «ҳофизона» («Hafiz's rythms») ва «шекспирона» («shakespeareism») бояд таҳқиқ шавад:

1.2.1. Ҷаҳонбинии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дарк ва ҷаҳонбинии хирфай доштанд, зеро дарки падидаҳои зоҳиру ботин дар ашъори онҳо равшан таҷассум ёфтаанд. Ҳамчунин, ҷаҳонбинии васеи онҳо дар баёни мавзӯ ва маъноии олиии ашъори онҳо аён мешавад. Дар омӯхтани ашъори ноби ин ду шоир на танҳо ҷаҳонбинии фавқуллодаро мебинем, балки ҷаҳоншиносии онҳо низ дар осори онҳо равшан ҳастанд. Ҷаҳонбинӣ, ки бунёди ҳастии моддиву маънавии инсоният мебошад, ба ҷаҳоншиносии аҳли башар таъсири муассир мебахшад. Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям

Шекспир дари чаҳони маънавиро ба рӯйи чомеаи башар кушоданд ва ворид шудан ва баҳра бардоштан аз кохи маънавии он ба ҳар сурат шакл мегирад.

Воқеан, матолиби баёнгардидаи ин ду шоири оламшумул то дараҷа мавқеъ пайдо намудаанд, ки инсоният бидуни забон, миллат ва марзу бум аз насле ба насли дигар покиза нигоҳ медоранд. Ҳар нуктаи таълифнамудаи онҳо аз баҳри илму донишҳои гуногуни андӯхтанамудаи онҳо шаҳодат медиҳад.

Таҳлилҳои муқоисавӣ нишон медиҳанд, ки чаҳонбинии шоирони Шарқу Ғарб то андозае бо ҳам наздиканд. Албатта, ин дар ифодаи фикрҳои шабеҳи ҳам маълум мешаванд. Шабоҳат ва умумияти фикрии онҳо новобаста аз муҳитҳои гуногуни адабӣ ба даст омаданд. Бо вучуди он, ки Вилиям Шекспир бо фарҳанги ғарбӣ, яъне аврупоӣ рушд кардааст, дидгоҳи амиқи ӯ баъзе умумиятҳо бо афкори шоирони Шарқ дорад. Муҳаққиқи эронӣ Нафиса Исмоилзода чаҳонбинии Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспирро дар мизони адабиёти чаҳон гузошта, муштаракот ва фарқияти онҳоро дар татбиқи ишқ меҳисобад, зеро «ин тафоввутҳо реша дар фарҳанг, иқлим, урфу одатҳои хос доранд» [24, с. 5].

Шоири англис агар маъшуқаро ба як рӯзи тобистон баробар кунад, Ҳофизи Шерозӣ ташбеҳоти худро дар ин масъала аз табиат интиҳоб мекунад:

Чу руйат меҳру маҳ, тобон набошад,

Чу қаддат сарв дар бўстон набошад.

Чу лаълу луълуяг дар дилфурӯзӣ

Дури дарёву лаъли кон набошад [4, с. 37].

Вилиям Шекспир ба ҳамин маънӣ чунин месарояд:

For neuer resting time leads summer on

To hidious winter, and confounds him there,

Sap checked with frost and lusty leaves quite gone.

Beauty o'er-snowed and bareness everywhere [7, с. 94].

Тарчумаи тахтуллафз:

Вақти истироҳати хуб тобистон хуштар аст,

Фасли зимистон онро ғамгин месозад.

Ҳаёт бо гул ва шабнам хуштар аст,

Замини саросар барфпӯш хеле зебост.

Шоир ишқ ва зебоии онро дар ҳар шакл тасвир кардааст. Вақти хуши ошику маъшукро фасли тобистон бештар лоиқ донистааст, зеро ин фасл саропо табиати зебо – обҳои мусаффо, гулҳои рангоранг ва дашту дамани гулпӯшро дорад. Дар идомаи сухан шоири воқеъбин ишқи ҳақиқиро ҳама вақт назокату латофат шуморидааст. Барои ишқи воқеъ миёни ошику маъшук на барф, на борон ва на шамол монеа мешавад ва ин лаҳзаҳо хушбахтиҳои ба худ хосро дорад.

Ҷаҳонбинии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир васеъ ва комил аст. Барои амиқтар таҳлил кардани он чанд нуктаро мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

Ишқ: Ишқ паём ва меҳвари аслии ҷаҳонбинии ҳарду шоир ба ҳисоб меравад. Дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ишқ танҳо заминӣ ва ҷисмонӣ нест, балки ишқи иллоҳӣ ва ирфонӣ ҳам аст, ки ба сӯи камол ва иттиҳод бо маъшук меравад. Ў аз тариқи ишқи заминӣ ба ишқи иллоҳӣ мерасад ва аз тачрибаҳои ошиқонаи худ барои баёни маорифи ирфонӣ истифода мекунад. Ишқ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ роҳе барои шинохти Худованд ва расидан ба ҳақиқат аст. Дар сонетҳои Вилиям Шекспир ишқи заминӣ тасвир шудааст.

Дунявият: шоири Шарқ нигоҳи воқеъбинона дорад. Ў нобаробарӣ, зулму ситами ҳокимон ва риёкории руҳониёнро танқид мекунад, аммо ғояи адлу адолатро пешниҳод менамояд.

Дониш ва илм: Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ба дониш ва илм арзиши зиёде қоилад, аммо ин донишро маҳдуд ба дониши зоҳирӣ намедонанд. Ҳофизӣ Шерозӣ ба дониши ботинӣ ва ирфонӣ низ аҳаммияти зиёде медиҳад.

Табиат: Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир зебоиҳои табиатро ба тасвир мекашанд ва аз он барои баёни мафҳуми ошиқона (орифона аз ҷониби Ҳофизи Шерозӣ) истифода мекунад. Онҳо бо табиат робитаи амиқ ва ҳассос доранд.

Зиндагӣ ва марг: Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир ба масоили марбут ба зиндагӣ ва марг меандешанд ва онҳоро дар чашмандози дунёи ботинии худ мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Маргро на поён, балки оғози зиндагии нав медонанд.

Тафаккур: ашъори Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир хонандаро ба андешаву тафаккур вомедоранд. Онҳо бинандаро ба андеша дар мавриди маънипардозӣ тарғиб мекунанд ва ин мавзӯ бахше аз ҷовидонагии ашъори онҳост.

Адабиётшинос Ш. Исрофилниё истеъдоди худодод ва ҳунари Ҳофизи Шерозиро кори таҳқиқоти на як ё ду ҳофизишинос меҳисобад, балки «ҳофизишиносони ҷаҳон зимни баррасии масоили дигари эҷодиёти шоир дар алоқа бо масоили ҷаҳонбинию сабки сухан ва ҳангоми шарҳи ашъор дар бораи маю шароби ӯ ибрази ақида намудаанд, аммо на ба таври мушаххасу мустақим» [26, с. 5]. Воқеан ғазалиёти шоир танҳо бо мавзӯҳои маю шароб хотима намеёбанд.

Дар маҷмӯъ, ҷаҳонбинии Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир ҷаҳонбинии ошиқонаву орифона ва пешқадами даврони худ аст, ки фалсафai баланд инсондӯстӣ доранд. Онҳо ошиқ ва ориф, мунаққид ва муҳаққиқ, сухандону маддох ва ҳамзамон шоир ва файласуф мебошанд. Гуманизми ҷаҳонбинии онҳо аст, ки ашъори онҳоро ҷовидон кардааст.

1.2.2. Забони ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир

Муҳимтарин авомили ташаккул ва таҳаввул дар шеър забон аст. Ашъори гуногунмавзуи классикӣ аз ин омили муҳим маншаъ гирифта, шоир онро бо забони хос таълиф мекунад. Дар баробари риоя кардани омилҳои шеърнависӣ аз ҷониби шоири тавонои англис забони англисии

классикӣ, ки дорои вижагиҳои хос мебошад, мукамал гардидааст. Аз ин лиҳоз, Вилиям Шекспир на танҳо дар сонетҳо, балки дар осори пурғановати худ аз забони ноби англисӣ истифода намудааст. Дар ин замина дар осори шоир вожаҳои «*loue*» ба ҷойи love (ишқу муҳаббат), «*voyses*» ба ҷойи voice (овоз), «*greene*» ба ҷойи green (сабз, ҷисми солим) ва ғайра истифода шудаанд, онҳо забони классикӣ махсуб меёфтанд.

Барои дарки амиқи анвои гуногуни бадеъ шоир ба мазмуну мухтавои гуногун таваҷҷуҳ зоҳир намуда, вижагиҳои бадеӣ, ғоявӣ ва адабии онро мушаххас мекунад. Дар ин замина Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ҳарчанд дар ҳавзаҳои мухталифи ҷуғрофиёӣ ашъори ноби хешро офаридаанд, аммо дар шинохти сабк, баёни фикр ва шеваи забон назари дақиқ ва саҳеҳ доштанд. Маҳз забон ва тарзи баён дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир онҳоро аз дигар шоирон мутамоиз мегардонад. Ҳар ду шоир дар ганҷинаи донишу хирад кохи азимро бунёд намуданд. Онҳо бо дилбастагӣ ба фарҳанг, маданият ва адабиёт осори пурғановати хешро офариданд.

Забон падидаи иҷтимоӣ буда, ҳамеша дар натиҷаи тағйирёбӣ ташаккул меёбанд. Ҳарчанд аз замони Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир то имрӯз садсолаҳо сипарӣ шуда бошад ҳам, аммо забони онҳо кӯҳна нашудаанд. Забони Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир забони классикӣ буда, корбурди вожаву ибораҳои ноби форсӣ ва англисӣ истифода шудааст. Масалан, Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғазалиёти худ ибораву таркибҳои «*шаҳсавори ширинҳаракот*», «*шӯхи шаҳрошӯб*», «*сияҳчаимони кашмирӣ*», «*ахтарони куҳансайр*», «*шамъи гетиафрӯз*», «*хуршеди дурахшон*» ва Вилиям Шекспир «*fairest creatures*», «*pitty the world*», «*beauties legacy*», «*doth lend*», «*Natures bequest*», «*speechlesse song*» истифода намудааст.

Дар ин бора Ҳофизӣ Шерозӣ чунин гуфтааст:

Он ки аз сунбули ӯ ғолия тобе дорад,
Боз бо дилшудагон нозу итобе дорад.

Аз сари куштаи худ мегузарад ҳамчун бод,

Чӣ тавон кард, ки умр асту шитобе дорад [4, с. 134].

Ҳофизи Шерозӣ маъшукаро бо тамоми зебӣ, ки нозу карашмаи ошиққуш ва зулфони сунбулосо доранд, ба тасвир кашидааст. Ва дар идомаи сухан шоир ўро ҳамчун бодӣ бошитобрафтаи умр, ки чун моҳи аз паси нурҳои офтоб дар паноҳбурда номида, саранҷом ҷавоби онро (саҳобаи умр) чун хуршеди тобон нишон додааст.

Вилиям Шекспир «Those» ва Ҳофиз Шерозӣ ин мазмунро «Он ки» гуфтааст, ки ҳардуяш симои ошиқро дар назар доранд ва маънои басо яқиндор доранд:

Those hours that with gentle work did frame,
The lovely gaze where every eye doth dwell
Will play the tyrants to the very same,
And that unfaire which fairly doth excell [7, с. 121].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Он чашмҳое, ки нозуку нарманд,
Нигоҳе, ки дар ишқ ҳувайдост.
Яқингӯ яқмаром бозӣ мекунанд,
Ва он зебоие, ки одилона аст.

Ба андешаи ҳар шоири Мағриб ишқ сифати гармиро дорад ва шамоли барф ва тирамоҳу зимистон онро ҳамеша заифу хаста мекунад. Дар баробари ин Вилиям Шекспир нозукии забонро ба таври зайл ба қалам додааст:

Unthrifty loveliness, why dost thou spend
Upon thyself thy beauty's legacy?
Nature's bequest gives nothing, but doth lend,
And being frank, she lends to those are free [7, с. 119].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Талаби вақт накарда чаро харҷ мекуни,
Нафси азалии ту зебоии ту аст?

Табиат бе ҳеч заҳмат арзиш намекунад,
Ва ба онҳое, ки озоданд, хубӣ мебахшад.

Виялям Шекспир сарфаи вақтро асос шуморидааст, зеро вақт арзиши нафси азалии инсонро комил ва ҳаётро зебо мегардонад. Дар талаби ҳар гуна кор, ки бе заҳмат нест, озодиро бештар талабидаст.

Ҳофизи Шерозӣ дар мавриди ғанимат дониستاني вақт чунин ғазалеро сурудааст:

Вақтро ғанимат дон, он қадар ки битвонӣ,
Ҳосил аз ҳаёт, эй чон, ин дам аст, то донӣ.
Комбахшии гардун умр дар иваз дорад,
Чаҳд кун, ки аз давлат доди айш бистонӣ! [4, с. 412].

Шоир таъкиди мекунад, ки шахс бояд вақтро сариштакорона истифода кунад ва аз лаҳзаҳои он баҳра бардорад. Зиндагии инсон чун комбахши гардун дар ивази чаҳд ва саяю кӯшиш аст. Аз давлати ҳаёт айш ситодан ба андешаи шоир баробар ба авотифи ошиқона мебошад.

Ҳофизи Шерозӣ ва Виялям Шекспир дар радифи намояндагони барҷастаи адабиёти ҷаҳон дар ҷодаи ғазалсарой ва сонетофарӣ бо ҷаҷомаҳои пурмуҳтаво, сабки хоси суҳангустарӣ ва ғановати забон мактаби бузурги адабиву бадеиро бунёд намуданд.

Албатта, Ҳофизи Шерозӣ яке аз бузургтарин шоири шеърӣ ишқиву лирикист, ки ғазалиёташ шуҳрати ҷаҳонӣ касб кардааст, ки пас аз ӯ пайравонаш ба эҷод намудани чунин навъи шеър пардохтанд, аммо касе ба пояи ӯ нарасидааст.

Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виялям Шекспир бо фарогирии муҳтаво ва бандубасти бадеӣ аз навъҳои шеърӣ ҷолиб ва асарӣ мукамал мебошанд. Онҳо маъноӣ ин гуна осори лирикиро, ки решаи онҳоро мавзӯи ишқ ташкил медиҳад, бо ҳиссиёти баланди зоҳириву ботинӣ ва ҳунари ғавқуллодаи шоирӣ ба риштаи назм кашидаанд. Дар заминаи мазкур бо ифодаҳои муассири «*Карам намову фуруд о*», «*ҷарас фарёд медорад*», «*ҷароги мурда кучо*», «*ҷӣ қиёмат аст*»,

«Соқиё, бархезу дардеҳ ҷомро», «Бирав ба кори худ, эй воиз» аз ҷониби Ҳофиз Шерозӣ гуфта шуда ва ифодаҳои махсуси Вилиям Шекспир, чун «Pitty the world», «Feed'st thy lights», «O call not me to iustifie the wrong», «Drinke vp the monarks plague this flattery?», «Alas 'tis true, I have gone here and there» ва ғайра оғоз бахшидааст.

Масалан, Ҳофиз Шерозӣ дар ғазале чунин изҳори андеша намудааст:

Равоқи манзари чашми ман остонаи туст,
Карам намову фуруд о, ки хона хонаи туст.
Ба лутфи холу хат аз орифон рабудӣ дил,
Латифаҳои аҷаб зери дому донаи туст [4, с. 84].

Ғазали мазкури шоир дар бораи расидани ошиқ ба маҳбуб ва ҷомаи амал пӯшидани орзую талошҳои ошиқи ҷонфидо мебошад. Аз ёди Худо харгиз бояд ғофил нашуд, зеро ҳама хубиҳо аз ўст (аз Худованд) ва ба зудӣ шодӣ меоваранд. Булбули сахарие, ки барои васли гул месӯзад ва ғайр аз он (булбул ба маънои ошиқ - Ё.З.М.) аз касе чунин нолаву зориҳо падида намеоянд.

Вилиям Шекспир мазмуни мазкурро ба шакли зер овардааст:

O that you were yourself! But, love, you are
No longer yours, then you yourself here live;
Against this cuming end you should prepare,
And your sweet semblance to some other give [7, с. 137]

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Кош ту ҳастиву муҳаббатам туй,
Дигар ту вучуд надорӣ, дурӯғ ҳастӣ,
Бо ҳама некиву бад омода бош,
Ҳамгунии ту бо ӯ ҳамранганд.

Агар Ҳофиз Шерозӣ «равоқи манзараи чашм»-и худро остонаи туст» доништа бошад, Вилиям Шекспир ўро чун «O that you were your selfe, but loue you are» («Ҳеч худро тағйир надех, бо худ бимон») баён

намудааст. Рафтору кирдори нек сифати ёр буда, накӯкорӣ хислати азалии ӯст, зеро бо ин амалҳои арзишманд ошиқонро танҳо марг аз ҳам чудо мекунад. Чунин умумиятҳо дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир басо зиёданд.

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир бо забони шево ва равони давраи классикӣ ва сабки хоси худ осори гаронбаҳоро офаридаанд, ки имрӯз низ арзиши эстетикӣ худро аз даст надодаанд. Ҳар ду шоир дар офаридани ашъори лирикийи худ аз сарчашмаҳои таърихӣ, асотирӣ, манобеи адабӣ ва қиссаҳои динӣ истифода намудаанд. Масалан, Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғурбату андуҳ ҳамеша аз исми Худову пайғамбарон бо ифодаҳои «Ё Раб», «Худоё», «Сулаймон» ва ғайра истифода намудааст:

Ё раб, сабабе соз, ки ёрам ба саломат

Боз ояду бирҳонадам аз банди маломат.

Хоки раҳи он ёри сафаркарда биёред,

То чашми ҷаҳонбин кунамаш ҷойи иқомат [4, с. 109].

Дар ин ғазал шоир дуо мекунад, ки ҳар чи зудтар ёри ӯ аз сафар баргардад. Нидои шоир бар он аст, ки эй Худо, сабабе фароҳам кун, ки ёрам ба саломат бигардад. Шоир дар ҳар ҷо ва ҳар лаҳза ба ёди ёри худ аст ва ба маҳбубаи худ паём мефиристад, ки то зиндаам маро дарёб, фардо дер хоҳад буд.

Вилиям Шекспир калимаҳои «witness» (*хирадмандӣ*), «ambassage» («паём»), «wit» (*ақл*) ва ғайра истифода кардааст:

To thee I send this written ambassage

To witness duty, not to show my wit;

Duty so great, which wit so poor as mine

May make seeme bare, in wanting words to show it [7, с. 163].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ман ин паёмро хаттӣ ба ту мефиристам,

Барои хирадмандӣ, на барои нишони ақл.

Вазифа бузург аст, аммо ақл ба мисли ман камбағал

Ба назар барахна аст, аммо сухани бохирад тавоност.

Маълум мешавад, ки Вилиям Шекспир хангоми тасвир намудани ишқу муҳаббат ва арзишҳои маънавий ҳиссиёти воқеии худро ошкор месозад. Паёми ирсолнамудаи ошиқ ба маъшукро шоир нишонаи хирадмандӣ меномад. Дар қорбурди ақл дар роҳи ишқ вазифа ва масъулият муҳим аст. Бо нигоҳи аввал ин матлаб бараҳнаву нотавон мемонад, аммо дар натиҷаи сухани бохирад тавонону комил мегардад.

Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ҳарчанд дар давраи классикӣ эҷод шуда бошанд ҳам, то замони мо мавзуи мубрам, тарҳи ҷадид ва тарзи муосирро дорад. Яке аз вижаҳои сабкӣ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир вижагии зебогии шеър мебошад. Дар ғазалиёти шоир зебогӣ бо андешаҳои нозук ва мушиқофона таҷассум ёфтаанд, ки тавассути табиат, ҳиссиёт ва ашё ифода ёфтаанд.

Дар заминаи мазкур муҳаққиқи эронӣ Ваҳиди Дастгардӣ баён доштааст, ки «ғазал василаи шарҳи ҳиссиёти ботиниву зоҳирӣ ва жанри адабӣ буда, эҳсосот ва тазоҳуроти руҳ, замири одамӣ, таровиши қалб ва зодаи дили инсон мебошад» [18, с. 418]. Дар робита ба шеъри лирикии Шарку Ғарб, бавижа вобаста ба маҳорати шоирии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ҳам метавон гуфт, ки ашъори онҳо воқеан аз эҳсосоти нафис, эҷози руҳ ва таҷассуми таровишҳои ботиниву қалби инсон таркиб ёфтаанд. Дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир қулли авотиф, тахайюл ва дарки инсонии ошиқ ҳамеша бо табиати зебову дилрабо пайванд буда, дунёи зоҳириву ботиниро ба вучуд меоварад. Ин тартиб вижагии хоси шоиронро нишон медиҳад, ки дар осори шоирони дигар кам ба мушоҳида мерасад.

Ҳамчунин, ғазалсарои барҷаста Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетофарӣ варзида Вилиям Шекспир вижагии суханро ба гунае эҷод намудаанд, ки муассиру раво ҳастанд. Равоиву хушбаёнӣ аз нахустин вижаҳои ғазал ба шумор мераванд. Дар ин хусус, М. Рейснер чунин андеша иброз

намудааст: «Адибону шоирони ҷаҳон, хусусан муаллифони шеъри ишқӣ-лирикӣ тавассути аз худ намудани бехтарин дастовардҳои анъанаҳои ғазалсароӣ, жанри мазкурро ба маротиб рушду ташаккул додааст» [110, с. 12].

Муҳаққиқи рус М. Рейснер, ки таҳаввули жанри ғазалро дар адабиёти классикии форсӣ таҳқиқ намуда, таълифоти зиёди илмӣ навиштааст, ба ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ баҳои баланд додааст. Вобаста ба таҳлилҳои илмии М. Рейснер сонети Вилям Шекспирро метавонем ба катори шеъри лирикӣ ё ғазалгуна дохил кунем. Воқеан, ин ду шоири ширинкалом тавонистанд ғазалро ба авҷи аъло расонанд. Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилям Шекспир дар изҳор намудани ишқ ва эҳсосоти ботинӣ, оромии руҳ таҳаммулпазириро пеша намудаанд. Масалан, Ҳофизӣ Шерозӣ чунин фармудааст:

*Ишқбозиро таҳаммул бояд, эй дил, пой дор,
Гар малоле буд, буду гар хатое рафт, рафт.
Гар диле аз ғамзаи дилдор боре бурд, бурд,
В-ар миёни ҷону ҷонон мочарое рафт, рафт* [4, с. 104].

Шоир дар ғазали боло асли сабру пайдорӣ дар масири ишқ ишора дорад. Вобаста ба ин, ошиқ бояд саросамегӣ накунад, агар аз маъшук хатое дид ва аз рақибон маломате шунид, ҳамаи инро бояд таҳаммул кунад. Дар баробари ранҷҳо ва сахтиҳои тариқати ишқ ошиқ бояд сабурӣ дошта бошад ва кина нагирад, то ботин пок шавад ва ба мақсуди дил бирасад.

Вилям Шекспир ишқро меситояд ва саодати инсонии хирадмандро бидуни ишқ тасаввур карда наметавонад ва сӯзиши ишқро бо зимистони сард тасдиқ кардааст:

*How like a winter hath my absence been
From thee, the pleasure of the fleeting year!
What freezings have I felt, what dark days seen?
What old December's bareness everywhere?* [7, с. 101].

Тарчумаи тахтуллафз:

Чун зимистон маро сӯзондӣ

Аз ту, эй ҳаловати соли зудгузар?

Ба чӣ ҳол сарди ро чашидам, чӣ рӯзҳои сиёхро дидам?

Моҳи декабр аст дар ҳама ҷо магар?

Ҳофизи Шерозӣ низ саодати инсонро дар ишқ мебинад ва бар он назар аст, ки оламу одам ба туфайли ишқ офарида шудаанд:

Туфайли ҳастии ишқанд одамию парӣ,

Иродате бинамо, то саодате бибарӣ,

Бикӯш, хоҷаву аз ишқ бенасиб мабош,

Ки бандаро нахарад кас ба айби беҳунарӣ [4, с. 389]

Зиндагии Вилям Шекспир дар сонетҳо ҷойгоҳи вижа дорад ва баъзе лаҳзаҳо роҳи зиндагиро ба зимистони сард, ки аз баҳри рафтани маъшуқа ба вуқӯ пайваستاанд, нишон додааст.

Таваҷҷуҳи махсуси муҳаққиқон ба масъалаҳои равобити байнифарҳангӣ ва ҳамкориҳои адабӣ то замони мо бештар гардидааст. Ҳарчанд ташаккули робитаҳои адабӣ пештар бо воқеаҳои сершумори сиёсии дохиливу хориҷӣ ҳамроҳ шуда бошад, минбаъд ҳамчун шохсутуни адабиёти ҷаҳон боқӣ мемонанд. Дар баъзе мавридҳо эҷодиёти шоирон боиси ҳамкориҳои байнифарҳангиву адабӣ мегарданд, зеро ҳаёти инсоният мазмуни якрангро дорад. Ҳатто хурдтарин зарраи эҷоднамудаи шоир метавонад ба адабиёти ҷаҳон ворид шавад ва минбаъд боиси ҳамкориҳои дӯстона гардад.

Дар ин замина муносибати Шарқ ва Ғарб, бахусус равобити адабии форсӣ-тоҷикӣ ва англис зимни осори пурғановати Ҳофизи Шерозӣ ва Вилям Шекспир қавӣ гардида, адабиётшиносии муосирро ташаккул додааст. Хушбахтона, «бештари пажӯҳишҳои тоза дар адабиётшиносии муосири тоҷик дар асоси таҳқиқоти осори классикии форсӣ-тоҷикӣ ба вуҷуд омаданд» [121, с. 264].

Ҳамин тавр, бидуни он ки Шарқу Ғарб ду фарҳанги ба ҳам муқобил маҳсуб меёбанд, мо дар чараёни таҳлили ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир ва мақоми ҷаҳонии ин ду нобиғаи ҷаҳон таҳлилҳои зиёди илмиро ба даст овардем. Дар натиҷаи муносибати Шарқу Ғарб ва таҳлили ғазал ва ғазалгунаҳои (сонетҳои) чунин шоирони бузург мо ба чунин хулосаҳо расидем:

1. Муайян кардани таваҷҷуҳи муҳаққиқон ва мутарҷимони ҷаҳон ба осори илмиву адабии Шарқ, ба мисли ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир.

2. Баргузор намудани ҷашнвораҳои Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилям Шекспир дар кишварҳои гуногуни Шарқ ва Ғарб. Бо баргузор гардидани ҷашнвораҳои зиёд тозақориҳои зиёди илмӣ ба даст омаданд.

3. Омӯштани таъсири адабиёт, фарҳанг, маданият ва тамаддуни Шарқ дар ҷаҳони Ғарб, бавижа Англия.

Таҳқиқи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир пажӯҳиши муҳим ба шумор рафта, арзишҳои маданияву маърифатии ҳар ду халқи қуҳанро дар бар мегирад. Шоирони ғазалсарову сонетсаро тамоми арзишҳои ахлоқиву маърифатиро ба қор бурда, онҳоро пояи фарҳангу маданияти аҷдодии хеш қарор доданд, зеро онҳо дар қавӣ гаштани робитаву ҳамкориҳои фарҳангиву адабӣ садсолаҳои дигар хизмат хоҳанд намуд.

БОБИ II. ОМУЗИШИ ҲАЁТ ВА ЭҶОДИЁТИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА ВИЛЯМ ШЕКСПИР (дар асоси ғазалиёт ва сонетҳо)

2.1. Омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир

Намояндагони адабиёти ҷаҳон, баҳусус, шоирону нависандагони классикӣ ҳарчанд аз худ осори гаронбаҳо боқӣ гузошта бошанд ҳам, роҷеъ ба рӯзи таваллуд ва вафоти онҳо санаи дақиқ вучуд надорад ва муаллифони сарчашмаҳо ин санаҳои гуногунро ироа кардаанд. Нобиғагони бузурги Шарқу Ғарб Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир низ аз зумраи чунин шахсони барҷастаанд, ки дар бораи таърихи таваллуд, таълифи осор ва рӯзи вафоти онҳо маълумоти дақиқ вучуд надорад.

Омӯзиши ҳаёт ва эҷодиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир муддате пас аз вафоташон оғоз ёфта, то ба имрӯз идома дорад. Дар раванди омӯзиши зиндагинома ва осори Ҳофизӣ Шерозӣ маълум гардид, ки роҷеъ ба он корҳои зиёди таҳқиқотӣ анҷом ёфтаанд, аммо ҳанӯз ҳам нокифоя будани пажӯҳишҳо дар ин самт мавҷуданд. Дар ин замина, ҳарчанд оид ба масъалаҳои мухталифи эҷодиёти шоир китобу рисолаҳои зиёде ба риштаи таҳқиқ қашида шудаанд, аммо бархе аз паҳлуҳои шеърӣ ӯ ҳанӯз сатҳи илмӣ надошта, пурра ҳаллу фасл нашудаанд. Нокифоя будани таҳқиқоти илмӣ оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Ҳофизӣ Шерозӣ дар мавриди зиндагинома ва таълифоти Вилиям Шекспир низ чунин таҳлилҳо эътибордоранд. Воқеан, ҷанбаҳои гуногун дар мавриди замони зиндагӣ ва ашъори Вилиям Шекспир таҳқиқ гардиданд, аммо масъалаҳои наомӯхта ҳанӯз зиёданд. Дар ин бора, муҳаққиқ Б. Казаков иброз доштааст, ки: «дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Шекспир маълумоти пурра ва саҳеҳ хеле кам аст. Дар ин бора маълум аст, ки Вилиям Шекспир соли 1564 дар шаҳрчаи на он қадар бузурги англисӣ – Стрэтфорд таваллуд ёфтааст» [29, с. 116].

Дар бораи зиндагиномаи Ҳофизӣ Шерозӣ муҳаққиқ Ҷ. Шанбезода дар пешгуфтори «Куллиёт»-и Ҳофизӣ Шерозӣ чунин ибрози андеша

намудааст: «Соли таваллуди Хоча Ҳофиз ба қавли соҳиби тазкираи «Майхона» 726 ҳиҷрӣ (1325 милодӣ) мебошад, соли вафоти шоирро хамин тазкира ва бештарини ҳофизшиносон 791 ҳиҷрӣ (1388 милодӣ) нишон медиҳанд ва дар боғи дӯстдоштааш Мусалло мадфун гашт ва он чо ба шарофати ӯ номи Ҳофизия гирифта, зиёратгоҳи чаҳониён гаштааст» [3, с. 3]. Аз ин бармеояд, ки Ҷ. Шанбезода сарчашмаву манобеи заруриро истифода намуда, муҳимтарин хулосахоро дар мавриди ҳаёти шоир пешниҳод намудааст.

Замони зиндагии Ҳофизӣ Шерозӣ басо душвор будааст ва шоир дар давраи ҳукмронии чанд тан аз амирону ҳокимон зиндагӣ кардааст. Замони хурдсолии шоир дар сарзамини Форс дар давраи ҳукмронии Оли Музаффар, ҷавонии шоир дар давраи ҳукмронии Шох Абуисҳок, сипас амир Муборизиддин Музаффар ва писараш Шох Шучоъ гузаштааст. Ва ниҳоят давраи пириӣ шоир дар замони ҳукмронии писари Шох Шучоъ Зайнулобиддин мегузарад. Ҳукмрониҳои пайдарҳам барои шоир ранҷуриҳои зиёдеро овард ва ӯ ҳар лаҳзаи ҳаётро санҷида ба аҳли башар арзишҳои инсонӣ, чун ҷавонмардӣ, хирадмандӣ, бахшандагӣ ва дигар хислатҳои ҳамидаро тавассути меҳру муҳаббат арз доштааст.

Муҳаққиқон бар он ақидаанд, ки маълумоти кофӣ оид ба ҳаёт ва муҳити адабии Вилиям Шекспир кофӣ нестанд ва бархе аз онҳо далелҳои комили илмӣ надоранд. Воқеан, ҳаёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир пурра маълум нест ва дар доираи он танҳо ишораҳо мавҷуданд. Дар ин бора мутарҷимии англис Гетруд Лузиан Белл, ки бештар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозиро тарҷума намудааст, дар муқаддимаи китоби «Шеърҳо аз Девони Ҳофиз» («Poems from the Divan of Hafiz») чунин қайд кардааст: «Шамсиддин Муҳаммад, ки бо лақаби шоирӣ Ҳофиз маъруф аст, дар ибтидои асри XIV дар Шероз ба дунё омадааст. Номҳои гуногуни шоир, дорои маъноҳои азим, чун «офтоби имон», «мадҳу ситоиш» ва «ҳофизӣ Қуръон» ва ҳамчунин номҳои «роҳнамои роҳи ниҳон» ва «баёнгари асрор» ба ҳамватанонаш маълум аст» Шакли асли: «Shamsuddin

Mahommad, better known by his poetical surname of Hafiz, was born in Shiraz in the early part of the fourteenth century. His names, being interpreted, signify the Sun of the Faith, the Praise-worthy, and One who can recite the Koran; he is further known to his compatriots under the titles of the Tongue of the Hidden and the Interpreter of Secrets» [137, с. 7].

Андешаҳо перомуни ҳаёти Ҳофиз Шерозӣ, ки номи пуррааш Ҳоча Ҳофиз Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ ва унвони баланди ӯ «лисонулғайб» аз ҷониби дӯстдорони шеъри шоир ва муҳаққиқони ӯ гувоҳи ин матлабанд. Шоир дар офаридани шеър нуктаҳои арзишмандро зикр кардааст, ба ӯ эҳтирому шуҳрати абадӣ додааст. Таълифоти баландмазмун Ҳофиз Шерозиро абадӣ ба ганҷинаи адабиёти ҷаҳон ворид намудааст. Азбаски шоир зодаи Шероз будааст, ӯро Шерозӣ номиданд. Дар Шарқу Ғарб ӯ бо номҳои гуногун, чун Ҳофиз (*Hafiz*), Ҳофиз Шерозӣ (*Hafiz Sherozi, Hafizi Shirazi*), Ҳоча Ҳофиз (*Khoja Hafiz*) ва ғайра маъруф аст. Ҳофиз лақаби шоирӣ ӯ буда, барои ҳофизӣ Қуръон буданаш ин унвон гирифтааст. Дар ин бора Ҳофиз Шерозӣ дар байти мазкури ғазал чунин ишора намудааст:

Ишқат расад ба фарёд, ар худ ба сони Ҳофиз

Қуръон зи бар бихонӣ дар чордах ривоят [4, с. 114].

Ҳарчанд Ҳофиз Шерозӣ дар Ғарб бо номҳои гуногун шуҳрат дошта бошад, шоири англис танҳо бо номи аслии хеш – Вилиям Шекспир (*William Shakespear*) машҳур аст ва дар ҳамаи манбаъҳои адабиву таърихӣ ба чунин шакл зикр шудааст.

Барои таҳқиқу тарҷумаи дақиқи осори ин ду мутафаккир ва шоири ҷаҳонӣ, нахуст бояд ба марҳалаи таърихӣ ва муҳити адабии онҳо тавачҷуҳ намуд. Вобаста ба ин, донишмандони Ғарб асри XVI-ро «асри Шекспир» номидаанд. Чунин унвони нобиғаи бузурги Ғарб бар он сабаб аст, ки ин шоир ва драманависи фарзона тавассути ашъори ноби худ ба муҳит ва афкори мардум руҳияи тоза бахшидааст. Шоир, ки бештар

драма офаридааст, дар он муаллиф хаводиси воқеии рӯзгорро таҷассум кардааст.

Нобиғағони Шарку Ғарб Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир бо вучуди дар асрҳои миёна зиндагӣ намудан, фаъолияти эҷодии онҳо низ монанданд. Давраи асримиёнагӣ, ки давраи нашъунамои маданияву фарҳангӣ ва адабиёти дар бар мегирад, ҳардуи ин шоирони ҷаҳонӣ дорои андешаҳои тоза ва муассир мебошанд. Аз ин лиҳоз, таҳаввулотии асримиёнагӣ то андозаи зарурӣ ба эҷодиёти онҳо таъсири амиқ расонида, боиси афкори андешаҳои баландмазмун ва хунармандона гаштаанд. Дар замони ҳозира шоҳкорҳои пурғановати онҳо дар маркази диққати аҳли адаб ва фарҳанг қарор дорад.

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз донандагони ноби забон буда, дар офаридани ашъори баланд саҳми бориз гузоштанд. Дар ашъори онҳо ҳар матлаб ва калимаву ибора ҷойгоҳи махсус дорад. Онҳо дар шеърҳои худ (ғазалиёт ва сонетҳо) таркиботи калимаҳоеро оварданд, ки дар ифодаи маъно муштаракоти зиёдро доранд (*Замима дар охири диссертатсия оварда шудааст*).

Адабиётшиноси тоҷик А. Афсаҳзод ғазалро чунин маънидод кардааст, ки сонетҳо низ ин таркибро дороанд: «Тараннуми хушиҳои зиндагӣ, тасвири маю мутриб ва баҳору ҷамоли хубрӯён, тавсифи инсон ва хислатҳои наҷиби он, ҳусни маъшуқа, хубиҳои маҳбуба, ташҳиси хайру шар бо мизони ишқ, шикваҳои ҷонгудози ошиқ, лаззати иштиёқу заҳри фироқ, ки мазмунҳои анъанавии ғазаланд» [10, с. 101].

Осори манзуму мансури шоирон ва нависандагони ҷаҳон маҳз бо мазмуну муҳтавои баланд шинохта мешавад. Дар заминаи мазкур тобиши маъноӣ ва таҳайюли бадеӣ агар аз ҷониби башарият пурра пазируфта шавад, шахсияти шоир ва эҷодиёти ӯ зудтар ба мақоми ҷаҳонӣ ноил мегардад. Осори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз ҷумлаи чунин осори ҷаҳонӣанд, ки дорои вижагиҳои воло мебошанд. Бавижа, ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир аз ҷиҳати сохт ду

навъ шакл гирифтаанд. Аввал, ғазалҳое ҳастанд, ки аз аввал то охир дар як мавзуъ суруда шудаанд. Сониян, вижагиҳои хоси ҳар ду шоир дорои мазмуни инсондӯстона мебошанд.

Ба андешаи муҳаққиқи тоҷик Ш. Тоҷибоев таркиботи калимаҳо ва мантиқи сухан дар ғазалиёти шоир васеъ мебошад, зеро «Хоча Ҳофиз аз донандагони бисёр нозуки забони форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад, дар тӯли таърих дар мадди назари муҳаққиқон ва мутарҷимон қарор дорад. Таҳқиқи ҳаёт ва осори Ҳофиз Шерозӣ ҳарчанд аз замони шоир шуруъ шуда бошад ҳам, то замони мо низ идома дорад. Гуфтан ҷоиз аст, ки роҷеъ ба масъалаҳои гуногуни эҷодии шоир ҳарчанд китобу рисолаҳои ҷудоғонаву сершумор таҳия ва нашр шудаанд, аммо паҳлуҳои зиёди осори ӯ ханӯз ҳалли худро наёфтаанд» [52, с. 58].

Осори Ҳофиз Шерозӣ, бавижа ғазалиёти пурмазмуни ӯ, ки аз муҳимтарин намунаҳои адабии форсӣ-тоҷикӣ ба шумор меравад, дар тӯли таърих дар мадди назари муҳаққиқон ва мутарҷимон қарор дорад. Таҳқиқи ҳаёт ва осори Ҳофиз Шерозӣ ҳарчанд аз замони шоир шуруъ шуда бошад ҳам, то замони мо низ идома дорад. Гуфтан ҷоиз аст, ки роҷеъ ба масъалаҳои гуногуни эҷодии шоир ҳарчанд китобу рисолаҳои ҷудоғонаву сершумор таҳия ва нашр шудаанд, аммо паҳлуҳои зиёди осори ӯ ханӯз ҳалли худро наёфтаанд.

Ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир бо вучуди пурра пажӯҳиш нашудан дар байни хоссу ом комилан шинос буданд. Баробари донишмандони ҷаҳон хонандагони хушзеҳн Вилям Шекспирро аз рӯи ҳар нуктаи ироагардида дар эҷодиёташ дарк карданд ва афкори андешаҳои шоиронаву моҳиронаи ӯро «шекспирона» («*shakesperism*») баён гардидаанд.

Чунин унвони нобиғаи бузурги Ғарб бар он сабаб аст, ки ин шоир ва драманависи фарзона тавассути ашъори ноби худ ба муҳит ва афкори мардум руҳияи тоза бахшид. Ӯ дар драмаҳои худ, ки маънои лирикиро низ доранд, ҳаводиси воқеии рӯзгори худро ба назм даровардааст. Дар баробари дигар муҳаққиқон ва олимони дунё, пажӯҳишгарони тоҷик низ роҷеъ ба ҷойгоҳи Вилям Шекспир дар адабиёту санъати ҷаҳон, бахусус адабиёт ва санъати англис таҳқиқоти зиёдеро анҷом доданд. Дар замони шуравӣ ва ҳатто дар замони истиқлолияти кишвари азизамон чандин

маротиба бузургдошти Виям Шекспир, бахусус 300-солагӣ, 350-солагӣ, 400-солагӣ ва 450-солагии ўро бо шукуху шахомати бузург чашн гирифтанд.

Дар мавриди солчашни Ҳофизи Шерозӣ дар давраи муосир бошад, соли чорӣ (11 то 14 июни соли 2025) баҳшида ба 700-солагии шоир дар ЮНЕСКО, дар шаҳри Пориси Фаронса конференсияи байналмилалӣ таҳти унвони «700 сол бо Ҳофиз» баргузор гардид, ки дар он донишмандону муҳаққиқони ҷаҳон, бахусус адабиётшиносону шарқшиносони Эрон, Тоҷикистон, Афғонистон, Фаронса, Белгия, Олмон ва дигар мамолики ҷаҳон иштирок ва суҳанронӣ намуданд.

Ҳангоми чашн гирифтани чунин санаҳои муҳими таърихӣ, ки робитаи ду халқи қадимии ҷаҳон, форсу англисро боз ҳам бо ҳам мепайвандад, дар рӯзномаву маҷаллаҳои ҷумҳурӣ мақолаҳои ҷиддӣ ва тарҷумаи осори ин нобиғаи бузурги Ғарб таҳия ва chop шуданд. Муҳаққиқон ва пажӯҳишгарони тоҷик, ба мисли Р. Қудратов, Қ. Мирзоев, Н. Нурҷонов, М. Зайниддинов ва дигарон на танҳо ҳаёт ва фаъолияти Виям Шекспирро меомӯхтанд, балки муҳим будани осори ўро ба муҳити шуравӣ ва ҳамчунин соҳибистиклолии кишвар арзёбӣ намуданд.

Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир ба ганҷинаи адабиёти ҷаҳон муқаддастарин ва арзишмандтарин андешаҳоро ворид намуда, ҷаҳони маънавии инсониятро тасхир намуданд. Суҳанони онҳо мутааллиқ ба як давра нест ва бо мурури замон бо изофаи мушкilotи иҷтимоиву сиёсӣ ва табаддулоти фарҳангӣ бештар барои башарият хизмат мекунанд. Омӯзиш ва баррасии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир, ки дар ҳавзаҳои адабии мухталиф, макотиби адабӣ ва ҷараёни гуногуни фикрӣ ба вучуд омаданд, дар рушди минбаъдаи пажӯҳиши ин самт кӯмак мерасонад.

Сабаби аслии маҳбубият ва маъруфияти Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспирро ашъори баландмазмун, ҳунари азалиӣ ва арзишҳои маънавӣ

ташкил медиҳад. Шухрати Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар Шарқу Ғарб басо баланд мебошад, ки вучуди нусхаҳо ва тарҷумаҳои осори онҳо гувоҳи ин матлаб аст. Нусхаҳои қадимтарини «Девони Ҳофиз» дар китобхонаҳои Ғарб, хосса дар Италия, Олмон, Фаронса ва ғайра маҳфузанд. Қадимтарин осори Ҳофизӣ Шерозӣ дар Ғарб дар байни нусхаҳои дигари ҷаҳон дар осорхонаи Британии Лондон маҳфуз аст, ки ба соли 1788 тааллуқ дорад. Дар Шарқ бошад нусхаҳои қадимтарини нодири осори шоир дар Калкуттаи Ҳиндустон ва сарзамини Эрон маҳфузанд.

Умумият ва муштаракоти адабиву фарҳангӣ бештар дар натиҷаи мавзӯ, мазмун ва муҳтавои осори адабиёти халқҳои гуногуни ҷаҳон, ки мафҳуми умумибашариро ифода мекунанд, ба даст меоянд. Мафҳуми умумибашарӣ таҳаввулоти ҳаёти инсониятро ба вучуд оварда, дар раванди рушди адабиёти ҷаҳон муайян мешавад. Ҷанбаҳои адабӣ, бадеӣ ва фарҳангии мавзӯҳои умумии эҷодии намояндагони адабиёти ҷаҳон бо гузашти ҳар марҳилаи таърихӣ рушд меёбанд.

Албатта, таҳқиқоти зиёд роҷеъ ба ҳаёт ва осори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар Тоҷикистон, Эрон ва Афғонистон, ҳамчунин дар Ғарб вучуд дорад, аммо дар шакли комил, ки фарогири шарҳу баррасии пурраи ашъори ӯ то кунун таълиф нашудааст. Махсусан, теъдоди зиёди ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ, ки дар нусхаҳои гуногуни «Девони Ҳофиз» фароҳам оварда шудаанд, аз ҷониби олимону ҳофизшиносони ҷаҳон ба нашр расиданд.

Дар миёни осори пурғановати шоирони форсӣ-тоҷикӣ ба андозаи маҷмуи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва «Девони Ҳофиз» таҳия ва чоп нашудааст. Танҳо дар натиҷаи баррасии масъалаҳои матншиносӣ маълум гардид, ки теъдоди зиёди ин асари оламшумул таҳия ва чоп шудааст. Роҷеъ ба ҳаёт ва осори Ҳофизӣ Шерозӣ пажӯҳишҳои зиёд мавҷуданд ва шарҳшиноси рус О.Ф. Акимовкин ҳангоми омӯзиш ва баррасии масъалаи мазкур тазаккур медиҳад, ки «китобхонаҳои дунё

асарҳои зиёди илмиву адабии аслиро дорад, ки байни онҳо беш аз 450 нусхаи хаттии «Девони Ҳофиз» мавҷуданд» [69, с. 86].

Осори Вилиям Шекспир, бахусус сонетҳо низ дар саросари дунё дар китобхонаҳо маҳфузанд. Гертруд Бел (Gertrude Bell) дар шинохти шарҳи сонетҳои Вилиям Шекспир ва таҳқиқу баррасии онҳо баҳс намуда, зарурати таҳқиқро чунин баён кардааст: «Сонетҳо»-и Вилиям Шекспир аз мукамалтарин ва ноёбтарин асарҳои ҷаҳон ба ҳисоб рафта, масъалаҳои гуногуни маънавиро дар бар мегиранд. Ин асар барои наслҳои гуногуни башарият хизмати абадӣ хоҳад кард» [137, с. 57].

Дарунмояи ғазал ва сонет ҳикмату фалсафа ташкил дода, ҷавҳари асосии эҷодиёти ҳар ду шоир ба ҳисоб меравад. Ҷавҳари ғазал ва сонетҳои онҳо вижагиҳои фикрӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ муайян мешавад. Аз ин ҷост, ки дар доираи мафҳуми ғазал ва сонет эҳсосот, афкор ва дарки арзишҳои маънавӣ ҷамъбаст гардида, насли башарро тарбия мекунанд.

Ҳофизии Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ҷӯяндагони маънӣ ва шоирони асили адабиёти ҷаҳон мебошанд. Мафҳум ва муҳтавои ғазалиёт ва сонетҳоро каломии мавзун ташкил дода, ҳар нуктаи онҳо ба захираи дардмандону маризон малҳамро бармехӯранд.

Дар тӯли садсолаҳо дар натиҷаи рушди адабиётшиносии муосир паҳлуҳои зиёд оид ба ҳаёту ғазалияти эҷодии Ҳофизии Шерозӣ ва Вилиям Шекспир бо бозтобҳои тоза кушода гардиданд. Ҷаҳонбинии шоирони Шарку Ғарб бидуни марзу бум, расму русум ва тамаддуни хос ба ҳам алоқамандии зич доранд ва ҳамаи ин умумиятҳо дар шакли як диссертатсияи илмӣ овардан ғайриимкон аст.

Ҳамгунии мавзӯ ва мазмуни ғазалиёти Ҳофизии Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз масъалаҳои асосии илмиву адабӣ ба ҳисоб рафта, асолати шеърӣ ишқӣ-лирикиро нигоҳ медорад. Хушбахтона, асолати шеърӣ лирикиву ғиноиро (ғазал ва сонет (ғазалгуна) шоирони баъдӣ бо таъсир

пазируфтган аз Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар чаҳорчӯбаи муайян ҳифз мекунад.

Вилиям Шекспир баръакси Ҳофизӣ Шерозӣ дар сонетҳо номашро зикр накардааст, вале тамоми осори шоир мансуб ба забон ва услуби хоси ӯ мебошанд. Ҳарчанд шоир номи хешро ба қалам надодааст, аммо бо ифодаи «ман» («I») сонетҳо мансубияти хоси шекспиронаро доранд. Масалан, нуқоти мазкур танҳо ба Вилиям Шекспир хос аст:

When I consider everything that grows
Holds in perfection but a little moment;
That this huge stage presenteth nought but shows
Whereon the stars in secret influence comment [7, с. 141].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ба ҳар чизе, ки мерӯяд, боварӣ дорам
Ба даст оварда, лаҳзае меистам.
Ин ҳама дар сахнаи азим пайдо мешавад
Он ситораҳое, ки аз онҳо нерӯ мегирам.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки шоир бо истифода аз мафҳуми фалсафии «ман» руҳияи шахсро баланд намуда, ба роҳи абадзиндаву ҷовидонӣ ҳидоят мекунад. Ӯ дар офаридани мавзӯҳои ишқӣ, инсонсолорӣ ва инсондӯстӣ дар ҷаҳони Ғарб аз шоирони намоёни маъниофар ба ҳисоб меравад.

Шоир ба оламу одам ба чашми шоирона менигарад, ки доиман дар сабзишу тағирёбист ва зиндагӣ сахнаи зебо ва сахнаи воқеии ҳаёт мебошад, ки манбаи илҳами ӯ шудаанд. .

Сарчашмаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки манбаи илҳами ҳар ду шоири оламшумул бо ҳам наздиканд, аз ҷумла ҳар ду донандаи мусиқӣ буда, дар офаридани ашъори лирикӣ аз мусиқӣ низ истифода намудаанд. Вобаста ба ин, воқеан Ҳофизӣ Шерозӣ бо номи «ҳофизӣ Қуръон» ва Вилиям Шекспир ҳамчун «драматурги театр» шуҳрати ҷаҳонӣ пайдо намудаанд. Зимни масъалаи мазкур маълум мегардад, ки ғазалиёт ва

сонетҳои офаридашон комилан ба ишқу ошиқӣ (*love*), меҳру муҳаббат (*gracious*), ғурбату ҷудой (*separation*), васлу висол (*engagement*), тасаввуфу ирфон (*sufism and mysticism*) ва ғайра бахшида шудаанд.

Дар бораи ҳаёт ва осори Ҳофизи Шерозӣ дар Ғарб маълумоти илмӣ то андозае мавҷуд будааст. Дар ин бора Луиза Костелло чунин ибрози андеша намудааст: «Ҳарчанд Ҳофиз устои мусиқӣ нест, аммо ӯ шоири мусикасарову махфилороест, ки дар Ғарб теъдоди зиёди хаводорони «мусиқии шарқӣ» дорад ва дар дараҷаи Герри Мур (ҳофиз ва санъаткори машҳури Ғарб) қарор дорад. Шеърро на бо овози форсӣ, балки бо овози тозаву нафиси инсонӣ суруда, ба торҳои асбоби мусиқӣ оҳанг месарояд». Шакли асли: «Although he composed no music, Hafiz is thus figured as a poet with musical affinities: an author of ‘lays’, whose graceful ‘numbers’ have been often set to ‘Eastern airs’, a distinction he shares with his ‘brother minstrel’ Gary Moore. ‘There is not a Persian’, he adds, underscoring the national character of this poetry, ‘whose heart does not echo his strains» [129, с. 107]. Бояд зикр кард, ки баъзе аз ҳофизшиносон муътақиданд, ки таҳаллуси «Ҳофиз» на танҳо аз ҳофизи Қуръон будани шоир аст, балки вобаста ба мусиқии дони шоир будааст.

Ба андешаи адабиётшиноси тоҷик Ш. Ҳусейнзода «Ҳофизи Шерозӣ ба мусиқӣ рағбати тамоми дорад. Истилоҳоти мусиқӣ дар ашъори шоир ба дараҷаест, ки бархе аз ҳофизшиносон ӯро мусиқидон донистаанд ва далелашон аз як сӯ, корбурди истилоҳоти мусиқӣ бошад, аз сӯи дигар, худи вожаи «Ҳофиз» аст, ки маънии овозхон, ромишгарро низ дорост» [59, с. 76].

Бахсҳо ва мулоҳизаҳо роҷеъ ба ҳаёт, эҷодиёт ва муҳити адабии Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир басо зиёданд ва мо саъю кӯшиш намудем аз маводи зарурии илмӣ истифода намоем. Дар бештари сонетҳои Вилиям Шекспир афсурдаҳолӣ ва маъюсӣ вучуд дорад, ки ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ аз ин мазмун дар канор аст. Ҳар ду шоир дар

шарҳи масъалаҳои гуногун ошкоро сухан гуфта, нисбат ба кирдорҳои ҷоҳилонаву нохалафонаи онҳо эътироз баён намуданд.

Воқеан, ҳаёти ҳар ду шоир орому осуда набуда, ба мисли шоирони дигари адабиёти ҷаҳон аз беадолатии замон ранҷ мебардаанд. Аз ин рӯ, масъалаи беадолатии замона дар осори онҳо ҷойгоҳи вижа дорад. Дар ин бора Ҳофизи Шерозӣ чунин гуфтааст:

*Ба миннати дигарон хӯ макун, ки дар ду ҷаҳон
Ризои Эзаду инъоми подшоҳат бас.
Ба ҳеч вирди дигар нест ҳочат, эй Ҳофиз,
Дуои нимшабу дарси субҳгоҳат бас [4, с. 248].*

Вилиям Шекспир бисёр вақт замони худро мазаммат карда, аз ноадолатиҳо ва саргардониҳо ранҷ қашидааст. Дар ин мавзӯ Вилиям Шекспир сонетҳои зиёд офаридааст:

*I have no precious time at all to spend,
Nor services to do, till you require;
Nor dare I chide the world-without-end hour
Whilst I, my sovereign, watch the clock for you [7, с. 225].*

Тарҷумаи тахтуллафз:

Ман вақти худамро сарфи ту накунам,
На даме дар хидмати ту коре накунад.
На дар ин ҷаҳон то охир наҳаросам?
То дами умр сарфаи кори ту кунам?

Маълум мешавад, намояндагони адабиёти Ғарб дар муқоиса бо адибони Шарқ сахтӣву уқубат, тазодҳои иҷтимоӣву сиёсиро баробар аз сар гузарониданд. Бо вучуди нооромӣву беадолатии замони онҳо башарият дар эҷодиёти онҳо танҳо масъалаҳои баланди маданӣ, ахлоқӣ ва маърифатиро дарёфтааст. Ҳофизи Шерозӣ дар рушди фарҳангу адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва Вилиям Шекспир дар пешрафти адабиёти англис, ки аз ҷумлаи халқҳои бумии Ғарб мебошанд, сахми арзанда

гузоштаанд. Арзиши осори онҳо ба дараҷае баланд аст, ки ба омӯхтану таҳлили онҳо муҳаққиқону донишмандони ҷаҳон рӯй оварданд.

М. Ҳайдаршоев соли 1964 дар рӯзномаи «Бадахшони Советӣ» мақола таҳти унвони «Шекспир дар Тоҷикистон»-ро ба муносибати 400-солагии рӯзи таваллуди шоир ва нобиғаи бузурги англис Виялм Шекспир таҳия намудааст. Муҳаққиқ мақолаашро аз мисраъҳои сонетҳои Виялм Шекспир (сонети 55) шуруъ менамояд, ки шоир осори хешро манбаи абадӣ медонад ва ба ҳамин маънӣ Ҳофизӣ Шерозӣ низ ғазалиёташро абадзинда номидааст. Виялм Шекспир маънии мазкурро чунин ба қалам додааст:

Not marble, nor the gilded monuments
Of princes, shall outlive this powerful rhyme;
But you shall shine more bright in these contents
Than unswept stone besmeared with sluttish time [7, с. 221].

М. Ҳайдаршоев тарҷумаи ин сатрҳоро ба чунин тарз овардааст:

Равад барбод санги мармарини марқади шоҳон,
Валекин ҷовидонӣ ин суруди мӯътабар монад.
Дар ин симои ту то ҳаст софу чилвагар монад,
Ғубори асрҳо ҳаргиз намечаспад ба рӯи он [62, с. 1].

Абёти боло бар он асосанд, ки тамоми аҷсоми рӯи дунё ҷанбаи хуруҷро доранд, аммо санги мармар, ки ҳазорсолаҳо арзи ҳастӣ мекунад ва ҷовидонӣ аст ва ашъори шоир ба мисли ин санг абадӣ боқӣ хоҳад монд.

Ҳофизӣ Шерозӣ абадӣ будани ногми худ ва осори хешро чунин ба қалам додааст:

Ҳаргиз намирад, он ки дилаш зинда шуд ба шиқ,
Сабт аст бар ҷаридаи олам давоми мо.
Чандон бувад карашмаву нози саҳикадон,
К-ояд ба чилва сарви санавбархиромии мо [4, с. 49].

Чи тавре ки дар боло дидем, ҳар ду шоир абадӣ будани осори худро ба шаклҳои мухталиф баён намуданд. Нобиғаи бузург Ҳофизӣ Шерозӣ аз «ҳаргиз намирад, он ки дилаш зинда шуд ба ишқ» гуфта бошад, Вилиям Шекспир аз «барбод ёфтани санги мраммарини шоҳон ва ҷовидон мондани сурудаҳои ӯ» («Not marble, nor the gilded monuments») сухан мегӯяд.

Давраи асримиёнагӣ дар таърихи сарзамини Шарқ ва Ғарб таҳаввулоти гуногуни сиёсиро ба миён овард. Дар замони Ҳофизӣ Шерозӣ раванди тезутунди сиёсӣ дар сарзамини Форс ба миён омад. Дар замони Вилиям Шекспир бошад, баръакс, замони рушди илму фарҳанг ва маданияти ғарбӣ ба ҳисоб меравад. Бо назардошти нуктаҳои дар боло зикргардида метавон гуфт, ки Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар қатори шоирону олимони барҷаста мероси арзишмандро ба мерос гузоштанд. Осори ин ду шоири тавоно то дараҷае гуногунмавзӯ ва беназиранд, ки садсолаҳои дигар низ ҷанбаҳои нави адабӣ, илмӣ ва фалсафӣ ба миён хоҳанд гузошт.

Маълум аст, ки бузургии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар ҷаҳонбинии пешқадам ва инсонсози онҳо мебошад, ки бо як хунари халлоқонаи адабӣ баён шудаанд. Ба андешаи муҳаққиқи рус Е.Э. Бертелс, ки дар таҳқиқи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва қисматҳои он заҳмат кашидааст, арзишҳои маънавӣ, маърифатӣ ва фалсафӣ баланд буда, «ҳамаи осори намояндагони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ бо мурури замон ва ташаккули маънавӣ-маърифатии халқ офарида шудаанд» [74, с. 75].

Зиндагии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспирро бо ҳамаи пастиву баландиҳо ва хушбахтиву бадбахтиҳои шахсии онҳо метавон дар осори арзишманду ҷовидонашон ҷустуҷӯ намуд. Лаҳзаҳои мушкилтарини ҳаёти Вилиям Шекспир замони то Лондон омадан ва ҷойи қори муносиб пайдо кардан ва Ҳофизӣ Шерозӣ низ давраи кӯдакии ӯ буда, ки аз падар ятим мондааст.

Бо доштани маҳорату малакаи ҳунармандӣ ва дониши амиқ (сатҳи дониши андӯхтааш дар мактаби грамматикӣ) Вилиям Шекспир ба театри «Глобус» ба кор даъват шудааст ва Ҳофизӣ Шерозӣ чанде дар дарбори Шох Абуисҳоқи Инҷӯ ва Шох Шучоъ фаъолият намудааст. Бояд зикр кард, ки ин ду нобиғаи ҷаҳон осори беназирро аз худ ба мерос гузоштаанд ва то замони мо Ҳофизӣ Шерозӣ 494 ғазал ва Вилиям Шекспир 154 сонет расидаанд. Ҳамаи ғазалиёт ва сонетҳои дарёфтгардидаи навишташудаашон ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума шудаанд. Давраи авҷи эҷодиёти Ҳофизӣ Шерозӣ дар маркази илмиву адабии Эрон, шаҳри Шероз (зодгоҳи шоир) гузаштааст. Бино ба таҳқиқи ҳофизшиносон, «Шероз дар замони зиндагии Ҳофиз вазъи орому собите надошт, аммо яке аз марказҳои бузургии илмию адабии Эрон ба шумор мерафт, донишмандону шоирони зиёде дар ин шаҳр зиндагӣ эҷод мекарданд. Ҳофиз дар муҳити адабию илмии Шероз, ки маскани орифону олимон ва шоирону нависандагон буд, камол ёфтааст. Давлатшоҳи Самарқандӣ Ҳофизро бо унвони «нодираи замону уҷубаи ҷаҳон» ном мебарад ва ӯро «лисонулғайб» мехонад» [41, с. 375]. Вилиям Шекспир низ баъди омадан ба шаҳри Лондон, яъне солҳои 1585-1592-ро дар бар мегирад. Шаҳри Лондон, ки маркази илмиву адабии он давра маҳсуб меёфт, ӯро соҳиби обрӯву эътибори воло шуҳрат бахшид. Муҳаққиқи тоҷик Р. Қудратов аз бузургии Вилиям Шекспир сухан меронад: «Вилиям Шекспир барои тоҷикон бегона нест. Ӯ дар ҳаёти имрӯзаи мо саҳт маскан гирифтааст ва ҷои ӯ дар қатори бузургтарин сухансароёни тоҷик қошонаи дилҳост» [31, с. 1]. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҳар ду шоир дар маркази адабиву илмӣ ба камол расида, аз бузургтарин сухансароёни ҷаҳон гаштаанд.

Зиндагии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ҷи тавре, ки дар боло қайд намудем, пур аз ғоча ва муборизаҳо будааст. Онҳо новобаста аз маданият, фарҳанг ва муҳити мухталиф доштанишон зиндагии якхеларо ба сар бурдаанд. Онҳо дар давоми зиндагӣ пайваста ба нокомиву

таъқибҳо рӯ ба рӯ мешуданд. Масъалаи мазкур дар «Куллиёт»-и шоир чунин оварда шудааст: «Дар замони зиндагии Ҳофиз, бар асари низоъ ва муборизаҳои пайдарпаи ҳокимони маҳаллӣ мамлакат хароб ва мардум хонавайрон шуда буданд. Воқеаву ҳодисаҳои таърихи замон чо-чо дар ашъори ӯ инъикос ёфтаанд. Ҳофиз бо Абӯисҳоқи Инҷу ва Шох Шучоъ муносибати хуб дошт ва дар ашъораш аз онҳо ва вазирони онҳо, монанди Қавомуддин Ҳасан, Чалолуддин Туроншоҳ ба некӣ ёд мекунад» [3, с. 4-5].

Бо вучуди давраи тираи шоир, ки ба замони салтанати Амир Муборизиддин баробар будааст, соли 1353 Абӯисҳоқи Инҷуро пурра шикаст додааст ва дар Шероз ҳукмронии Оли Музаффарро ба вучуд овард. Пас аз зиддиятҳои пайваста Темури ланг ба Форс ҳучум карда, ҳокимияти Оли Музаффарро забт кардааст ва дар натиҷа вазъи зиндагии мардум хароб шуд. Агар Ҳофизӣ Шерозӣ аз тарафи ҳокимони турку муғулнажод ранҷ кашида бошад, Вилям Шекспир пас аз задухӯрдҳои пайвастаи англисҳову фаронсавиҳо ба муддати солиёни дароз тарки зодгоҳ карда, ба шаҳри Лондон меравад. Ҳарчанд рӯзҳои аввалро ба гӯштфурӯшӣ ва ниғаҳбонии аспон гузарондааст, вале таълифи асар ва нақшофарӣ дар театрро ҳаргиз тарк накардааст. Бо доштани салиқа ва маҳорати ҳунармандӣ ба театр пурра роҳ ёфтааст. Маҳорату малакаи волои театри ва намоишнависи Вилям Шекспир дар маркази илму фарҳанг ва муҳити адабии шаҳри Лондон тавонист соҳиби шуҳрати ҷаҳонӣ гардад. Ҳатто осори Вилям Шекспирро ҳанӯз ҳамон замони маликаи Англия Элизабетаи I хонда, онҳоро дар қорҳои иҷтимоӣ-сиёсии худ мавриди истифода қарор додааст. Албатта, таъсири муҳити адабӣ ва фарҳангии маркази Ғарб, бахусус англисҳо (шаҳри Лондон) ӯро ба мартабаи баландтарин мепарварид. Вале пас аз ба даст даровардани шуҳрати ҷаҳонӣ Вилям Шекспир охири умри худро дар зодгоҳаш шаҳри Стрэтфорд мегузаронад:

Thus is his cheek the map of days outworn,
When beauty lived and died as flowers do now,

Before these bastard signs of fair were borne,
Or durst inhabit on a living brow [7, с. 247].

Тарчумаи тахтуллафз:

Чун рухсорай ӯ табъи рӯзҳои фарсудаи ман аст,
То даме мисли гул шукуфту бирехт,
Пештар аз он қудрати одилона падид омад,
Бо чуръат дар абрӯҳои зебо зиндагӣ кунад;

Шоир замони душвори ҳаёташро рӯзҳои фарсуда номида, бештари афродро мисли мурдагоне мешуморад, ки дар канори қабрҳо мавҷуданд. Дубора ба зиндагӣ даъват кардани мурдаҳо аз ҷониби шоир аз баргардондани замони осоиштаву сулҳ аст.

Ҳофизӣ Шерозӣ низ охири умри худро дар зодгоҳаш Шероз мегузаронад ва дар онҷо ба эҷоди ғазалиёти худ мепардозад. Бино ба таъкиди ҳофизшиносон, «Ҳофиз дар замони зиндагиаш машҳур мегардад ва овозаи шоирии ӯ ба Мовароуннаҳру Хуросон, Ҳиндустон ва Ироқу Озарбойҷон мерасад. Овозаи Ҳофизро шунида, шоҳону ҳокимони зиёде аз Ҳиндустону Ироқ ӯро ба дарборашон даъват мекунанд. Вале Ҳофиз даъвати ягон ҳокимро напазируфта, зиндагии озод дар ватанро аз шукӯҳу азамати дарбор боло мегузорад. Ҳамин тариқ, шоири озодфикри ватанпарвар соли 1389 (ба қавле 1391) дар Шероз аз олам чашм мепӯшад. Марқади Ҳофиз дар Шероз дар гулгашти Мусалло воқеъ аст, ки имрӯза зиёратгоҳи мардуми шеърдӯсту соҳибназар мебошад ва бо номи «Ҳофизия» шуҳрат дорад» [27, с. 8]. Пас маълум мегардад, ки бештари нобиғгон ва шоирони дунё маҳз дар марказҳои илму фарҳанг ба камол расидаанд, аммо меҳру муҳаббат нисбат ба ватанашон ҳеҷ вақт дар дилашон коста намегардад. Ин анъана то ҳанӯз давом дорад ва ҳар шахс маҳз дар шахрҳо ва марказҳои бузурги илмиву фарҳангӣ дониш андӯхта, шуҳрат пайдо мекунанд.

Ҳамин тавр, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ҳамчун шоирони баландмартаба дар таърихи адабиёти ҷаҳон шинохта шудаанд. Осори

адабиву бадеии онҳо дар мухити фарҳангии аҳли башар аз замони ҳаёт то имрӯз мавриди таваҷҷуҳи хоссу ом қарор гирифта бошад ҳам, дар мавриди баъзе паҳлуҳои ҳаёт ва фаъолиятҳои маълумоти кофӣ надоранд.

2.2. Тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир

Тарҷумаи бадеӣ дар натиҷаи истифодаи дурусти сарчашмаҳои асли ва дақиқ ба даст омада, осори гуногунранги намояндагони ҷаҳонро ба ҷаҳониён муаррифӣ мекунад. Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир аз қабилӣ чунин осори оламшумул ба ҳисоб рафта, теъдоди зиёди тарҷумаҳо аз онҳо ба вуҷуд овардааст. Масъалаи тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ва таҳлили муқоисавию таърихӣ онҳо дар адабиётшиносии муосир пажӯҳишҳои тозаро ба вуҷуд овардааст. Аз ин рӯ, омӯзиш ва баррасии ин ду самт дар марказҳои махсуси ҷаҳон рушд карда истодаанд.

Сабаби аслии маҳбубият ва маъруфияти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспирро ашъори баландмазмун, ҳунари азали ва арзишҳои маънавий ташкил медиҳад. Шухрати Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар Шарқу Ғарб басо баланд мебошад, ки вуҷуди нусхаҳо ва тарҷумаҳои осори онҳо гувоҳи ин матлаб аст. Нусхаҳои қадимтарини «Девони Ҳофиз» дар китобхонаҳои Ғарб, хосса дар Италия, Олмон, Фаронса ва ғайра маҳфузанд. Қадимтарин осори Ҳофизӣ Шерозӣ дар Ғарб дар байни нусхаҳои дигари ҷаҳон дар осорхонаи Британиа Лондон маҳфуз аст, ки ба соли 1788 тааллуқ дорад. Дар Шарқ бошад нусхаҳои қадимтарини нодири осори шоир дар Калкуттаи Ҳиндустон ва сарзамини Эрон маҳфузанд.

Умумият ва муштарақоти адабиву фарҳангӣ бештар дар натиҷаи мавзӯ, мазмун ва муҳтавои осори адабиёти халқҳои гуногуни ҷаҳон, ки мафҳуми умумибашарию ифода мекунанд, ба даст меоянд. Мафҳуми умумибашарӣ таҳаввулотӣ ҳаёти инсониятро ба вуҷуд оварда, дар

раванди рушди адабиёти ҷаҳон муайян мешавад. Ҷанбаҳои адабӣ, бадеӣ ва фарҳангии мавзӯҳои умумии эҷодиёти намоёндагони адабиёти ҷаҳон бо гузашти ҳар марҳилаи таърихӣ рушд меёбанд.

Дар ин самт муҳаққиқон ва тарҷумонҳои англис, ба мисли Эдвард Палмер (Edward H. Palmer (1829-1911), Ҳерман Бикнелл (Herman Bicknell (1830-1875), Ҷастин МакКарти (Justin McCarthy (1830-1912), Ҳенри Вайбелфорс (Henry Wilberforce-Clarke (1840-1905), Ричард Галлин (Richard Gallienne (1866-1947), Ҷон Пайн (John Payne (1912-1989), Ричард Бертон (Richard Burton (1925-1984) ва қорҳои азимро рӯи қор оварданд. Мутарҷимон тавонистанд беш аз 200 ғазали шоирро бо ҷиҳатҳои шакливу маъноӣ тарҷума намоёнд.

Мутарҷимони Фарб, хосса ховаршиносони англис дар баробари донишмандони Шарқ ба тарҷума таваҷҷуҳи вижа зоҳир намудаанд. Дар заминаи мазкур муҳаққиқи англис Анмарри Драри (Anmarry Drury) чунин иброз намудааст: «Бо гузашти аср, тарҷума ҳарчи бештар ба як касби ҳирфай табдил ёфтааст, аммо сифати тарҷума ва афзалиятҳои он ҳамеша ба қори тарҷумон ва соҳаи фаъолияти ӯ алоқаманд аст». Шакли асли: «As the century progressed, translation became ever more a professionalized. Qualified translations and its priorities always depend on translator's work and sphere» [124, с. 86].

Ҳамчунин муҳаққиқи англис Ҳертруд Белл аз соли 1888 ба тарҷума қардани ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ шуруъ мекунад. Пас аз даҳ соли заҳматҳо соли 1897 ғазалҳои тарҷумақардаи муҳаққиқи англис дар китоби «Teaching of Hafiz» нашр мешаванд.

Забони тарҷумаи ғазалҳои Ҳертруд Белл мураккаб буда, муаллиф онҳоро дар алоҳидагӣ дар шаклҳои гуногун шарҳ додааст. Тарҷумаи Ҳертруд Белл дар байни як қатор тарҷумаҳои дигар мавқеи хосро касб намудааст. Тарҷумон байтҳои ғазали Ҳофизро чунин тарҷума қардааст:

Before the tavern door a Christian sang

To sound of pipe and drum, what time the earth [7, с. 126].

Шакли аслии байти ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ чунин аст:

Ин ҳадисам чӣ хуш омад, ки сахаргаҳ мегуфт

Бар дари майкадае бо дафу най тарсо [4, с. 426].

Дар ҷойи дигар Ҳертруд Белл чунин тарҷума намудааст:

Oh Pilgrim nearing Mecca`s holy fane,

The thorny maghilan wounds thee in vain [151, с. 133].

Ҳофизӣ Шерозӣ ғазалро дар чунин шакл офаридааст:

Дар биёбон гар ба шавқи Каъба хоҳӣ зад қадам,

Сарзанишҳо гар кунад хори муғелон, ғам махӯр [4, с. 237].

Дар баробари Ҳертруд Белл муҳаққиқи дигари англис Артур Ҷон Арберри дар тарҷума ва таҳқиқи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ захматҳои беназир кардааст. Ӯ ғазалиёти шоирро дар шакли китоб таҳти унвони «Fifty poems of Hafiz» («Панҷоҳ ғазали Ҳофиз») тарҷума ва ҳамзамон таҳқиқ карда, ба нашр расонидааст. Ҳарчанд Ҳофизӣ Шерозӣ ба ягон ғазали хеш унвон намондааст, Артур Ҷон Арберри ба ҳар ғазали шоир ном менамояд, ки аз нахустин мисраи ғазал сарчашма мегирад.

Мутарҷим ғазалро чунин тарҷума кардааст:

There was a man that loved God well;

In every motion of his mind

God dwelt; and yet he could not tell

That God was in him, being blind:

Wherefore as if afar he stood

And cried, Have mercy, O my God! [140, с. 98].

Шакли аслии ғазал ба чунин шакл аст:

Бедиле дар ҳама аҳвол Худо бо ӯ буд,

Ӯ намедидаш аз дур «Худоё» мекард [4, с. 149].

Дар ҷои дигар А. Арберри ғазали шоирро чунин овардааст:

Ah, when shall I to thy mouth and lips attain?

Fore God, but speak, for thy word is sovereign.

Tis Egypt`s tribute thy lips require for fee.

In such transaction the less the loss shall be [140, с.103].

Шоирӣ ғазалсарои Шарқ ин ғазалро чунин офаридааст:

Гуфтам: Каям даҳону лабат комрон кунанд?

Гуфто: Ба чашм, ҳар чӣ ту гӯӣ, ҳамон кунанд.

Гуфтам: Хирочи Миср талаб мекунад лабат,

Гуфто: Дар ин муомила камтар зиён кунанд [4, с.191].

А. Арберри ҳамеша кӯшиш намудааст дар рафти тарҷума калимаҳои классикӣ, ба мисли *viewest loue, shews, temple, thee* ва ғайраро истифода намояд. Мутарчим санъати бадеии саволу ҷавобро хеле оӣ тарҷума кардааст. Дар ғазали боло ошиқ бо гуфтори маъшуқа, чизе талаб дорад, иҷро мекунад. Шоир як бӯса аз лаби маъшукро ба «хирочи Миср» баробар медонад, дар ҷавоби маъшуқа маълум мегардад, ки ошиқ дар ин муомила камтар зиён мекунад. Яъне расидан ба висоли маъшук саҳт душвор аст ва баҳо гарон металабад.

Илова ба ин, дар тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ муҳаққиқи англис Дик Дэвис ҳам сахим аст. Мутарчими англис ғазалиёти Ҳофизи Шерозиро дар шакли китоб бо унвони «Faces of Love» («Симои ишқ»), нашр намудааст, ки 79 ғазали шоирро дар бар мегиранд. Тарҷумаҳои Дик Дэвис муфассал, раво ва оммафаҳм ҳастанд. Маслан, ӯ ғазали Ҳофизи Шерозиро чунин тарҷума кардааст:

However old, incapable,

And heart-sick I may be,

The moment I recall your face

My youth`s restored to me [185, с.79].

Шакли аслиро шоир чунин офаридааст:

Ҳарчанд пиру хастадилу нотавон шудам,

Ҳар гаҳ, ки ёди рӯӣ ту кардам, ҷавон шудам [4, с. 290].

Шоир аз забони ошиқ барои роз гуфтани ба маъшуқа ва бо ҳар лаҳза дидани рӯӣ ӯ ҷавонтар мешавад, суҳан мегӯяд. Яъне, ишқ ба

маъшуқи азали ошиқро чавон мегардонад ва умри ҷовидон мебахшад. Мутарҷим саъй намудааст, маънии баланди ғазали Ҳофиз Шерозиро бекаму кост тарҷума кунад, ки *youth* ба муқобили *old* аст. Ҳамчунин мутарҷим ду мисраи ғазалро дар шакли кутӯҳ ба шакли чаҳор мисраъ овардааст.

Дик Дэвис дар тарҷумаи ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ барои ифодаи маънии асли тарҷумаи тахтуллафзро зарур шуморидааст:

No one has drawn aside the veil
of Thoughts as Hafez has,
Or combed the curls of Speech
As his sharp pen has, line by line [135, c.41].

Ғазали мазкур дар байти зерини ғазали Ҳофиз Шерозӣ айнан чунин мазмун дорад:

Кас чу Ҳофиз накушод аз рухи андеша ниқоб,
То сари зулфи суҳанро ба қалам шона заданд [4, с. 41].

Дар ин байт шоир аз шеъри баланди худ ифтихор намуда, дар истилоҳи адабӣ онро “фаҳрия” мегӯянд. Яъне аз ибтидои шеъру шоирӣ касе аз шоирон монанди Ҳофиз шеъри баланди пурмаъно нагуфтааст. Шоир суҳан, шеърро ба монанди арусӣ зебӯ ба тасаввур меоварад, ки зери ниқоб аст. Танҳо шоири бузург метавонад ниқоб аз рӯи арусӣ зебӯи шеър парда бардорад ва ин кор танҳо ба Ҳофиз муяссар гардидааст. Аз тарҷумаҳои муҳаққиқони англис бармеояд, ки онҳо ҳама вақт кӯшиш карданд мақсади шоирро ба ҷаҳониён пурра баён намоянд. Хушбахтона, тарҷумаҳои англисии ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ дар муаррифии симои Ҳофиз Шерозӣ ба хонандагони англисзабон нақши воло доранд.

Муҳаққиқи англис Ҷон Пейн (John Payne) роҷеъ ба тарҷума ва таҳқиқи ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ баъзе корҳои илмӣ-паҷуҳишӣ анҷом додааст, ки онҳо дорои ҷанбаҳои арзишманди илмиву паҷуҳишӣ мебошанд. Вобаста ба ин маъно чунин таъкид намудааст: «Оре дуруст

аст, ки ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ, чи навъе ки маълум аст, як қисмати умдаи афкори чамъиятӣ-тарбиявии назми асри XIV, аз ҷумла аҳаммияти илму дониш ва мавқеи илм дар пешрафти ҳаёти чамъиятӣ ва амсоли он низ акс ёфтааст» [168, с. 48].

Тарҷумаи бархе аз сонетҳои Вилиям Шекспир нахустин бор соли 1965 аз тарафи Қутбӣ Киром аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шудааст. Мутарҷим аз 154 сонети асар танҳо 76-тои онро тарҷума кардааст. Роҷеъ ба осори ғазалгунаи «Сонетҳо»-и Вилиям Шекспир муҳаққиқи маъруфи рус З.И. Плавский чунин мегӯяд: «Сонетҳо – шабеҳи калиде ҳастанд, ки дили Шекспирро пурра мекушояд» [66, с. 3-28]. Симои аслии Вилиям Шекспир дар эҷодиёташ инъикос ёфтааст ва ҳар нуктаи он ўро чандинбораҳо нуру сафо мебахшанд. Нуру сафо ва меҳри Вилиям Шекспирро ҳарчанд дар шакли аслий бештар мешинохт, аммо дар тарҷумаҳо низ то ҳадди имкон номи ўро ҷовидона кардааст.

Тарҷумаи бадеӣ, баҳусус осори шоирон ва мутаффакирони классикии форсӣ-тоҷикӣ дар замони шуравӣ мавқеи вижа пайдо намудааст. Тавассути тарҷумаи бадеӣ ҷанбаҳои мухталифи адабиётшиносӣ рушд ёфтаанд. Пеш аз ҳама осори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир чандин маротиба ба забонҳои мухталиф тарҷума ва ҷоп шуданд.

Тарҷумаи асил ҳамеша маънои матни комили аслиро талаб мекунад, ки ин қоида бештар дар мутуни адабӣ-бадеӣ бояд риоя шавад ва «хусусияти муҳим зимни қор бо матни адабӣ тасвири возеҳи асили он аст, зеро бисёре аз мутарҷимон бетачрибагии худ дар истифодаи вожаҳои лаҳҷавӣ, миллигарой ва халқӣ иқрор мешаванд, ки онҳоро набояд тарҷума кунанд ва ҳамчун дар шакли аслий истифода кунанд» [100, с. 245-250].

Маврид ба зикр аст, ки тарҷумаи асари бадеӣ аз як забон ба забони дигар дар сурате эътироф карда мешавад, агар тарҷумон афкори асосӣ, концепсияи фардӣ, мавқеи сиёсӣ ва ҷаҳонбинии муаллифро нигоҳ

дошта тавонад. Дар марҳалаи аввали асри XIX ва XX, пеш аз ҳама, қисматҳои алоҳидаи ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир тарҷума шуданд, ки ба хонанда ҷолиб буданд.

Вижагиҳои таҳқиқ ва тарҷумаи осори Ҳофиз Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар Тоҷикистон бештар дар асри XX дар асоси таълифоти мутарҷимону мутахассисони тоҷику рус баррасӣ гардиданд. Аз ҷумла, А. Лоҳутӣ, Қутбӣ Киром ва дигарон сонетҳои Вилиям Шекспирро дақиқ ва ҷиддӣ тарҷума намуданд. Ҷусторҳои мо дар самти тарҷумаи ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ва қисмҳои алоҳидаи онҳо маҳз дар асоси корҳои тарҷумаҳои асил ва касбӣ ҷамъбаст гардиданд.

Бояд гуфт, ки асри XX, яъне замони шуравӣ авҷи тарҷумаи осори классикии форсӣ-тоҷикӣ, аз қабилӣ ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ дар баробари забони русӣ ба дигар забонҳои дунё, бавижа забони англисӣ маҳсуб меёбад. Дар ин раванд забони русӣ ҳамчун забони миёнарав дар ҷараёни инкишофи илми тарҷумонӣ нақши бориз доштааст.

Тарҷумаи сонетҳои Вилиям Шекспир ва ғазалиёти Ҳофиз дар Тоҷикистони шуравӣ ба ду шакл сураат гирифтааст:

1. Баргардонии ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ аз хатти форсӣ ба хатти кирилӣ ва тарҷумаи сонетҳои Шекспир аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ.

2. Тарҷумаи таҳқиқоти илмӣ ва адабии муҳаққиқон, олимон, шоирон ва нависандагони мухталифи шуравии солҳои 30-80-уми асри XX ба забони тоҷикӣ.

Тақсимбандии осори шоирони ҷаҳон дар омӯзиши зиндагинома ва эҷодиёти шоирони адабиёти классикии форсӣ-тоҷикӣ ва ҷаҳон хизмат менамояд. Бештари чунин тарҷумаҳоро мутарҷимоне ба уҳда гирифтанд, ки дар баробари забони модарӣ (форсии тоҷикӣ) забонҳои русиву англисиро дар дараҷаи кофӣ бархӯрдор буданд. Тарҷумаи адабӣ шоиронро ба ҷаҳониён муаррифӣ намуда, онҳоро ба адабиёти ҷаҳон ворид месозад.

Ҳамин тариқ, мақому манзалати Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир, чи дар таҳқиқ ва чи дар тарҷума муайян гардидааст. Шухрати ҷаҳонии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар заминаи тарҷумаҳо низ дар ҳар давраи таърихӣ нигоҳ дошта шуда, эътирофи ҷаҳониро ба бор овардааст. Ба андешаи муҳаққиқ Р. Қудратов «Ҳофизӣ Шерозӣ ашъори хешро баъди шоирони дигари Форс, дувумин шахси таърихист, ки пояи назми лирикии баландпояи адабиёти классикии мо ба шумор меравад» [31, с. 1].

Тарҷумаи бадеӣ на танҳо омили ташаккули завқи хонандагони сершумор будааст, балки заминаи воқеиро дар ташаккул ва таҳаввули адабиётшиносии тоҷик ба вучуд меовард. Оид ба таъсири тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ба осори минбаъдаи адибон андешаҳо зиёданд ва ҳиссаи муассири онҳо дар бавучудой ва инкишофи назм ва насри муосири тоҷик азим аст. Тобиши ғояҳои классикӣ дар адабиёти муосири тоҷик ба шакли воқеӣ (реалистӣ) сурат гирифтанд. Дар ин бора академик М. Шукуров чунин ибрози андеша намудааст: «Принсипҳои асосии жанрҳои таърихии адабиёти тоҷик, принсипҳои ғоявӣ ва эстетикӣ дарки воқеияти иҷтимоии гузаштаи дур ва наздик такмил ёфта, боиси амиқтар рафтани реализм тасвир гардид» [67, с. 182].

Дар Тоҷикистон ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ нахустин маротиба солҳои 30-юми асри XX ба ҳуруфи лотинӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба нашр расиданд. Аз ҷумла, тарҷумаи андешаҳои донишмандон, шарқшиносон, шоирону нависандагони хориҷӣ, аз қабили И. Гёте, В. Гюго ва дигарон ба забони тоҷикӣ ба назму наср тарҷума ва чоп шуданд. И. Гётеро дар мавриди адабиёти форсӣ-тоҷикӣ чунин гуфтааст: «Мардуми форс дар тӯли панҷ аср аз ҳамаи шоирони худ фақат ҳафт тан (Фирдавсӣ, Низомӣ, Анварӣ, Румӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва Ҷомӣ)-ро эътироф карданд ва ҳол он ки дар байни шоирони нарасидандаи онҳо мардон аз ман ҳам бузургтаре ҳастанд» [140, с. 37]. Ҳамчунин, В. Гюго сувари

хаёлро истифода бурда, Ҳофизӣ Шерозиро ба «нури сахар» шабоҳат дода, «пири хирадманд» ном мебарад. Дар таҷрибаи мутарҷимони ватаниву хориҷӣ усули интиҳоб низ басо муҳим мебошад.

Ташаккул ва рушди таҳқиқоти осори Ҳофизӣ Шерозӣ дар Ғарб ва муқоисаи онҳо ба сонетҳои Вилиям Шекспир ҳанӯз аз авохирӣ асри XIX оғоз ёфтааст. Вобаста ба ин ҳамоишу ҷашнвораҳои бузургдошти ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир боиси рушди тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир гардиданд. Махсусан, тарҷума аз забони тоҷикӣ ба дигар забонҳои халқҳои ҷаҳон, аз ҷумла ба забони англисӣ раванқ ёфтааст.

Муҳаққиқ Ф.Ф. Султонбеков асари пурарзиши худ «Хайём ва Шекспир»-ро ҳарчанд ба таҳлили муқоисавии осори Умари Хайём ва Вилиям Шекспир бахшида бошад ҳам, перомунӣ осори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир низ маълумоти пурарзиш додааст. Ӯ бештар аз асарҳои тарҷумавии тарҷумонҳои рус, ба мисли И.А. Голубева, Г.Б. Плисетского, О.Б. Румера, И.И. Тхоржевского ва дигарон истифода намуда, таҳқиқи мазкурро ба забони русӣ анҷом додааст, зеро он ҳамчун забони миёнарав хизмат мекунад ва дар бисёр мавридҳо маъноӣ аслиро инъикос намекунад ва баҳси илмиро ба миён меоварад [113, с. 296]. Бар ин асос бояд қайд кард, ки сабаби асосии дар сатҳи олий тарҷума нашудани ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспирро низ тарҷумаи таҳтуллафз ташкил медиҳад. Масалан, вожаи *lover* – ба ҷойи ошиқу маъшук баръақс дӯстдоранда, *keep in mind* ба ҷойи *ба дил гирифтани* баръақс *ба сар гирифтани*, *long as youth* ба ҷойи *ҳаёти ҷавонӣ* баръақс *ба дароз чун ҷавон* ва ғайра дар шакли айнан омадаанд, ки дар забони тоҷикӣ муодили адабии беҳтарро доранд.

Хушбахтона, дар Ғарб тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ҳаллу фасл гардида, шавқи хонандагони зиёдро ҳам ба осори Ҳофизӣ Шерозӣ ва ҳам дигар намояндагони форсӣ-тоҷикӣ афзудааст. Ба ҳамин тартиб

заҳматҳои мутарҷими англис лоиқи таҳсин буда, дар онҳо руҳи Ҳофизии Шерозии хушбаён нигоҳ дошта шудааст.

Вилиям Љонс (Sir William Jones (1746–1794) ғазалиёти Ҳофизии Шерозиро бо унвони «Divan of Hafiz (Collection of Poems)» нашр кардааст. мутарҷим ғазалеро аз «Девони Ҳофиз» чунин тарҷума кардааст:

Sweet maid, if thou would'st charm my sight,
And bid these arms thy neck infold Samarkand and Bukhara;
That rosy cheek, that lily hand,
Would give thy poet more delight [156, с. 79].

Ғазал аз ҷониби Ҳофизии Шерозӣ ба шакли зер офарида шудааст:

Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.
Бидех, соқӣ, майи боқӣ, ки дар чаннат нахоҳӣ ёфт
Канори оби Рукнободу гулгашти *Мусаллоро* [4, с. 43].

Дар ҷойи дигар Вилиям Љонс ғазали шоирро чунин тарҷума кардааст:

In vain with love our bosoms glow,
Can all our tears, can all our sighs.
New luster to those charms impart?
Can cheeks, where living roses blow [7, с. 46].

Шакли аслии ғазали болозикри Ҳофизии Шерозӣ ба чунин шакл аст:

Ҳусни ту ҳамеша дар фузун бод!
Рӯят ҳамасола лолагун бод!
Андар сари мо хаёли ишқат
Ҳар рӯз, ки бод, дар фузун бод! [4, с. 121].

Шоир бузургтарин шаҳрҳои он замон Самарқанду Бухороро ба як холи ҳинду мебахшад. Ҷамоли ёрро бениёз аз ишқи нотамоми худ медонад. Соқӣ, он ҷӣ аз шароби аз базми дишаба боқимондаро ба ман

бидех, зеро ки ҳатто дар бихишт низ назири соҳили руди Рукнободу гулгашти Мусаллоро нохоҳӣ дид. Фарёд аз он шохидони ғазалхони густохи ширин ҳаракот ва фитнагар, ки ончунон аз дили мо сабру карорро бурданд, ки гӯё туркон суфраи подшоҳро ба тороч мебаранд. Зебоии ёр аз ишқварзӣ ноқиси мо, бениёз аст ва чеҳраи зебои ӯ ба обу ранг ва холу хат ниёзе надорад. Чунин шарҳи маънӣ дар тарҷумаи Вилям Чонс хеле хуб анҷом шудааст ва мутарҷим тавонистааст маънои ҳар мисраъро ба хонандаи англис пурра расонад.

Илова ба ин, Луиза Студ Костелло (Louisa Stuart Costello (1799-1870) аз камназиртарин мутарҷимони англис ғазалиёти шоирро бо номи «Боғи садбарги Форс» («The Rose Garden of Persia») таҳия ва чоп намудааст. Дар ин китоб мутарҷим зиёда аз 100 ғазали Ҳофизӣ Шерозиро тарҷума намудааст. Воқеан, Луиза Студ Костелло яке аз тарҷумонҳои барҷастаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ба забони англисӣ мебошад. Дар тарҷумаҳои ӯ истеъдоди шоирӣ хеле хуб ба назар мерасад. Ӯ дар рафти тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ на танҳо мазмуни ашъор, балки оҳанг, латофат ва фасоҳати забони аслии асарро ба забони англисӣ нишон додааст. Тарҷумаҳои ӯ нахуст дар шакли порчаҳои ғазалиёт ва сипас, дар шакли китоб дар Англия ба таъъ расиданд.

Бояд ёдовар шуд, мазмуни бархе аз ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ тағйир ёфтаанд, зеро ӯ онҳоро мантиқан ва мазмунан тарҷума кардааст. Ҳадафи тарҷумони англис Луиза Студ Костелло нишон додани андешаи муаллиф мебошад:

Thus said the Poet: «When Death comes to you,
All ye whose life-sand through the hour-glass slips,
He lays two fingers on your ears, and two
Upon your eyes he lays, one on your lips [6, с. 132].

Шакли аслии ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ чунин аст:

Эй нури чашми мастон, дар айни интизорам,
Чанги ҳазину чоме, бинвоз ё бигардон!

Ҳофиз, зи хубрӯёни бахтат чуз ин қадар нест,
Гар нестат ризое, ҳукми қазо бигардон [4, с. 340].

Маълум мегардад, ки муқоисаи қисматҳои зиёди матни аслии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва тарҷумаи онҳо аз ҷониби мутарҷимони англис анҷомёфта арзишманд ҳисобида шуда, ғояву тасвири ғазалиёт ва ҳисси ботинии шоир дар матни тарҷума низ ҳифз шудаанд. Дар байни нусхаи асл ва тарҷумаи англисӣ аз нигоҳи маъноӣ зоҳирӣ қариб тафовути ҷиддӣ вучуд надорад. Ҳангоми мутолиаи тарҷумаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ оҳангу нафосати мазмуни байт баръало ҳис мешавад. Тарҷумаи англисӣ аз ҷониби Виллям Чонс ва Луиза Студ Костелло ҷиддӣ, образнок ва шоирона аст. Аммо ин нуктаро бояд зикр кард, ки тарҷума як асар, алалҳусус ашъори лирикӣ аз як забон ба забони дигар то андозаи таровату зебоии худро аз даст медиҳад ва ҳеҷ як тарҷума ба нусхаи асл баробар шуда наметавонад. Тарҷумонҳо маънии ҳохирии ғазалҳои Ҳофизро тавонистаанд ба забони англисӣ тарҷума кунанд, аммо ҳунари шоирро дар эҷоди ин ғазалро бе каму қост тарҷума кардан аз имкон берун аст.

Осори Виллям Шекспир, баҳусус сонетҳои шоир дар саросари ҷаҳон мавқеи баландро касб намуданд, ки онҳо маҳз тавассути тарҷумаҳо ба даст омаданд. Дар Тоҷикистон тарҷумонҳои зиёд ба тарҷумаи осори Виллям Шекспир пардохтанд. Нахуст осори ин шоири англис ба забони тоҷикӣ дар рӯзномаву маҷаллаҳо ва сипас дар шакли китобҳои алоҳида ҷоп шуданд. Ба ин қатор тарҷумонҳо Сотим Улуғзода, Қутбӣ Киром ва дигарон дохил мешаванд.

Порчаи сонетҳои Виллям Шекспир соли 1959 дар рӯзномаи «Шарқи Сурх» ба забони тоҷикӣ ба қалами Қ. Киром ба таърифи расидаанд. Намунаи тарҷумаҳои нахустини сонетҳои Виллям Шекспир, ки Қ. Киром анҷом додааст, ба забони тоҷикӣ чунин аст:

Ман маргро даъват мекунам.

Ман барои дидан тоқат карда наметавонам

Шаъну шарафе, ки барои садақа металабад
Дурӯғи масхараомез аз соддагӣ [121, 75].

Шакли аслии сонети Вилиям Шекспир чунин аст:

Tir'd with all these, for restful death I cry,
As, to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimm'd in jollity,
And purest faith unhappily forsworn [7, с. 74].

Мутарчим дар тарҷумаи сонетҳо тартибу низомро риоя кардааст. Дар рафти таҳлили қиёсӣ ба андеша расидем, ки сонети боло ба дӯсти наздик бахшида шудааст. Дар тарҷума мавзӯ ва муҳтавои сонет пурра маънидод шудааст ва мутарчим нуктаҳо бештари шоирро дар шакли таҳтуллафз тарҷума кардааст, то ҳарфе аз он партофта набошад. Сонет дар аввал сода ба назар мерасад, аммо бо таваҷҷуҳи дақиқтар онҳо мазмуни амиқ ва чиддиро дорад. Гуногунмаъноии ин сонет дар ифодаи ҳар фикри шоир аст. Шоир ҳаётро сафари пургуҳар, пуршараф, соҳибхирад ва илҳомбахш мазмун додааст.

Сонетҳои Вилиям Шекспир низ ба забонҳои гуногуни дунё чоп шудаанд. Қутбӣ Киром солҳои зиёд ба омӯзиши сонетҳои Вилиям Шекспир машғул будааст. Шакли пурратари сонетҳои ӯро маҳз ин мутарчими асил анҷом додааст, ки ҳамагӣ 74 сонетро дар бар мегирад. Заҳматҳои Қутбӣ Киром дар тарҷумаи сонетҳо хеле зиёд аст. Дар баъзе ҷойҳои тарҷумаи камарзиши тарҷумон ба забони тоҷикӣ ба назар мерасад, зеро ӯ аз сабаби надонистани забони аслии осори Вилиям Шекспир сонетҳоро аз забони русӣ тарҷума кардааст.

Дар адабиётшиносӣ донишмандону адабиётшиносон ба омӯзиши осори адибони классикӣ ва равобити адабӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, бештар «дар тӯли даҳсолаҳои қарни гузашта Иттиҳоди Шуравӣ дар соҳаи тарҷума чунон таҷрибаи зиёд ва муваффақиятҳои назаррасе ба даст овард, ки назирашро дар ягон мамлакати ҷаҳон мушоҳида карда намешуд» [39, с. 3].

Дар замони шуравӣ шавқу ҳаваси аҳли илму адаб ба гузаштаи фарҳанг ва адабиёти ғании худ ва бо тарзу усулҳои нав таҳқиқ намудани он ба маротиб зиёд мешавад. Муҳаққиқону донишмандони шуравӣ дар омӯзишу таҳқиқ намудани адабиёти классикии тоҷик хизмати шоиста намудаанд, вале замони Истиқлоли кишвар маҳсули баландтарро ба миён овард.

Дар марҳилаи нави таърихӣ самти тарҷумонӣ бо ҷиҳатҳои гуногуни илмӣ ва бадеии худ аз дигар марҳалаҳои таърихӣ фарқ дорад. Бо тағйир ёфтани ҳар гуна сохтори иҷтимоиву сиёсӣ ва иқтисодӣ дар Тоҷикистон ҳамеша ташаккул ва таҳаввули зехнӣву маънавӣ ба назар мерасад ва бедорӣи шуури халқи тоҷик дар пояи шоҳкорҳои азими классикӣ, яъне адабиёти форсӣ-тоҷикӣ қарор дорад.

Дар баробари бархӯрдор будан аз илму дониши аҷдодӣ, тарҷумаи осори намояндагони адабиёти ҷаҳон, ки Вилям Шекспир яке аз аввалин шоирони ҷаҳон ба ҳисоб меравад, ба тафаккури ҷомеа тоҷик таъсири мусбат расонидааст. Сабаби таъсири осори тарҷумашудаи Вилям Шекспир ба шуури халқи тоҷик дар озодиву озодбаёнӣ, воқеаҳои ҳақиқии ҳаёти инсоният ва дигар масъалаҳои башарӣ ошкор мешавад.

Ҳамин тавр, тарҷумаи осори бадеӣ дорои хусусиятҳои муҳим буда, дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба ҷомеа таъсири муҳталиф мерасонад. Ҷомеа дар ҳар марҳилаи таърихӣ онҳоро ба ҳар сурат қабул мекунад, аммо арзишҳои маънавию маърифатии осори бадеӣ ҳеҷ гоҳ аз байн намераванд ва аҳли башар ҳамеша онҳоро пос медоранд.

2.3. Таҳқиқи ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир

Дар адабиёти ҷаҳон осори манзум ва мансур ҷойгоҳи баланд доранд. Осори манзум ҷиҳати фасоҳату назокат ва раван буданаш бештар дар зехни инсон нақш мебандад ва дар байни башарият аҳаммияти вижаро касб мекунад. Ба ҳамин маънӣ ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир ҳудуди дохилиро гузашта, ба арсаи

чаҳон роҳ ёфтаанд. Халқу миллатҳои Шарқу Ғарб аз осори ин ду нобиғаи
чаҳон огоҳӣ дошта, бештар онҳоро ҳамчун «бузургтарин шоири
ғазалсаро» ва «асосгузори лирика» ном мебаранд. Сабаби асосии
соҳибмақом гардидани намояндагони адабиёти чаҳон маҳз дар
офаридани мавзӯҳои ҷолиб ва андешаҳои нав маълум мегардад. Ворид
намудани ҳар гуна матлаб ба адабиёти чаҳон ба равандҳои хоси таърихӣ,
сиёсӣ ва фарҳангӣ вобаста буда, омилҳои гуногуни илмиву адабиро ба
вучуд меоварад. Аз ин ҷо бармеояд, ки як адабиёт бо таъсирпазирӣ аз
адабиёти дигар рушд мекунад. Анъана ва мавзӯҳои муштараки адабиёт,
ки заминаи пажӯҳиши таърихӣ, ҷуғрофӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад,
дар таҳқиқоти илмии муҳаққиқон то ҳадди имкон анҷом ёфтааст. Дар ин
замина мавзӯ ва муҳтавои адабиёти форсии тоҷикӣ, ки ишқу муҳаббат,
марсия, мадҳия ва ғайра минбаъд дар адабиёт ва фарҳанги Ғарб, бахусус
адабиёти англис эҳсос гардиданд ва умумиятҳои зиёдеро дар осори
намояндагон ва аҳли адабу фарҳанг ба вучуд меоварад. Зимнан метавон
дақиқ кард, ки адабиёти Шарқ ва Ғарб равандҳои инкишофи худро
якранг ташаккул дода, фарогири мушаххасоти тафаккури инсонӣ
мебошанд. Новобаста аз рушди муштараки худ ҳар кадоми онҳо дар
алоҳидагӣ рушд ёфтанд. Вобаста ба ин, муҳаққиқи рус А.Б. Куделин
чунин ибрози назар кардааст: «Мавзуи равобити адабӣ аз замони бостон
аз ҷониби мутахассисони барҷастаи адабиёти муқоисавӣ-таърихӣ ё
адабиёти татбиқӣ (компаративистика) мавриди таҳқиқ қарор ёфтаанд»
[94, с. 53]. А.Б. Куделин, ки аз муҳаққиқони асили адабиёти татбиқӣ ба
ҳисоб меравад, равобити адабиро таҷрибаи муҳимми таҳлилҳои
муқоисавӣ-таърихӣ меномад. Ҳарчанд таҳлилҳои муқоисавӣ-таърихӣ
осори намояндагони адабиёти халқҳои гуногуни чаҳон омӯхта шаванд,
ҳамон қадар равобити байнифарҳангиву адабӣ рушд меёбад.

Дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англис *ғазал* ва *сонет* (ҳамчун
ашъори ғиноӣ) таърихи куҳан доранд ва дар ин марҳала бо таъсирпазирӣ
аз ҳамдигар рушд намуда, ҳиссиёт ва афкори ишқӣ-романтикии

мардумони Шарку Ғарбро баён мекунанд. Ғазалиёт ё ашъори лирикӣ³ дар адабиёти ҷаҳон аз падидаҳои таърихӣ, ҳақиқати ҳаёти фард ва зуҳуроти ҷомеа сарчашма мегиранд, ки дар атрофи он ишораву навиштаҳоро рӯйи қор овардааст.

Дар адабиётшиносии тоҷик «Куллиёт»-и Ҳофиз Шерозиро соли 1983 Ҷ. Шанбезода таҳия ва ба нашр расонидааст. То ин замон ашъори Ҳофиз Шерозӣ ба таври “Мунтахаб” ба нашр расидаанд. Муҳаққиқи нуктасанҷ дар сарсухани мазкур андешаҳои амиқ ва дақиқро ба қалам дода, ҳатто ба ҷиҳатҳои забонӣ ва матраҳ намудани луғот тавачҷуҳ намудааст. Роҷеъ ба ҳаёти ва ғазалиёти шоир чунин ибраз намудааст: «Албатта, дар ин аср ғазалсароӣ на танҳо аз ҷиҳати ширинкаломӣ ё хушоҳангӣ, балки аз тамоми ҷиҳатҳо, дар навбати аввал, аз ҷиҳати муносибати мазмуну шакл, санъати бадеӣ, дар лафзи андак ҷо додани маънии бисёр Ҳофиз беҳамто ва беназир аст ва ягон шоир, на пеш аз ӯ ва на баъд аз ӯ, ба пояи ӯ нарасидааст» [3, с. 7].

Андешаҳои Ҷ. Шанбезода вобаста ба мазмуну муҳтавои ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ дурустанд, зеро воқеан ба мақому манзалати шоир то ҳанӯз ягон шоире нарасидааст. Ҳофизшиносии тоҷик Ш.Р. Исрофилниё дар ин масъала менависад: «Ҳофиз бузургтарин шоири ғазалиёти ошиқонаи орифона аст. Пеш аз Ҳофиз шоирони бузурге, монанди Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ғазали орифона ва Саъдии Шерозӣ ғазали ошиқонаро ба ҳадди камол расонда буданд. Ҳофиз ду шеваи ғазалсароии адабиёти форсӣ-тоҷикӣ: ошиқона ва орифонаро бо ҳам омехт ва сабке ба вучуд овард, ки на дар гузашта собиқа дошт ва на баъд аз ӯ касе аз суҳанварон тавонист сабки суҳани ӯро бе каму қост риоя кунад ва ғазали ҳофизона бигӯяд. Ҳарчанд шоирони зиёде аз ӯ пайравӣ карданд ва ҳатто шоирон ҳам ҳастанд, ки девони ӯро ҷавоб гуфтаанд, аммо касе ба пояи ӯ нарасидааст» [27, с. 86]. Ин матлаб дар

³ Ашъори лирикӣ дар Шарк бо номи *ғазал* ва дар Ғарб бо номи *соннет* маълуманд.

Ғарб ба ҷойгоҳи Вилиям Шекспир дар адабиёти Ғарб, бахусус адабиёти англис низ тааллуқ дорад.

Муҳаққиқони ҷаҳон ба он ақидаанд, ки ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ шуруъ аз соли 1375 офарида шуда, нисбат ба сонетҳои Вилиям Шекспир, ки аз соли 1580 таълиф шудаанд, аз нигоҳи ҳаҷм калонтар ҳастанд. Теъдоди ғазалҳо 494 ва сонетҳои Вилиям Шекспир 154 мебошанд. Ғазал анвои манзумест, ки дорои зебогӣ ва лаҳни фасеҳ мебошад. Роҷеъ ба хусусиятҳои бадеии ғазал муҳаққиқони зиёди дохиливу хориҷӣ ибрози андеша намудаанд. Бавижа, муҳаққиқ Ю. Бобоев зикр намудааст, ки «Дар жанри ғазал воситаҳои тасвири бадеӣ барои образнок, муассир ва баёни идея аҳаммияти бузург доранд» [14, с. 224].

Чи ғазал ва чи сонет ҳарчанд дорои маъно ва мавзӯи муайян мебошанд, аммо муаллифони ба онҳо унвони мушаххас надодаанд. Маъно ва мазмуни онҳо аз мисраи аввали онҳо муайян кардан мумкин аст.

Ғазал ва сонет аз даврони классикӣ маншаъ мегиранд ва мавзӯ ва муҳтавои онҳо бештар аз лиҳози бадеияти суҳан муайян мешаванд. Дар ин бора муҳаққиқи рус Б.Г. Белинский чунин ба қалам додааст: «Вазифаи баланди муаллиф дар офаридани осори бадеӣ дар фасоҳати забон ва андешаи комил муайян мешавад, ки дар натиҷа хонанда бо мафкура ва дониши андӯхтааш дарк мекунад. Бадеияти суҳан мавқеи барҷаста дорад» [13, с. 53]. Муаллиф ҳангоми таълифи асар сараввал бояд ба нуқоти бадеӣ, яъне ба фасоҳату назокати суҳан ва муқоисаи байниҳамдигарии онҳо тавачҷуҳ намояд, то зимни таҳқиқи донишмандони ҷаҳон арзиши баландро соҳиб гарданд. Ҳамин тавр, сохти *ғазал* аз *сонет* то андоза фарқ мекунад, зеро дар *ғазал* унсурҳои адабӣ, аз қабилӣ вазн ва қофия риоя мешавад, аммо *сонет* чун шеърӣ озод бевазн иншо мешавад. Жанри ғазал, ки дар Шарқ собиқаи куҳан дорад ва Ҳофизи Шерозӣ ба қуллайи баланд расонд, дар Ғарб Вилиям

Шекспир жанри сонетро равнақи тоза бахшид, ки то ҳол осори ғиноӣ ба шакли асари комили бадеӣ аз ҷониби шоирони ҷаҳон таълиф мешаванд.

Воқеан, қофия ва радиф ифодакунандаи арзиши осори манзум буда, дар шеър василаи фасохат ва балоғати равонӣ, ифодагари ҷанбаҳои адабиву бадеӣ шинохта гардидаанд. Муҳаққиқи рус Ю.М. Лотман «қофия»-ро «сарҳади мисраъ» меномад» [97, с. 92]. Дар бораи қофия, ки аз унсурҳои муҳимми осори манзум, баҳусус ғазалу сонет ҳастанд, андешаҳои гуногун вучуд доранд.

Саҳар булбул хикоят бо *сабо кард*,
 Ки ишқи рӯи гул бо мо *чиҳо кард*?
 Аз он ранги рухам хун дар дил андохт
 В-аз ин гулшан ба хорам *мубтало кард*.
 Гуломи ҳиммати он нозанинам,
 Ки кори хайр бе рӯю *риё кард* [4, с. 140].

Дар ғазали боло калимаҳои сабо, чиҳо, мубтало, риё калимоти қофия буда, вожаи кард радиф мебошад. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтём, сохт (қофия ва радиф) ва мазмуни ғазали Ҳофизи Шерозӣ ва сонети Вилиям Шекспирро дар шакли ҷадвали мазкур чунин шарҳ диҳём:

УМУМИЯТИ СОХТОРИИ ҒАЗАЛ ВА СОНЕТҲО	
ШАКЛ	МАЗМУН ВА МУҲТАВО
<p>Дар ғазал:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сабо кард – чиҳо кард; риё кард – ошно кард; чафо кард – даво кард. <p>Дар сонет:</p> <ul style="list-style-type: none"> • hange – sang; day – away; West – rest; fire – expire; stron – long. 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>sweet birds sang</i> – булбул хикоят бо сабо кард; • <i>As after Sun-set fadeth in the West</i> – Хушаш бод он насими субҳгоҳӣ; • <i>To loue that well</i> – ишқи рӯи гул ва ғайра;

Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир, чи аз ҷиҳати сохт – қофия ва радиф ва чи мазмун – маъноӣ баланду васеи ғоявӣ ба таври зарурӣ бонизом, пайдарпай ва андешамандона таълиф шудаанд. Ғазал ва сонет ба мисли дигар анвои адабиву бадеӣ қисмати муқаддимавӣ надоранд ва баёни матлаби асосӣ ва ҳадафҳои эҷодӣ дар дохил таҳлилу баррасӣ мешаванд.

Ҳофизӣ Шерозӣ дар сурудани *ғазал* ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва Вилиям Шекспир дар офаридани *сонет* ба забони классикии англисӣ аз тамоми қоидаҳои сохтории онҳо моҳирона истифода намуда, оҳанг, баён ва ҷасоҳати забони ашъори худро нигоҳ доштаанд, ки барои ифодаи афкор ва ягонагии шаклу мазмун созгор омадаанд. Бавижа, вазн, қофия ва радиф, ки аз ҷониби муҳаққиқону мунаққидон дар осори шеърӣ муҳим арзёбӣ мешаванд, дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир мавқеи баланд доранд. Вобаста ба унсурҳои шеър – вазн, қофия ва радифи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ Томас Грей (Thomas Gray) чунин зикр намудааст: «Шеърҳои Ҳофизӣ Шерозӣ дар Шарқ ҳарчанд мақоми баланди сохториву таркибӣ ва мазмунӣ дошта бошад ҳам, дар Ғарб бештар мазмуну муҳтавоӣ асар мавриди тавачҷуҳи ҳамагон қарор мегирад». Шакли асли: «Even though the poems of Hafiz Shirazi have a high structural, compositional and content status in the East, in the West, the content of the work is the focus of everyone's attention» [184, с. 16].

Муҳаққиқи англис Томас Грей бар он ақида аст, ки ҳарчанд қолаби шеърӣ ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ дар Ғарб бетаваҷҷуҳ менамояд, аммо маънову муҳтавоӣ андешаҳои шоир ба ғарбиён ҳамаҷониба маълум аст. Тавачҷуҳи амиқи хонандаи англисзабон тавассути ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ба арзишҳои маданияву маърифатии халқи форсу тоҷик саропо шинос мешаванд.

Сонетҳои Вилиям Шекспир вижагиҳои зиёди маданӣ, фарҳангӣ ва анъанавии махсусро доранд. Роҷеъ ба ҷойгоҳи сонетҳои Вилиям Шекспир дар адабиёти англис муҳаққиқи тоҷик Г. Шозиева чунин ибрози андеша

намудааст: «Нуфузи сонетҳо ҳамчун шакли тарбиятӣ ва насихатӣ баъдтар дар замони Эҳё дар Англия баланд гардид. Дар Англия шакл (вазн, кофия ва радиф) ва мазмуни жанри сонет аз дигар сонетҳо каме фарқ мекунад, зеро онҳо дарозтару равонтар ва мавзӯҳои фарохро дар бар мегиранд» [64, с. 182].

Сонетҳои Вилям Шекспир аслан аз 12 то 18 мисраъ иборат буда, ба мисли осори Ҳофизи Шерозӣ ҳар фикр дар ду мисраъ ё як байт ифода шудааст:

My glass shall not persuade me I am old,
So long as youth and thou are of one date;
But when in thee time's furrows I behold,
Then look I death my days should exiate [7, с. 27].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Оина дурӯғ мегӯяд - ман чӣ гуна пирам!
Ман ҷавониамро нишон медиҳам,
Аммо он рӯзе, ки рӯ ба рӯ шавем
Бигзор донам, ки тақдири маро чун аст.

Баробар ба мисраъҳои сонет шоир маънии онҳоро баён намудааст. Шоир худро пир напиндошта, ишкро моли ҷавонон мешуморад. Ё бо чашми ҳақбин пайваста аз ҷавон буданаш фахр мекунад. Маъноии ишки ҳақиқии ошику маъшукро шоири нозукбин тақдири ду дили ҳамранг меҳисобад.

Нозукбаёнии шоир дар сонет аз таърихи рушди ин навъи шеър дар Ғарб дарак медиҳад. Чунин маъниофарӣҳо аз собиқаи чандинсола дар ин самт пайдо мешаванд. Воқеан, то Вилям Шекспир сонетофарӣ таърихи тӯлонӣ доштааст ва ба шакли навъи манзуми шеър дар асри XVI дар Италия ба вучуд омадааст. Жанри сонет дар адабиёти англис нахустин маротиба дар аввалҳои асри XVI аз ҷониби Уайат (1503-1541) ва Серри ба вучуд омадааст. Нуфузи сонетҳоро муҳаққиқ ва шекспиршиноси англис Э.И. Фрипп (E.I.Fripp) баланд арзёбӣ намуда, онҳоро ҳамчун

«шакли тарбиятӣ ва насихатӣ баъдтар дар замони Эҳё дар Англия баланд гардид» [134, с. 63].

Дар Англия шакл ва мазмуни жанри сонет аз дигар сонетҳо каме фарқ мекунад, зеро онҳо дарозтару равшантар ва мавзӯҳои фароҳро дар бар мегирад. Тарҷумони маъруфи англис Х. Смит ки бисёр асарҳои форсӣ-тоҷикиро ба забони англисӣ тарҷума кардааст, дар асари тарҷумашудаи Садриддин Айни «Бухоро» («Bukhara. Reminiscences») вожаи «сонет»-ро ба «ғазал» баробар намудааст, ки анвои маъруфтани манзуми адабиёти форсӣ-тоҷикӣ мебошад. Дар ин бора чунин ибрози андеша намудааст: «*Fazal* – шакли шеърест, ки ба сонети аврупоӣ монанд аст ва аз 7-9 байт иборат аст. Қофияи он *aa, ba, ca, da* мебошад, яъне шакли аслиаш ба чунин аст: «*gazel* – a form of poetry similar to the European sonnet consisting of 7-9 couplets (beits) with the following rhyme scheme: aa, ba, ca, da, etc.» [123, с. 383].

Дар заминаи мазкур Виям Шекспир сонетҳоро ба шакли муайяни назм дароварда, шуҳрат пайдо намудааст. Бо омадани Виям Шекспир ба майдони илму адаб сонетнависӣ идома ёфт ва он ба даврае рост омад, ки давраи Эҳё ба қуллаи баландтарини ташаккул расида буд. Бинобар мавзӯҳои, ки Виям Шекспир дар осораш, бавижа дар сонетҳои худ матраҳ намудааст, бештар ба ҳаёти мардуми он вақта баробаранд, зеро ҳаёти кунунии Ғарб комилан озод аст. Виям Шекспир «Сонетҳо» («Sonnets»)–ро солҳои 1592-1598 офаридааст.

Муҳаққиқи англис Денисон Росс (Denison Ross) дар пешгуфтори асари тарҷумашудаи «Ашъор аз Девони Ҳофиз» («The poems from Divan of Hafiz») менависад: «Ғазал аз ҳар ҷиҳат ба сонетҳои мо шабоҳат дорад, вале бо тафовут, ки ҳар як байт ғояи навро дар бар мегирад ва бо он ҷизе, ки пеш ва ё баъд аз он аст, хеле кам ба назар мерасад. Байти аввал ҳамқофия ҳастанд ва қофияи ҳар як байт нигоҳ дошта мешавад. Дар байти охир шоир ҳамеша таҳаллуси шоирии худро дарҷ мекунад». Шакли асли: «The *Ghazal* in some ways resembles our Sonnets, but with the

difference that each couplet contains a new idea and rarely hangs together with what precedes or succeeds it. The first half couplets rhyme together, and this same rhyme is retained at the end of every couplet. In the last couplet the poet always introduces his own poetical name» [183, с. 217].

Виялям Шекспир дар офаридани сонет касбияти хос дошта, лаҳзаҳои гуногуни ҳаётро ошиқона ба қалам додааст. Шоир сӯзиши дилро дар ҳар мисраи сонет тавир намудааст. Ӯ кӯшиш кардааст, ки дар баробари хиёнат кардани маъшуқа, баъзе масъалаҳоро болотар назм кунад. Дар ин маврид дар бисёр мавридҳо шоир нақши дӯстро боло мегузорад. Аз ин рӯ, мавзӯҳои ишқӣ-мантӣ ва дӯстӣ дар осори Виялям Шекспир, бавижа дар «Сонетҳо»-и ӯ ҷойгоҳи махсус дорад.

Бузургтарин шекспиршиносон «Сонетҳо»-и Виялям Шекспирро ба мавзӯҳои мухталиф тақсимбандӣ карданд:

А. аз сонети 1-ум то 126-ум ба дӯсти ҳамдам бахшида шудаанд:

- 1 то 26 – ҳурмату иззати дӯст;
- 27 то 32 – дӯсти ҳақиқӣ будан;
- 33 то 42 – ноумед шудан аз дӯст;
- 43 то 55 – ғаму ғусса хӯрдан барои дӯст;
- 56 то 75 – фикр ва фироқи дӯст;
- 76 то 96 – рашк ва ҳасади дӯст;
- 97 то 126 – дилшиканӣ аз зиндагӣ.

Б. аз сонети 126 то 154 ба ишқи маъшуқа бахшида шудаанд:

- 127 то 152 ба хонуми гандумгун бахшида шудааст;
- 153-154 мавзуоти хурсандибахш, шодивар ва зебогии ишқро дар бар мегирад.

Сонетҳоро Виялям Шекспир аз рӯи низом ба мавзӯҳои мушаххас ҷудо намуда, тасвирҳои рангоранг бахшидааст. Баёни фикр ва ҳиссиёт вобаста ба вазъияти иҷтимоиву сиёсӣ ва ҳаёти шахсӣ сурат мегирад. Ҳарчанд сонетҳо дар мавзӯҳои мухталиф эҷод шуда бошанд ҳам, онҳо ҳиссиёти баланди инсониро таҷассум мекунанд. Маҳз афкори фалсафӣ,

ишқу ошиқӣ, ҳиссиёти пуртуғён ва дигар мавзуҳои тасвиршуда буданд, ки Вилиям Шекспир ба таърихи адабиёти ҷаҳон ворид шуда, шуҳрат пайдо намуданд.

Рушди соҳаҳои мухталифи илму маданият, ба мисли тиб, ҳандаса, риёзӣ, рассомӣ ва ситорашиносӣ вучуд дошта, дар адабиёт бо тамоми арзишаш дар ҷаҳон шинохта мешуд. Шекспиршиносон нерӯи худро бар он равона намуданд, ки сонетҳои Вилиям Шекспирро пурра ҷустуҷӯ ва нашр намоянд.

Ғазал ва *сонет* дар марҳалаҳои гуногуни таърихӣ бо таъсирпазирӣ аз ҳамдигар рушд намуда, ҳиссиёт ва афкори ғиноии мардумони Шарқу Ғарбро нишон медиҳанд. Ҳар дуи ин навъи санъати шеър ба радифи ашъори ғиноӣ⁴ дохил шуда, дар адабиёти ҷаҳон заминаи воқеии таърихӣ доранд ва аз ҳақиқати ҳаёти фард ва ҷомеа сарчашма мегиранд.

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз шоирони ғазалсаро ва сонетсарои пешгом мебошанд ва шакли шеърӣ мазкур дар эҷодиёти онҳо мақоми арзанда дорад. Ғазал ва сонетҳо ҳақман хурд ва аз 5 то 10 байт иборанд. Бештари ғазалҳо ва сонетҳо аз ҷиҳати сохти устухонбандӣ аз ғазалиёти шоирони пешин тафовут доранд.

Ҳадафи Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ҳамеша равшан ва возеҳ баён шудаанд. Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозиро ашъори ғиноӣ ва лирикӣ мебошанд. Дар ғазал ва қитъа байти аввал ҳамқофия буда, мисраъҳои дуоми байтҳои дигар ба байти аввал ҳамқофия мешаванд. Дар ин асно андешаи ин ду шоир назар ба зарурати арзиши маъно муайян мешаванд ва дар шакли мавзун (бо риояи қофия) ба хонанда маълуманд.

Ҳофизӣ Шерозӣ шоири ғазалсарост, аммо Вилиям Шекспир дар асл шоири фочеасаро ва ҳамосасаро аст. Беҳтарин ифодаҳои шоир дар сонет дар ҳолати ҳамоса аст, зеро ӯ масъалаҳои воқеиро бо фочеа баён мекунад. Сайри таҳаввули ғазал ва сонети шоирони ҷаҳон ба замони

⁴ Дар Шарқ шеъри ғиноӣ бо номи *ғазал* ва дар Ғарб бо номи *соннет* (*sonnets*) маълуманд.

классикӣ рабт дорад, аммо муҳтавои он дар ҳар марҳилаи таърихӣ аҳаммияти вижа дорад.

Анвои санъати бадеии дар ғазал ва сонет густурдаанд ва истифодаи онҳо дар ҳаёти маънавии башар таъсири беандоза мерасонад. Ин матлабро дар боби сеюми кори таҳқиқ мавриди пажухиш қарор додем.

Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар адабиёти ҷаҳон шоирони навгаро ва навандеш шинохта шудаанд, зеро онҳо дар ашъори худ доим андешаҳои тозаро ворид намуданд. Дар ин асно андешаҳои тоза бо воқеияти ҳаёт баробар аст. Дар ин бора Ҳофизи Шерозӣ чунин гуфтааст:

Рӯзи ҳичрону шаби фурқати ёр охир шуд,
Задам ин фолу гузашт ахтару кор охир шуд.
Он ҳама нозу танаъум, ки хазон мефармуд,
Оқибат дар қадами боди баҳор охир шуд [7, с. 44].

Шоир аз гузаштани рӯзи ҳичрони дурии ёр сухан мегӯяд. Дар байти дуюм рӯзи ҳичрону фурқати ёрро ба хазон (тирамоҳ) ташбеҳ намуда, висоли ёрро ба омадани баҳор монанд кардааст.

Ё дар ғазали дигар шоир, ки фасоҳату балоғат дар ҳадди аълост, қонунмандиҳои ҳақиқиро рӯи кор овардааст:

Гар даст расад дар сари *зулфайни ту бозам*,
Чун гӯй чӣ сарҳо, ки ба *чавғони ту бозам*.
Зулфи ту маро умри дароз аст, вале нест
Дар даст сари мӯе аз он *умри дарозам* [3, с. 302].

Дар ин ғазал шоир аз орзуи расида ба маъшуқа сухан намуда, ва дар роҳи висоли ёр ҳозир аст чон бисупорад. Ошиқ нахуст аз мӯйи зулфҳои ёр ва расидан ба онҳо ҳаваси яғона дорад. Дарозии мӯйи маъшуқаро ошиқ ба умри худ баробар мекунад. Шоир ошиқро ба парвона шабеҳ дода, дар гирди ёр ўро чарх мезанад.

Маълум мешавад, ки ҳар мисраи байтҳо бо ҳамдигар ҳамнавою ҳамрадифанд. Дар сонетҳо низ шоир то ҳадди имкон ин таркибро риоя намудааст:

Let those who are in fauor with *their stars*,
Of publike honour and proud *titles bost*,
Whilst I whome fortune of such *tryumph bars*
Vnlookt for ioy in that I *honour most* [7, с. 30].

Тарчумаи таҳтуллафз:

Бигзор онон, ки бо ситораҳои худ мақбуланд,
Шаъну шарафу номус ба ифтихор унвонанд,
Дар ҳоле, ки ман бахти чунин панчара ҳастам
Нигоҳи беғаразу ҳақ боиси фаҳри баланданд.

Ошику маъшуқа шабеҳи ситораанд ва аз ҳам ҷудонопазиранд. Ҳар қадар ситораи онҳо баланд бошад, ҳамон қадар нангу номус ва ифтихори онҳо баланд мешаванд. Шоир аз доштани чунин ишқ розӣ аст ва ба ҳар гуна аъмол таҳаммулпазир аст.

Ҳамчунин, шоир шаъну шарафро дар ҳаёти шоиста ва бахти баланд мебинад. Ишқи пок шаҳодати бахти баланди инсонҳоро дорад.

Охири мисраъҳои сонет ба ҳамдигар ҳам аз ҷиҳати баён ва ҳам аз ҷиҳати мазмун монанданд. Чунончи (сонети 26):

Then may I dare to boast how I doe *loue thee*,
Til then, not show my head where thou maist *proue me* [7, с. 31].

Тарчумаи таҳтуллафз:

Пас боифтихор гӯям, туро дӯст медорам,
То дам, ки бо сари баланд инро нишон диҳам

Шоир аз ишқи худ пайваста бо ифтихор сухан мегӯяд ва онро ошкоро баён мекунад. Нидои дӯст доштани ошиқ ошкоро, самимӣ ва то вопасин нафас вучуд дорад.

Ҳамин тавр, омӯзиши ҳаёт ва эҷодияти Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир тавассути тарчума ва таҳқиқоти муҳаққиқони варзидаи ҷаҳон ба вучуд омаданд..

Дар ин замина, ғазал ва сонет аз ҷумлаи эҷодиёти ин ду ситораи адабиёти ҷаҳон мабошанд, ки таърихи куҳан доранд. Дар ғазалиёти

Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир чунъиёти хурдтарини Шарқу Ғарб комилаи нишон дода шудаанд.

БОБИ Ш. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВӢ-ТАЪРИХИИ ХУСУСИЯТҲОИ ҒОЯВИЮ БАДЕИИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА СОНЕТҲОИ ВИЛЯМ ШЕКСПИР

3.1. Хусусиятҳои ғоявию мавзуии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Виллям Шекспир

Дар тарозуи адабиёт осори шоирон бештар аз лиҳози ҳунар, гуногунмавзӯӣ ва пурмазмунӣ санҷида мешаванд. Ҳунар ва гуногунии мавзӯӣ ҷанбаҳои ғоявию ҷаҳонбинии шоирро муайян мекунад. Ҷойгоҳи Ҳофизӣ Шерозӣ ва Виллям Шекспир дар рушд ва ташаккули афкори адабӣ-эстетикӣ давраи Эҳё (Ренессанс)-и Шарқи Ғарб хеле бузург аст. Ба андешаи Н.И. Конрад «Давраи Эҳё ин давраи умумибашарист ва он на танҳо ҳамчун як қисмати алоҳида дар Ғарб, балки Шарқро низ ба куллаи тараққиёт расонид» [88, с. 28]. Роҳи сипаринамудаи илмӣ, фарҳангӣ ва адабии Ҳофизӣ Шерозӣ ва Виллям Шекспир боиси таълифи осори баландмазмунӣ адабиёт гардида, ба дурдонаҳои адабиёти ҷаҳон ворид шудааст. Ин нуқтаҳоро муҳаққиқи англис Б. Рассел чунин баён кардааст: «Осори адабии Виллям Шекспир дурдонаи бузурги ҷаҳонӣ маҳсуб ёфта, ҷанбаҳои лирикӣ, драматӣ ва эпикӣ давраи Эҳёро дар бар мегиранд. Хусусиятҳои асосии мавзӯҳои мазкурро на танҳо аврупоиён, балки халқҳои гуногуни ҷаҳон истифода намудаанд» [107, с. 33].

Виллям Шекспир дар офаридани се ҷанбаи адабӣ – лирика, драма ва эпика дар миёни шоирони тавоноӣ на танҳо Ғарб, балки саросари ҷаҳон муваффақ гардида, дар ҳар сеи ин ҷанбаҳо осори арзишмандро эҷод намудааст.

Ҳарчанд бештари осори Виллям Шекспир аз драма ва фочеа (трагедия) таркиб ёфтаанд, ҷанбаҳои лирикийи осори ӯро маҳз сонетҳо ташкил медиҳанд. Сонетҳои шоир аз рӯйи мазмун ва муҳтаво бештар ба ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ монанданд.

Масалан, Ҳофизӣ Шерозӣ зебогии ишқро чунин тасвир кардааст:

Дар азал партави ҳуснат зи таҷаллӣ дам зад,

Ишқ пайдо шуду оташ ба ҳама олам зад.

Чилвае кард рухат, дид, малак ишқ надошт,

Айни оташ шуд аз ин ғайрату бар Одам зад [4, с. 156].

Ғазали мазкур ба ишқи ҳақиқӣ, яъне ба ишқи Худованд бахшида шудааст. Ба андешаи шоир аввал ишқ пайдо шудааст ва сипас ақл. Ақл ҳамеша аз ишқ неру мегирад ва нури ишқ ҳамеша тавассути ақл ба вучуд меояд. Ҳофизи Шерозӣ дар идомаи сухан дили ғамдидаи ошиқро дили бенур, яъне беишқ номидааст:

Муддаи хост, ки ояд ба тамошоғаҳи роз,

Дастӣ ғайб омаду бар синаи номаҳрам зад.

Дигарон қуръаи қисмат ҳама бар айш заданд,

Дили ғамдидаи мо буд, ки ҳам бо ғам зад [4, с. 157].

Шоир дар ин ғазали худ аз пайдоиши ишқ дар олам сухан мегӯяд. Ба андешаи шоир сабаби офариниши оламу одам ишқ аст. Ишқ ба ҳама мавҷудот арза шуд, аммо касе қудрати қабули ишқро надошт. Руҳи Одам буд, ки ишқро қабул кард ва бо ин васила ба ҳама мавҷудот баргарӣ ёфт. Аммо ишқ кори осону сода нест. Ш. Исрофилниё дар ин масъала менависад: «Ин ғазали басо зебою дилнишин яке аз ғазалҳои ирфонии Ҳофиз аст, ки дар бораи офариниши Одам ва пайдоиши ишқ ҳикоят мекунад. Бо таҷаллии маъшуқи азали ишқ ба вучуд омад» [27, с. 20].

Ишқро дар арсаи олами зоҳирӣ ва ботинӣ ба ҷуз тамоми мавҷудоти олам, танҳо Одам таҳаммул кардааст ва беҳабар аз мушкilot ва сӯзишҳои гарон онро (ишқро) ҳамчун амонат қабул кардааст. Дар роҳи нишебу фароз ва пурпечи ишқ ва ба коми маъшуқа расидан Одам ҷонашро нисор мекунад.

Ҳофизи Шерозӣ ишқро амонати зоҳириву ботинии азали барои инсоният зарур шуморидааст ва ошиқ барои расидан ба висоли маъшуқа чун оташи гаронсӯз пайваста месӯзад. Мушкилиҳои дар ин роҳ тайнамуда ошиқу маъшуқа чун бори амонат барои ҳамешагӣ бо худ мебаранд. Бар ин андеша Вилям Шекспир чунин суханҳоро ба қалам медиҳад:

And from the forlorn world his visage hide,
Stealing unseen to west with this disgrace:
Even so my sun one early morn did shine,
With all triumphant splendor on my brow [7, c. 177].

Тарчумаи тахтуллафз:

Ва аз дунёи бевафо дурӣ мечӯям,
Симои нонамоён ба ғарб бо ин бенурӣ
Офтоби ман як субҳи барвақт нурпошӣ кард,
Тамоми шукуҳу шаҳомати зафарбахш бар сари ман.

Шоири англис лаҳзаҳои душвор ва пурмашаққат дар роҳи ишқу ошиқиро «аз дунёи фориғбол симояшро пинҳон мекунад» ва «рабудани нигоҳи ошиқ гарону нангин» меномад. Ҳарчанд роҳҳои душвори ошиқу маъшуқа зиёданд, шоир онҳоро ба умеди фардо ва рӯзи равшан роҳнамоӣ мекунад ва рӯзҳои неку хушбахтии ишқро «то тулӯи офтоби ман як субҳ медурахшад» ва «бо тамоми нурҳои қудратманд бар сари ман» меҳисобад.

Дар осори Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир муҳимтарин мавзӯҳои давраи Эҳё матраҳ гардидаанд, ки арзишҳои беназири адабӣ доранд. Давраи Эҳё дар Ғарб нисбат ба Шарқ даҳсолаҳо баъд ба вучуд омад. Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир мушкилоти даврони худ ва муаммои зиндагиро дақиқназарона ва шоирона тасвир намуданд.

Осори Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир ханӯз дар давраи Эҳё тавачҷуҳи ҳамагонро ҷалб намуд, зеро ҳар нуктаи офаридаҳои онҳо теъдоди зиёди илмӣ-таҳқиқотиро ба вучуд оварданд ва минбаъд низ мавриди пажӯҳиш қарор мегиранд. То замони муосир адабиёти Шарқ, баҳусус осори адибони форсӣ-тоҷикӣ ба адабиёти Ғарб ворид гардида, на танҳо дили хонандагонро тасхир намуданд, балки ба шоирону адибони Ғарб илҳом бахшиданд. Дар ин росто муҳаққиқи рус И.И. Конрад чунин андешаронӣ намудааст: «Дар тӯли таърих адабиёти муосири Ғарб ба ду унсур, яъне дар таъсирпазирӣ аз адабиёти хориҷӣ ва

тарҷумаи асарҳои бадеӣ таъя намуда, ба ин васила рушд ёфтааст» [88, с. 304].

Ба ҳамин радиф, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ҳамеша ба пойдевори таърихи куҳан таъя намуда, мазмунҳои тоза офариданд ва паёми худро тавассути ғазалу сонетҳо ба башарият расониданд. Мавзӯҳои, ки онҳо дар ғазалу сонет матраҳ намудаанд, мавзӯҳои маънавию ахлоқӣ мебошанд. Аз ҷумла, ишқу муҳаббат, дӯстиву рафоқат, зебоии табиат, инсондӯстӣ ва амсоли инҳо ба ҳисоб мераванд. Маҳз чунин мавзӯҳо мавриди таваҷҷуҳи ҷаҳониён қарор ёфта, дар маҷмуъ мавзӯи фарроҳтар ба истилоҳ гуманизм («humanism»)–ро унвон гирифтаанд. Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз ҷумлаи чунин шоирон ба ҳисоб мераванд, ки осори онҳо марзу бум ва худуд надоранд ва ба ҷаҳониён бо маъноҳои зер маълуманд:

3.1.1. Тавсифи ишқ дар ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар адабиёти ҷаҳон бо эҷодиёти баландмазмун ва гаронарзиши худ бо ғазалиёт ва ғазалгунаҳои (сонетҳо) худ мақоми баландро соҳиб шудаанд. Сонетҳои Вилиям Шекспир аз анвои шеърӣ ғазал ба шумор рафта, мазмунҳои гуногуни маънавӣ, ахлоқӣ ва фарҳангиро дар бар мегиранд. Яке аз мавзӯҳои асосӣ дар ғазал ва сонет мавзӯи ишқ маҳсуб ёфта, ба тарзҳои мухталиф баён шудаанд.

Ишқу муҳаббат дар осори адибони ҷаҳон ба ҳар навъ тасвир шуда, ғаму андуҳ ва дарду алами садҳо нафарро зудуда мекунад. Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ишқу муҳаббатро бо муштарақоти хос назм кардаанд. Аз ин рӯ, ҷаҳониён ба осори Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир нигоҳи баробар доранд.

Дар тасвир намудани ишқ ҳам Ҳофизӣ Шерозӣ ва ҳам Вилиям Шекспир ошиқу маъшук ва муносибати онҳоро меҳвари асосӣ қарор медиҳанд. Тасвири маъшуқа нисбатан нозуктару латифтар ифода

ёфтааст. Зебогии маъшуқаро шоирон бо сифатҳои хос, чун рӯйи зебо, зулфи дароз, чашмони шахло, дандони садаф, забони ширин, кади чун сарв ва ғайраро сифат додааст:

Ба мижғони сияҳ кардӣ ҳазорон раҳна дар динам,
Биё, к-аз чашми беморат ҳазорон дард барчинам.
Ало, эй ҳамнишини дил, ки ёронат бирафт аз ёд,
Маро рӯзе мабод он дам, ки бе ёди ту биншинам [4, с. 319].

Ҳофизи Шерозӣ ишқро аз дину мазҳаб боло медонад ва бар он назар аст, ки як нигоҳи маъшуқ метавонад «ҳазорон раҳна дар дин»-и ошиқ занад. «Чашми бемор» изофаи ташбеҳӣ буда, киноя аз чашми хуморолуд ва зебои маъшуқ аст. Ошиқ як лаҳза ҳам аз ёди маъшуқ чудо нест ва ҳамеша фикру зикраш ба ёди ёр банд аст. Дар сонет чунин сифатҳои мавзун басо зиёданд:

But from thine eyes my knowledge I deriue,
And constant stars in them I read such art
As truth and beautie shal together thriue
If from thy selfe, to store thou wouldst conuert [7, с. 33].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Аз чашми ҳуш басо дар канор аст,
Чилои ситора нишони санъати хониш аст.
Чун рост асту зебо ҳамроҳ бо ҳам,
Аз будани худ ва аз ҳоли ӯ басо дур аст.

Шоир дурии худро аз канори маъшуқа кори душвор номида, онро чашми беҳуш, яъне бефаҳм ва санъати бедониш меномад. Дар канори ёр будан ва ҳамроҳ бо ӯ зиндагӣ кардан аз лаҳзаҳои хурсандӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳарчанд сохту шаклҳои зоҳирии мавзуи ишқ мафтункунандаву чолиб ба ҳисоб мераванд, амалу сифоти маънавӣ дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир чойгоҳи вижа доранд. Амалҳои ишқро шоирон бо зермавзӯҳои дурӣ аз ишқ, безътиной ба ошиқ, фироқи ёр,

дар роҳи ишқ мурдан ва амсоли инҳо баён кардаанд. Дар ин бора Вилиям Шекспир чунин ба қалам додааст:

How far I toyle, still farther off from thee.
I tell the Day to please him thou art bright,
And do'st him grace when clouds doe blot the heauen:
So flatter I the swart complexiond night [7, с. 41].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Чӣ қадар дурам, то ҳанӯз басо дур,
Рӯзро мунтазирам, то бигӯям нур диҳад
Зеботар аз он, ки абрҳо ҳам дур аз он,
Мунтазири он шаб, ки тираву торик дар ғами худ.

Дар ин ҷо шоир ранҷ ва нооромии дили ошиқро баҳри ба висоли маъшуқа расиданро медонад. Рӯзҳои дароз сӯхтанро шоир дар интизории ёр медонад ва пайдо шудани абрҳои сиёҳ низ шаҳодат аз ғам ва интизориро дорад. Баъзе вақтҳо шаби торике, ки тираву тор аст, он баробар ба маъшуқаи дар ғаму андуҳбуда монанд мекунад.

Шоирони бузург ҳарчанд дар навъҳои гуногуни шеър осори худро эҷод намудаанд, дар ғазалсароиву сонетнависӣ мақоми баланд доранд. Мавзуи меҳварии *газал* ва *сонетҳои* Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспирро васфи ишқу муҳаббат ташкил медиҳад. Ишқу муҳаббат арзишҳои зоҳириву ботиниро ифода намуда, дар баъзе мавридҳо дуруст шарҳ додани онҳо басо душвор аст. Бо вучуди он ки дар *газал* ва *сонет* ишқу муҳаббат аз масъалаи меҳварӣ махсуб меёбад, масъалаҳои ахлоқӣ, тарбиявӣ ва ҳаводиси таърихӣ низ дар партави он баён шудаанд.

Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ғазал ва сонетҳоро дар шаклҳои гуногун офаридаанд, аммо моҳият ва ғояи онҳо якранг мебошад. Хусусиятҳои ғоявию мавзуии *газалиёти* Ҳофизӣ Шерозӣ дар алоҳидагӣ мавриди пажӯхиш қарор ёфтаанд, аммо дар муқоиса бо осори адибони ҷаҳон, бавижа Ғарб то ҳанӯз пурра омӯхта нашудаанд.

Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир дорои афкори баланд ва арзишҳои амиқи маънавӣ буда, аз насл ба насл интиқол меёбанд ва ҳамчун муқаддасоти маънавӣ сайри таърихӣ мекунад. Ҳар як нави ғазал ё сонет хоҳ ишқӣ бошад ва хоҳ ахлоқӣ, баёнғари фарҳанг ва маданияти миллат ба шумор мераванд.

Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир дорои хусусиятҳои хоси ғоявию мавзӯӣ буда, ба дили халқу миллатҳои гуногуни ҷаҳон роҳ ёфтаанд. Хусусиятҳои ғоявию мавзӯии онҳо дар таҷассум ёфтани мавзӯҳои ишқу муҳаббат, панду ҳикмат, зебогии табиат ва дигар масоили воқеии ҳаёт ифода меёбанд.

Барои омӯзиш ва баррасии таҳқиқоти муқаммал оид ба таҳлили муқоисавии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир таснифоти зеринро бояд анҷом дод. Таснифоти адабии масъалаҳои лирикӣ ва ишқии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир дар шаклҳои зерин сурат гирифтааст:

- масъалаи аввал, масъалаи ишқу муҳаббати зоҳирии инсон, яъне ишқу муҳаббати ошиқу маъшукро дар бар мегирад, ки дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир тасвир ёфтанд. Дар ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ ишқи заминӣ, яъне ишқи инсон ба инсон нардбони ишқи ҳақиқӣ, яъне ишқ ба Худованд аст. Дар ғазалиёти шоир ҳам ишқи заминӣ ва ҳам ишқи ирфонӣ тасвир шуда, ки аз ҳам ҷудо нестанд;
- масъалаи дуюм, масъалаи ишқу муҳаббати ирфонӣ, яъне меҳру муҳаббат ва ишқи инсониятро ба Худованд нишон медиҳад, ки Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилям Шекспир ҳамчун шоирони ориф ба қалам доданд. Масалан, Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғазалиёти худ «Худо», «Худованд», «Парвардгор», «Офаридгор» ва ғайра ба қалам додааст ва Вилям Шекспир бо истифода аз китоби муқаддаси масеҳӣ – Библия

вожаҳои «Lord», «God», «Creator» ва амсоли инҳо дар сонетҳо нишон додааст.

- масъалаи сеюм, Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир барои баён намудани андеша ва афкори лирикиро аз мачоз фаровон истифода бурдаанд. Масалан, «Офтоб («Sun»)-ро ба Худованд, «гул» (flower, rose)-ро ба ошиқу маъшук, моҳи тобон (shining moon)-ро ба симои маъшуқа ва ғайра дар ашъори лирикиашон тасвир карданд.

Оид ба масъалаи якум ва дуюм ҳам Ҳофизӣ Шерозӣ ва ҳам Вилиям Шекспир андешаҳои зиёдро дар ашъорашон оварданд. Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ бо мазмуни ишқ оғоз мешаванд, аммо бештари онҳо маъноӣ ирфонӣ доранд:

Ало, ё айюҳассоқӣ, адир каъсан ва новилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо.
Ба бӯйи нофае, к-охир сабо з-ан турра бикшояд,
Зи тоби чаъди мушкинаш чӣ хун афтод дар дилҳо [4, с. 42].

Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғазал аз мушкилоти роҳи ишқ (ишқи ҳақиқӣ – ишқ бо Худованд) сухан мегӯяд. Ба андешаи шоир ишқ дар аввал осон ба назар мерасад, вале баъди дучор шудан бо он мушкилоти мухталиф ҳамроҳ мешаванд. Ҳофизӣ Шерозӣ амният ва озодии ин дунёро *сояи марғи мардуд* меҳисобад. Барои тоби бесобиқаи ошиқу маъшуқа дар роҳи ишқ дар дили онҳо пайваста хун меафтад.

Ғазали фавқ аз ҷониби адабиётшиносон ва ҳофизшиносони ҷаҳон ба тарзҳои гуногун шарҳ дода шудааст.

Сонетҳои Вилиям Шекспир бошад чунин суруда шудааст:

But thou contracted to thine owne bright eyes,
Feed'st thy lights flame with selfe substantiall fewell,
Making a famine where abundance lies,
Thy selfe thy foe, to thy sweet selfe too cruell [7, с. 4].

Тарҷумаи тахтуллафз:

Аммо на ҳама чашмони бино доранд

Ҳама кас шуълаи худро мебинад,
Ҳатто тавонистӣ ба қашшоқӣ барӣ,
Бо аъмоли худу ошиқ зарар нарасонӣ.

Ҳадафи шоири англис низ расидан ба «ишқи офаридгор» буда, лаҳзаҳои ба коми маъшуқа расидани ошиқро «ҳама кас шуълаи худро мебинад», яъне абадияти ишқ нисбат додааст.

Ҳангоми офаридани бархе аз ғазал ва сонетҳо муаллифон маънии аввали онҳоро нишон дода, анҷоми онҳоро пурра муайян накардаанд. Барои ин кор шоирон шахсро ба сабру таҳаммул нисбат ба ранҷу ғурбат ва фироқ даъват менамоянд ва аз Худованд барои васл бо маъшуқа илтиҷо мекунад. Барои ба дидори ҳамдигар расидани ошиқу маъшуқа вақт ғанимат аст. Шуъларо муаллиф ба маънои умеди дидор нишон дода додааст. Вилиям Шекспир дар сонети дигар ин маъноро чунин тавзеҳ медиҳад:

Take all my loves, my love, yea take them all,
What hast thou then more than thou hadst before?
No love, my love, that thou maist true love call,
All mine was thine, before thou hadst this more [7, с. 48].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ишқамро бигиред, ишқамро абадӣ гиред,
Ишқамро пеш аз ин нафаҳмидам?
Не, нагир, ишқи ман фарёд мекунад маро,
Ҳама ҳастиям баҳри ту, гар ту ҳам ишқе дорӣ:

Шоири англис барои ба висоли ёр расидан ҳатто ба додани ҷони худ розӣ аст, зеро ишқи ошиқ ин руҳу ҷони ӯст. Тамоми ҳастияшро ошиқ баҳри маъшуқа мебахшад ва сарзанишу маломати маъшуқа барои ошиқ амали нобахшиданест.

Аз ҷиҳати мазмун ва муҳтавои оғози сонети Вилиям Шекспир, яъне мисраи аввал – «Take all my loves, my love, yea take them all» ба мисраи

ғазали Ҳофизи Шерозӣ – «Ишрати шабгир кун, май нӯш, к-андар роҳи ишқ» шабех аст. (ниг. ба замимаи диссертатсия)

Дар мавриди ситоиши ишқ Виям Шекспир зеботарин ва шевотарин суханҳоро лоиқ донистааст:

For if it sees the rudest or gentles sight,
The most sweet favour or deformed'st creature
The mountain or the sea, the day or night,
The crow or dove, it shapes them to your feature [7, с. 116].

Тарчумаи тахтуллафз:

Ба назар тасвири даҳшату зебо менамояд,
Неъматии ширинтарин ё махлуқи маъюбшуда
Кӯҳ аст ё баҳр ва рӯз аст ё шаб,
Ба назар зоғу кабутар ба чашми ман маъшуқа.

Мавзуи ишқу муҳаббатро ҳам Ҳофизи Шерозӣ ва ҳам Виям Шекспир ба маъноии зоҳириву ботинӣ чудо кардаанд. Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ҳамеша дар муқоиса бо бузургтарин ғазалсароёни форсӣ-тоҷикӣ, чун Саъдӣ, Саной, Аттор ва дигарон пажӯҳиш шудааст. Аз ҷумла, адабиётшиноси маъруф А. Мирзоев дар натиҷаи сайри таърихӣ ғазалсароӣ дар миёни шоирони форсӣ-тоҷикӣ ба чандин натиҷаву хулосаҳо расида, дар мавриди таҳлили муқоисавӣ ғазал чунин ибрози андеша намудааст: «Ғазал ҳамчун як шакли мустақили назм, аз нимаҳои асри XI шурӯъ шуда, дар шакли тасаввуфӣ ва ғайритасаввуфӣ инкишоф ёфтааст» [35, с. 87].

Тақсимбандии адабиётшинос А. Мирзоев на танҳо дар муқоиса бо ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва шоирони форсӣ-тоҷикӣ, балки дар муқоиса бо шоирони ҷаҳон, бавижа сонетҳои Виям Шекспир арзиши баланд дорад. Ин ду шеваи ғазал ҳам ба ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва ҳам ба сонетҳои Виям Шекспир мушоҳида мешавад.

Ҳадафи асосии ғазалҳои тасаввуфиро масъалаҳои фалсафӣ ва ирфонӣ дар бар мегирад. Барои далели гуфтаҳои боло ғазали зерини

Ҳофизи Шерозиро мисол оварда, дар муқоиса бо сонети Вилиям Шекспир мавриди таҳлил қарор медиҳем:

Хаёли руйи ту дар ҳар тарик ҳамраҳи мост,
Насими муйи ту пайванди ҷони оғаҳи мост.
Ба рағми муддаиёне, ки манъи ишқ кунанд,
Ҷамоли чехраи ту ҳуччати муваҷҷаҳи мост.
Бубин, ки себи занаҳдони ту чӣ мегӯяд:
Ҳазор Юсуфи Мисрӣ фитода дар чаҳи мост [4 с. 93].

Қаҳрамони лирикии шоир ҳамеша бо ёди маъшуқа аст ва насиме, ки аз буни гесуи ёр меояд, ошиқро ба висол умедвор месозад. Муддаиён, яъне ҳамон зоҳидони аз ишқ беҳабар, ки манъи ишқ мекунанд, агар як бор чехраи зебои маъшуқро медиданд, аз ин даъво даст мекашиданд. Маъшуқаи Ҳофиз аз Юсуф ҳам зеботар аст ва ҷамоли Юсуф дар муқоиса бо ҷамоли ёр ҳеч арзише надорад. Юсуф дар ин ҷо намоди зебоӣ аст, аммо дар муқоиса бо зебоии маъшуқи азали ҳеч аст. Дар ин байти хунари шоирӣ ба ҳадди эҷоз расидааст ва санъати муротунназир хунармандона ба қор рафтааст. Яъне ҳама калимоти ин байт ба ҳамдигар инсичоми маъноӣ доранд. Калимаҳои Юсуф, чоҳ, зеби занаҳдон (мурод чуқуриё, ки дар чана(манах)-и ёр аст, ки бе ҳусни ӯ ҳусни тоза мебахшад) бо ҳамдигар наздиканд ва инсичоми маъноӣ доранд.

Ин далел дар сонетҳои Вилиям Шекспир чунин баён шудааст (сонети 151):

Loue is too young to know what conscience is,
Yet who knowes not conscience is borne of loue,
Then gentle cheater vrge not my amisse,
Least guilty of my faults thy sweet selfe proue [8, с. 159].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ишқи чавон пуртароват аст,
Ҷуз надонӣ ишқ ин вичдон аст,
Пас фиребгари нармӣ ё хатои манӣ,

Айби ман аст, эй ширини пурифтихор.

Шоири англис ишқро бештар хоси ҷавонон меҳисобад ва ишқеро баҳрашон меҳоҳад, ки дорои арзишҳои маънавию маърифатӣ бошад. Ишқ он гоҳ воқеӣ аст, агар дар он хиёнат набошад ва ишқи пурифтихор ва пурармони ҳар ду ҷониб бошад.

Ҳофизи Шерозӣ чун устои ғазал ҳамеша волотарин маъноҳои зиндагиро дар ду мисраъ (як байт) ҷамъбаст кардааст. Барои далели фикр ғазалеро мисол меорем:

Акси рӯи ту чун дар ойинаи ҷом афтод,
Ориф аз хандаи май дар тамаи хом афтод.
Ҳусни рӯи ту ба як чилва, ки дар ойина кард,
Ин ҳама нақш дар ойинаи авҳом афтод [4, с. 124].

Дар ин ғазал Ҳофизи Шерозӣ аз пайдоиши ишқ сухан мегӯяд. Сухан аз ишқе меравад, ки дар рӯзи азал, рӯзи мисоқ, дар оғози офариниш иттифоқ афтодааст ва «орифон, аз ҷумла Ҳофиз муътақид ба азалияти ишқанд. Эшон бар онанд, ки руҳи Одам пеш аз вуруд ба ҷаҳони ҳастӣ дар рӯзи азал – дар олами арвоҳ, дар маҷлиси мисоқ бо мушоҳида ҷамоли маъшуқи азали ба ӯ ошиқ шуда буд ва ин ишқ то абад идома меёбад. Дар мавриди ишқи азали низ орифон такя бар сураи «Аъроф» ояти 172 доранд, ки дар он сухан аз паймони Парвардгор бо зурриёти бани Одам меравад. Орифон ин паймонро чун аҳди муҳаббат қабул кардаанд» [26, с. 12]. Аммо ин маъноӣ онро надорад, ки Ҳофиз танҳо ишқи илоҳиро суруда бошад аз ишқи заминӣ беҳабар бошад. Дар ғазали зер ишқи заминӣ, яъне зебоии маъшуқаи замини васф шудааст, зеро ишқи маҷозӣ нардбони ишқи ҳақиқӣ аст:

Эй фуруғи моҳи ҳусн аз рӯи рахшони шумо!
Обрӯи хубӣ аз ҷоҳи занаҳдони шумо!
Азми дидори ту дорад ҷони барлабомада,
Бозгардад ё барояд, чист фармони шумо? [4, с. 70].

Шоир дар баробари «*ҷони барлабомадаи ошиқ аз азми дидори маъшуқа*» ва «*навҳаи бо фармони ёр бозгаиштан ё баромадан*»-ро аз ранҷҳои бесобиқаи ошиқ донистааст, аммо бо вучуди ин заҳматҳо симои маъшуқаро ба «*моҳи ҳусн*» монанд мекунад. Ба андешаи шоир талоши ошиқу маъшуқа баҳри расидан ба висоли ҳамдигар, яъне «*бахти хоболуди мо бедор хоҳад шуд магар*» барои умеду ҳавасҳои рӯзи фардо мебошад.

Виялям Шекспир наққоши ишқ, дар сонетҳои худ зебогӣ ва ҳусну чамоли маъшуқаро тасвир намуда, вафодории худро дар ишқ чунин баён намудааст:

For what care I who calles me well or ill,
So you ore-greene my bad, my good allow?
You are my All the world, and I must striue,
To know my shames and praises from your tounge [7, с. 4].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Чаро маро дар роҳи ишқи ту, девона мехонанд?
Пас, ту бадиву некии маро мебинӣ?
Ту тамоми ҷаҳони ман ҳастӣ, ту инро бидон,
То оромишамро аз забони ту бинам,

Ошқорбаёнии шоири англис низ аз Ҳофизи Шерозӣ кам нестанд. Шоир бо вучуди он ки афроди дар роҳи ишқ сӯхтаро, яъне «*маро дар роҳи ишқи ту, девона мехонанд*» («*For what care I who calles me well or ill*») номидааст, маъшуқаро ҳастии ҳаёт «*ту тамоми ҷаҳони ман ҳастӣ, ту инро бидон*» («*You are my All the world, and I must striue*») ва оромиши қалб «*То оромишамро аз забони ту бинам*» («*To know my shames and praises from your tounge*») меҳисобад.

Тасвири ошиқона дар сонетҳои Виялям Шекспир оҳанги хушиву хурсандӣ ва шодмониву хушбахтиро дорад. Шоир зебогӣ ва ҳусну чамоли маъшуқаро чунин тасвир намудааст:

You are my all the world, and I must striue,

To know my shames and praises from your tounge,
None else to me, nor I to none aliue,
That my steel'd sence or changes right or wrong [7, с. 4].

Тарчумаи таҳтуллафз:

Ту тамоми чаҳони ман ҳастӣ, ту инро бидон,
То оромишамро аз забони ту бибинам,
На ҳеч каси дигар ба ман, на ман ба ҳеч кас,
Ҳиссиёти ман чун аст, гар хатост ё дурӯғ.

Баёни андешаҳои олии тавассути вожаҳои махсус, чун «моҳи ҳусн» (*«beautiful moon»*), «азми дидор» (*«heartful meeting»*), «рӯйи рахшон» (*«blessed face»*) ва ғайра ба сонетҳои шоир ҳусну таровати вижаро эҳдо кардааст.

Вилиям Шекспир дар сонет чунин ба қалам додааст:

Love's not time's fool, though rosy lips and cheeks
Within his bending sickle's compass come.
Love alters not with his brief hours and weeks,
But bears it out even to the edge of doom [7, с. 121].

Тарчумаи таҳтуллафз:

Ишқ на вақт аст, балки лаб ва рухсораҳои зебо,
Ба самте чун қутбнамои хамидаи меравад.
Ишқ на бо соатҳо ва ҳафтаҳои кутӯҳи тағйир меёбад,
Балки онро то охири нафас мерасонад

Мавзӯҳои ғазал ва сонетҳо гуногун буда, дар онҳо умеду орзуи шахси озордидаву пурдард, ки шоир шахсан ба ин ҳолатҳо рӯ ба рӯ шудааст, ба ҳубӣ инъикос ёфтаанд. Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ҳолату авзои замони ноором, таззодҳои иҷтимоӣ, мубориза барои зиндагии осоиштаи халқи нотавон, ишқу муҳаббати воқеии инсонӣ, ҷудой аз ёр ва дигар масъалаҳоро дар бар мегиранд:

Дидӣ, ки ёр ҷуз сари ҷавру ситам надошт,
Бишкаст аҳду аз ғами мо ҳеч ғам надошт.

Ё Раб, магираш, арчи дили чун кабӯтарам

Афканду кушту иззати сайди ҳарам надошт [4, с. 100].

Таҷассуми ишқ дар сонетҳои Вилиям Шекспир ба чунин шакл ифода ёфтааст:

Let me confess that we two must be twain,
Although our undivided loves are one:
So shall those blots that do with me remain,
Without thy help, by me be born alone [7, с. 183].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Иҷозат деҳ, то бигӯям мо ошиқем,
Ҳарчанд ишқҳои бепоёни мо яканд:
Пас доғҳое ки дорам, боқӣ хоҳанд монд,
Бе кумаки ту, аз ман танҳо нарав.

Шоир лутфи маъшуқаро ба ошиқ, ки ишқи пок дорад, муҳим мешуморад. Бидуни меҳр маъшуқа пайваста ошиқро маломат мекунад ва ба ҷони ӯ носозгориҳоро раво мебинад.

Илтиҷо ба Худо дар сонетҳои Вилиям Шекспир хеле зиёд аст:

They are the Lords and owners of their faces,
Others, but stewards of their excellence:
The sommers flowre is to the sommer sweet,
Though to it selfe, it onely liue and die [8, с. 102].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Онҳо Худованд ва соҳибони чеҳраҳои туанд,
Дигар ин ки туро назорат мекунанд
Гули ёсуман дар тобистон ширин аст,
Ҳарчанд тар аст, вале охир мемирад,

Сарчашмаи аслии ашъори Ҳофиз Қуръон ва аҳодиси набавӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар ашъори вай образи пайғамбарон монанди Исо, Мусо, Сулаймон, Довуд, Якуб, Юсуф, Шуъайб ва дигар расулони барҳақ батақрор барои баёни матлабҳои ирфонӣ ба кор рафтаанд. Аз ҷумла дар

ғазали зер аз ҳазрати Исо, ки бо нафасаш мурдаро зинда мекард ва Мусо,
ки дар водии Айман бо Худо мулоқот кард, ёд кардааст:

Мужда, эй дил, ки Масеҳонафасе меояд,
Ки зи анфоси хушаш бўи касе меояд.
Аз ғами хичр макун нолаву фарёд, ки ман
Задаам фолеву фарёдрасе меояд [3, с. 38].

Вилям Шекспир низ аз манобеи динӣ ва вожаҳои китобҳои
муқаддас чун Инчил фаровон истифода намудааст:

Not mine owne feares, nor the *prophetick* soule,
Of the wide world, dreaming on things to come,
Can yet the lease of my true loue controule,
Supposde as forfeit to a confin'd doome [7, с. 113].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

На аз он метарсам, на аз рӯҳи пайғамбар,
Аз ҷаҳони васеъ, орзуи ниятҳои оянда,
Оё метавонист ишқамро боздорад,
Тасаввур кун, ки аз ҷазои дунё маҳрум шудааст.

Нозукии ботинӣ дар сонетҳои Вилям Шекспир ҳамчун гирех
нокушодаанд.

Дар сонетҳои Вилям Шекспир масоили динӣ чунин омадааст:

Poore soule the center of my sinfull earth,
My sinfull earth these rebbell powres that thee array,
Why dost thou pine within and suffer dearth
Painting thy outward walls so costlie gay? [7, с. 64].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Рӯҳу равони бечораи гунаҳкори ман,
Замини гунаҳкори ман чу авҷ мезананд
Чаро аз баҳри марг ранҷ мекашӣ
Девори ишқ ин қадар қиматбахост?

Албатта, номи Юсуф чи дар Шарқ ва чи дар Ғарб машхур аст. Исми Юсуф дар Қуръон (сураи 12) дар Шарқ ва Иосиф (Joseph) дар Ғарб дар Инчил (бобҳои 37-50) омадааст.

Дар Инчил Юсуф бо бародарони худопараст зиндагии хуб доштанд ва дар синни 110 солагӣ вафот кардааст. Дар Қуръон бошад Юсуф бародарони бад доштааст, ки ўро аз рашку хасад ба чоҳ меандозанд ва ба ғуломӣ мефурушанд. Ҳофиз чанд маврид аз саргузашти Юсуф барои баёни матлаби хеш истифода кардааст:

Ман аз он ҳусни рӯзафзун, ки Юсуф дошт, донистам,
Ки ишқ аз пардаи исмат бурун орад Зулайхоро [4, с. 43].

Пироҳане, ки ояд аз он бӯйи Юсуфам,
Тарсам, бародарони ғаюраш кабо кунанд [4, с. 191].

Ёр мафрӯш ба дунё, ки басте суд накард,
Он ки Юсуф ба зари носара бифрӯхта буд [4, с. 203].

Ҳар он ки кунчи қаноъат ба ганчи дунё дод,
Фурӯхт Юсуфи Мисрӣ ба камтарин самане [4, с. 416].

Юсуф – писари Яъқуби пайғамбар, ки хеле зебо буд ва падараш беш аз дигар писарон ба ў таваҷҷуҳ дошт, ки боиси рашки бародарон гардид. Бародаронаш ўро ба чоҳ андохтанд, қорвоне ўро аз чоҳ берун овард ва дар Миср ба ғуломӣ фурухт. Азизи Миср ўро барои занаш Зулайхо харид. Чун Юсуф бузург шуд, Зулайхо ба вай изҳори ишқ намуд ва чун аз гуноҳ худдорӣ кард, Зулайхо ба вай тухмат зад ва ўро ба зиндон афканд. Саранҷом Юсуф бо таъбири хоби подшоҳи Миср аз зиндон халос шуд ва ба мақоми ноиби подшоҳ расид. Юсуф дар адабиёти форсии тоҷикӣ рамзи зебӣ ва покдоманист. Адабиётшиноси тоҷик Ш. Ҳусейнзода дар мавриди мазомини ашъори шоир чунин гуфтааст: «Ҳофизи Шерозӣ маъноҳои ирфонӣ ва фалсафиро бо эҳсосоти латиф ва

гоҳе ба ҳаяҷони шадиди рӯҳӣ омехтааст, ки ба ғазал ҳаловат ва нафосати бесобиқа додааст» [59, с. 22].

Шоирони ҷаҳон бо ибрази андешаҳо дар мавриди Юсуф маълумоти воқеиеро овардаанд, ки барои тарбияи наслҳои гуногун заруранд. Симои Юсуф ба сифати рамзи некӣ барои ҷавонон намунаи меҳварӣ доништа шудааст.

Дар ғазалиёти шоир мавзуи ишқ чунон баён шудааст, ки наметавон ба катъият ҳукм кард, ки шоир дар ин ҷо ишқи заминиро тасвир кардааст ва ё ишқи ирфониро. Масалан, дар ғазали зер ишқи заминӣ бештар ҳувайдост, зеро шоир ба Худо (Ё Раб) муроҷиат дорад. Зимнан бояд зикр кард, ки дар шеърҳои Ҳофизӣ Шерозӣ ва ҳамасрони ӯ, монанди Камоли Хучандӣ, Носири Бухорӣ, Салмони Савочӣ ва дигарон дар баробари маъноии ирфонӣ маъноии луғавии калимаҳо низ ҳузур доранд. Ин гуна ғазалҳоро дар адабиётшиносии муосир ғазали талфиқ меноманд. Ҳофизӣ Шерозӣ ба ҳамин монанд чунин сурудааст:

Ё Раб, ин шамъи дилафрӯз зи қононаи кист?
Қони мо сӯхт, бипурсед, ки қононаи кист?
Ҳолиё хонабарандози дилу дини ман аст,
То дар оғӯши кӣ меҳуспаду ҳамхонаи кист? [4, с. 92].

Шоири англис ба мисли Ҳофизӣ Шерозӣ дар сонетҳои хеш аз номи Худованд ёдовар мешавад, ки дар сонети мазкур маъшуқаро «Худованди ишқ» («Lord of my love») номидааст:

*Lord of my love, to whome in vassalage
Thy merit hath my dutie strongly knit:
To thee I send this written ambassage
To witnesse duty, not to shew my wit* [7, с. 66].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Худои муҳаббату розам, ту домони манӣ
Дар роҳи ишқ хушбахтиву қуввати манӣ.
Навиштаҳои худро баҳри ту мебахшам.

Хираду раҳкушову дилписанди манӣ.

Барои маъноӣ мантиқӣ ифода кардани сонети болозикр, онро бештар дар шакли таҳтуллафз тарҷума карданро қобили қабул донистем. Мисраи аввали сонети Виям Шекспир – «*Lord of my love, to whome in vassalage*» ба мисраи ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ, яъне «*Ё раб, сабабе соз, ки ёрам ба саломат*» баробар аст.

Оид ба мавзуи ирфонӣ дар сонетҳои Виям Шекспир дар байни донишмандон ва шарқшиносони Ғарб, бахусус шекспиршиносони англис ду омили зерин ҳамчун масъалаи баҳсангез вучуд дорад:

1. Зикри Худованд дар сонетҳо барои тавсифи баланд ва мадҳи маъшуқа;

2. Зикри Худованд дар сонетҳо ба сифати «ишқи илоҳӣ» аз ҷониби шоир.

Омили аввалро ишқи зоҳирӣ дар бар мегирад, ки Виям Шекспир онро чун лаҳзаи фаромӯшнашавандаи ҳаёт тасвир кардааст:

So I for feare of trust, forget to say,
The perfect ceremony of loues right,
And in mine owne loues strength seeme to decay,
Ore-charg'd with burthen of mine owne loues might [8, с. 279].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Барои боварӣ талош мекунем, бояд бигӯям,
Ба коми ишқи воқеӣ расидани ошиқ.
Ишқи ҳақиқии ман ҳамеша қавӣ аст
Ишқи пурумед ишқи орифона аст.

Ҷаҳониён арзишҳои ботинӣ ва худпарастии мардумони Ғарбро аз ашъори Виям Шекспир бештар дарёфтанд. Шоир байте ошкоро чунин гуфтааст:

Lasciuious grace, in whom all il wel showes,
Kill me with spights yet we must not be foes [7, с. 51].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Маломат кунӣ, агар ту хиссиёте надорӣ
Чонамро бигир, ки агар нафсро рад мекунӣ.

Дар сонетҳои Шекспир низ монанди ғазалҳои Ҳофиз ошиқ
ҷоннисори маъшуқа аст ва ҳозир аст барои маъшуқа ҷони худро фидо
кунад. Масалан, Вилиям Шекспир дар ҷойи дигар низ чунин баён
доштааст:

Vpon those boughes which shake against the could,
Bare ruin'd quiers, where late the *sweet birds sang*.
In me thou seest the twi-light of such day,
As after Sun-set fadeth in the West [8, с. 81].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Зеро бо ин падида ҳаргиз зид нестем,
Зеро онро булбул мешуморад.
Пас аз ғуруби хуршед дар Ғарб,
Дар ман бибин чунин гузариши вақт.

Ҳофизӣ Шерозӣ ин матлабро чунин овардааст:

Ғуломи ҳиммати он нозанинам,
Ки кори хайр бе рӯву риё кард.
Ман аз бегонагон дигар наанолам,
Ки бо ман ҳар чӣ кард, он ошно кард.
Ғар аз султон тамаъ кардам, хато буд,
В-ар аз дилбар вафо ҷустам, ҷафо кард [1, с. 132].

Мавзӯҳо дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ доманадор ва
пурмазмунанд ва бештар ҳаёти маънавии инсонро дар бар мегиранд.
Ҳаёти инсон ба қавли Ҳофизӣ Шерозӣ ба боғистони пур аз гул ва
ҷаманистони пур аз ишқ бояд бошад, то дар зиндагӣ муроди ҳамагон
ҷомаи амал пӯшанд:

Муроди дил зи тамошоӣ боғи олам ҷист?
Ба дасти мардуми ҷашм аз рухи ту гул ҷидан.
Ба майпарасти аз он нақши худ бар об задам,

Ки то хароб кунам накши худ парастидан [4, с. 74].

Бо далел ба ин сухан Вилиям Шекспир низ ҳаёти инсониятро ба тавре тасвир кардааст, ки дар ҳар гӯшаи он ишқу муҳаббат саршор аст:

So either by thy picture or my loue,
Thy selfe away, are present still with me,
For thou not farther then my thoughts canst moue,
And I am still with them, and they with thee [8, с. 34].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Пас ё ба сурати ту ё ишқи ман,
Худат зи ман дурӣ, ё ҳам бо ман,
Бо ману зи ман дур, андешаҳоям на дур,
Ва ман то ҳол бо онҳо бо ман.

Барои ифодаи афкор дар мавриди ишқу муҳаббат ишқсароёни ҷаҳон муҳимтарин ва волотарин суханхоро ба қалам доданд. Яке аз волотарин арзиш барои ба ишқу муҳаббат расидан ҳурмату иззат мебошад. Маҳз иззату эҳтироми дучонибаи ошиқу маъшуқа «масъалаи ишқ»-ро дурахшон месозад [1, с. 19].

Дар ғазалиёт ва сонет волотарин вожаҳо, ба мисли «ба висоли ёр расидан», «ғами ишқ», «дурӣ аз ишқ» ва амсоли инҳо хеле зиёд ба қалам дода шудаанд. Калимоти ҳаҷр, фироқ, ҷудой, ғоиб, ки дар ғазал Ҳофизи Шерозӣ ба такрор омадаанд, ҳам ба маънои луғавӣ ва ҳам ба маънии ирфонӣ ба қор рафтаанд:

Гарчи дурем, ба ёди ту кадаҳ мегирем,
Бӯъди манзил набувад дар сафари рӯҳонӣ [7, с. 52]

Маъюс шудан аз дурии ёр ва дар роҳи ӯ таҳаммул накарданро Вилиям Шекспир чунин гуфтааст:

Why is my verse so barrtn of new pride?
So far from variation or quicke change? [8, с. 39]

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Чойгоҳи ман аз ғурури ман дур аст,

Ё то ту аз ишқ дурӣ, ё ман зи ту

Чанбаҳои гуногуни ишқро Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир ба моҳу хуршед, ситора, осмон сайёра ва ғайра шабех медиҳанд. Вилиям Шекспир ба мисли Ҳофизи Шерозӣ ишқ ва абадӣ будани онро ба хуршед монанд кардааст. Ба андешаи шоир ишқ падидаи абадӣ ва безавол аст ва он кухнаву нав намешавад. Ишқ хуршеде аст, ки пас аз тулӯъву ғуруби ҳаррӯза чандинбора бо нурҳои оламтоб падида меояд (сонети 76):

For as the Sun is daily new and old,
So is my loue still telling what is told [7, с. 72]

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Офтофи оламтоб ҳар рӯз наву кухна мешавад,
То дами охир ишқи ман инро замзама мекунад.

Дар масири умр андешаҳо инсониятро гоҳе бо гардиши хуршеду моҳ гоҳе ба сӯйи Худо, яъне ба сӯйи офаридгори худ мебарад. Таъсири мазкур дар дили инсоният то даме зиндааст, чой дорад.

Андешаҳои ирфонӣ дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ мақоми хос дорад. Ҳофизшиносон бар он назаранд, ки шоир «дар ирфон, чи дар ирфони амалӣ ва сайру сулуку таҳзиби нафс ва ҳам дар ирфони фалсафаомези назарӣ, чи мактаби ирфони ошиқонаи Хуросон ва чи мактаби ирфонии Ибни Арабӣ Ҳофиз мақоми хеле баланд дорад. Андешаҳои ирфонӣ дар аксари ғазалиёти шоир ба назар мерасад. Ҳофиз ҳам ориф асту ҳам ирфоншинос. Дар таърихи адабиёту тамаддуни мо касе монанди ӯ аз қачравихои сӯфиёну зоҳидон бо ин андоза аз сароҳату танз ва зебой интиқод накардааст. Дониши адабии Ҳофиз дар ҳаддест, ки хурдтарин нуқоти илми балоғатро бо зарифтарин ҳолат қазб ва дар ҳунари худ харҷ кардааст» [26, с. 13].

Масалан, дар ғазали зерин комилан ишқи илоҳӣ ба тасвир кашида шудааст, ки аз рӯзи азал оғоз мешавад ва «бодаи мастона» ҳамон бодаи ишқ аст, на шароби маъмулӣ:

Дӯш дидам, ки малоик дари майхона заданд,

Гири Одам бисиританду ба паймона заданд.
Сокинони ҳарамии ситру афофи малакут
Бо мани роҳнишин бодаи мастана заданд [4, с. 180].

Аммо андешаҳои дунявӣ, яъне тасвири ишқи инсон ба инсонии дигар ва
ё худ тавсифи ҳусни зеборухони Шероз дар ашъори Ҳофизии Шерозӣ
бармалост:

Ё Раб, он шоҳваши моҳрухи зуҳраҷабин
Дурри яктои киву гавҳари якдонаи кист?
Гуфтам: – Оҳ аз дили девонаи Ҳофиз бе ту!
Зери лаб хандазанон гуфт, ки – «Девонаи кист?» [4, с. 92].

Ба ҳамин монанд сонети шоири ишқсарои англис низ аз
андешаҳои ирфонӣ холи нестанд. Масалан, Вилиям Шекспир дар сонети
зер чунин овардааст:

But heaven in thy creation did decree
That in thy face sweet love should ever dwell;
Whate'er thy thoughts or thy heart's workings be,
Thy looks should nothing thence but sweetness tell [7, с. 297].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Аммо осмон дар офариниши ту ҳукм кардааст
Дар рӯи ту муҳаббати ширин поянда бошад;
Фикри ту ё кори ту чун дили ошиқат дар хурӯш,
Аз нигоҳи ту ҷуз ширинӣ чизе падида намеояд.

Маълум мегардад, ки шоир рӯи маъшуқаро ба моҳи ҳусн шабоҳат
дода, ҳамеша сӯзиши азми дидори ӯро тасвир мекунад.

Ҳамсухании Ҳофизии Шерозиро бо Вилиям Шекспир дар ғазали зер
мушоҳида кардан мумкин аст:

Ё Раб, ин шамъи дилафрӯз зи қононаи кист?
Қони мо сӯхт, бипурсед, ки қононаи кист?
Ҳолиё хонабарандози дилу дини ман аст,
То дар оғӯши кӣ меҳуспаду ҳамхонаи кист? [4, с. 92].

Виялям Шекспир дар ин мазмун сонетро офаридааст, ки ба ғазали дар боло зикргардида монанд аст:

*That God forbid, that made me first your slaue,
I should in thought controule your times of pleasure,
Or at your hand th' account of houres to craue,
Being your vassail bound to staie your leisure [7, с. 66].*

Тарчумаи таҳтуллафз:

Он Худое, ки маро аввал ғуломи ту кард,
Барои ин туро ҳамеша назар кунам,
Ё дар дасти туст, ки лаҳзаҳои тӯлонии ҳаёт,
Ҳадафи ту истироҳати ман аст.

Мавзӯҳои ғазал ва сонетҳо гуногун буда, дар онҳо умеду орзуи шахси озордидаву пурдард, ки шоир шахсан ба ин ҳолатҳо рӯ ба рӯ шудааст, ба хубӣ инъикос ёфтаанд. Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ҳолату авзои замони ноором, таззодҳои иҷтимоӣ, мубориза барои зиндагии озоиштаи халқи нотавон, ишқу муҳаббати воқеии инсонӣ, ҷудой аз ёр ва дигар масъалаҳоро дар бар мегиранд:

Дидӣ, ки ёр чуз сари чавру ситам надошт,
Бишкаст аҳду аз ғами мо ҳеҷ ғам надошт.
Ё Раб, магираш, арчи дили чун кабӯтарам
Афканду кушту иззати сайди ҳарам надошт [4, с. 100-101].

Таҷассуми ишқ дар сонетҳои Виялям Шекспир ба чунин шакл ифода ёфтааст:

*O no, thy love, thought much, is not so great,
It is my love that keeps mine eye awake,
Mine own true love that doth my rest defeat,
To play the watchman ever for thy sake [7, с. 233].*

Тарчумаи таҳтуллафз:

Не, ишқам, андеша кун, ин кори бузург нест,
Ин ишқи ман аст, ки чашмонамро бедор мекунад,

Ишқи ҳақиқиям пайваста нооромам мекунад,
Ба хотири ишқам туро ҳамеша ҳимоя мекунам.

Дар баробари ин дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Виллям Шекспир масоили дигари иҷтимоӣ басо зиёданд. Вазъи иҷтимоии замонро ҳар ду шоир ҳамчун шахси инсонпарвар, хайрхоҳ ва некандеш баён мекунанд. Дар баробари дигар шоирони ҷаҳон «Ҳофиз як шоири мутафаккир аст, ки аз масъалаҳои доғи ҷомеа меандешад ва раҳро аз мушкилоти мавҷуда пешниҳод мекунад. Масъалаҳои иҷтимоӣ, яъне дардҳои фасодҳо, беадолатӣҳо, риёкорӣ мардумфиребӣ ва дигар доғҳои ҷомеа ро мениносад ва монанди як ҷарроҳи ҷирадаст бо теги интиқод мешикофаду бо меҳрубонӣ марҳам мениҳад. Дар таърихи адабиёти мо ҳеч шоире ба андозаи Ҳофиз аз дарди ҷомеа сухан нагуфтааст. Савмаю савмаанишинон, хонақоҳу сокинони он, хирқаю хирқапӯшон, сӯфию зоҳид, шайху мухтасиб, маҷлиси ваъзи воиз ҳама мавриди танзу танқиди ин шоири бузург қарор гирифтаанд» [27, с. 13]. Масалан, Ҳофизӣ Шерозӣ, ки пайваста ба шиканҷаҳои таҳаммулнопазири амир Муборизиддин, ки амири Шероз будааст, дучор мешавад ва ўро бо танз «мухтасиб» хитоб кардааст:

Донӣ, ки чангу уд чӣ тақрир мекунанд?
Пинҳон хуред бода, ки таъзир мекунанд.
Номуси ишқу равнақи ушшоқ мебаранд,
Айби ҷавону сарзаниши пир мекунанд [4, с. 194].

Дар сонет Виллям Шекспир ин андешаро чунин ба қалам додааст:

Against that time (if euer that time come)
When I shall see thee frowne on my defects,
When as thy loue hath cast his vtmost summe,
Cauld to that audite by aduis'd respects [7, с. 56].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Бар зидди вақт (то даме фаро расад)
Чун бинем, бо камбудӣҳои худ печида,

Ҳангоме, ки лутфи ту бартарики худ гузошт,
Метавонед ин амалро эҳтироми худ созед,

Ғояи асосӣ ва марказии ғазалу сонетро ғояи иҷтимоӣ, чун адолатхоҳӣ ва ҳақпарастӣ ташкил медиҳад. Ин нуктаҳо аз аввали ғазал ва сонет ба назар мерасад ва онҳо ба ҳар шакл ифода шудаанд.

Ҳамаи мавзӯҳо дар сонетҳои Вилиям Шекспир муассиранд, аммо мавзӯи ишқу муҳаббат дар сонетҳои ӯ мақоми баландтарро соҳиб аст. Вилиям Шекспир ишқу муҳаббатро чун як ошиқи пур аз умеду ормон тасвир намуда, маъноӣ маҷозиро бисёр ба қор бурдааст. Ӯ дар тамоми умр нафареро дӯст доштааст, ки симои зебо надоштааст ва инро ишқи ҳақиқӣ меноманд. Сонети зеро Вилиям Шекспир маҳз ба ин зани гандумгун бахшидааст:

My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head [7, с. 138].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Чашмони маъшуқаам чун шамси тобон,
Қоррал ба мисоли лабҳои сурхтоб монанд;
Барф сафед аст, пас чаро рӯи ту не;
Мӯйҳои сиёҳ чун торҳо мушқбӯйанд.

Вилиям Шекспир дар роҳи ишқу муҳаббат ҳолатҳо ноумедӣ ва ноқомӣ бисёр доштааст ва ҳиссиёти мазкурро бо сӯзу гудоз чунин тасвир кардааст:

Thou blind fool, Love, what dost thou to mine eyes,
That they behold, and see not what they see?
They know what beauty is, see where it lies,
Yet what the best is take the worst to be [8, с. 140].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Муҳаббат кӯр асту моро аз чашмони худ дур месозад.

Ҳақиқатро дар рӯшании рӯз намебинад.

Ман зебоиро мебинам, аммо ҳар лаҳза

Бо тамоми ҳастӣ онро зебо мехонам.

Ҳофизи Шерозӣ саропо аз ишқ сухан мегӯяд ва муҳимтарин паёми шеърӣ ӯ, ба қавли ҳофизшиносон, ишқ аст, аммо масъалаҳои иҷтимоӣ аз нигоҳи интиқодии ин шоири нодирагуфтор дур намондааст. Ҳофизи Шерозӣ аз таассуби руҳониёни мутаассиби замон ва амирони худкома ва бемаърифатии мардуми авом зиёд ранҷ бурдааст. Ин ранҷу азиятҳои шоир то ба ҳоле расида, ки мехостааст ватани азизаш Шерозро тарк кунад:

Сухандонию хушхонӣ намеварзанд дар Шероз,

Биё, Ҳофиз, ки мо худро ба мулке дигар андозем [4, с. 334].

Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир бештар мавзӯҳои ишқиву лирикиро тараннум намуда, муҳаббатномаи хешро бо рангу таровати хос ба риштаи тасвир кашиданд. Ин матлаб ба таври густурда ва ҷаззоб таҷассум ёфта, барои ояндагон ғизои маънавӣ эҷод намуданд.

Дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир мавзӯҳои ишқиву ошиқӣ мақоми калидӣ доранд, зеро онҳо ба дилбастагони шеърӣ ғазал дарси ҷасорат, садоқат, одамдӯстӣ ва ҳудогоҳиро меомӯзанд.

Ҳар ду шоир маъниҳоро офаридаанд, ки инсониятро аз тирагиву торикӣ ва яъсу навмедӣ раҳо намуда, тавассути ишқи зоҳириву ботинӣ ба самти рӯшноӣ ва орзуву ормонҳо раҳнамоӣ мекунад.

Ҳофизи Шерозӣ дар ғазале ишқро чунин сифат намудааст:

Роҳест роҳи ишқ, ки ҳеҷаш канора нест,

Он ҷо ҷуз он ки ҷон бисупоранд, ҷора нест

Ҳар гаҳ ки дил ба ишқ диҳӣ, хуш даме бувад,

Дар кори хайр ҳоҷати ҳеҷ истихора нест [1, с. 94].

Дар тасвири шоир ишқ дарёи бекарона аст ва ошиқ содиқ ҳамон вақт ба мурод мерасад, ки дар роҳи ишқ ҷон бисупорад. Дили саршор аз ишқ ҷисму рухро нерӯ мебахшад, ки хазорҳо нокомиро аз байн мебарад.

Вилям Шекспир пайваста рисолати эҷодкорию истифода бурда, барои инсоният ҷаҳони маънавиёт офаридааст, ки барои наслҳои минбаъда хизмат хоҳад намуд.

Сонети Вилям Шекспир бошад чунин шурӯъ мешавад:

Making a famine where abundance lies,
Thy selfe thy foe, to thy sweet selfe too cruell:
Thou that art now the worlds fresh ornament,
And only herauld to the gaudy spring [8, c. 41].

Тарҷумаи тахтуллафз:

Ҳатто тавонистӣ ба қашшоқӣ барӣ,
Бо аъмоли худу дигарон зарар расонӣ.
Акнун ту таровати ҳаёт ҳастӣ
Табиати баҳор оромӣ озода аст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки муҳаққиқон мавзӯи ишқу муҳаббатро дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир аз дидгоҳи мухталиф таҳқиқ намудаанд ва ҳар муҳаққиқ вобаста ба ҷаҳонбинӣ ва дониши худ ашъори ин шоиронро таҳлил намудааст..

Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир баёнгарии фарҳангу адаб ва ҷаҳонбинии даври худ буда, зухуроту воқеот, одату рафтор ва ахлоқи ҳамон замонро ошкор месозад. Ҳамчунин, онҳо бозгӯкунандаи ғаму андуҳи ботинии инсонҳо мебошанд, ки борҳо дар ин роҳ озурдаву парешон шудаанд. Мавзӯҳои ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир бо рангу тобишҳои муассир иншо шуда, маънии волои умумибашарӣ дар бар мегиранд.

Ҳарчанд мавзӯи ишқу муҳаббат ҳанӯз аз устод Рӯдакӣ шуруъ шуда бошад, Ҳофизи Шерозӣ онро сохту услуби хос бахшидааст, ки Вилям Шекспир дар ин мавзӯҳо сонетҳои зиёдеро дорад.

Пажухишҳои осори ҳардуи ин шоирони маъруф нишон медиҳанд, ки озодиву ободӣ меҳвари асосии афкори андешаҳои онҳо қарор ёфта, борҳо дар ғазалу сонетҳо тазаққур ёфтаанд. Озодиву озодихоӣ барои Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз волотарин арзишҳои маънавию маърифатӣ маҳсуб меёбанд ва барои ба ҳар шакл тасвир кардани онҳо дар ашъори хеш пайваста кӯшиш намудаанд. Адабиётшинос Ш. Исрофилниё дар ин масъала чунин изҳори назар кардааст: «Ашъори Ҳофизи Шерозӣ дилнома, рӯҳнома ва оинаи тамомнамои инсонӣ аст, ки рисолати инсонӣ ва орзую ормони ӯ дар бехтарин вачҳи ҳунари ба тасвир омадааст. Ҳофизи Шерозӣ барои ин инсонӣ озода устура ва истилоҳоте сохта, ки баёнгари орзую ормони ӯст, монанди *пири муғон, дайри муғон, ринд, соқӣ, май, майхона, харобот, муғбача, чому соғар, боди сабою мушку нофа аз як сӯ ва аз тарафи дигар, зоҳиду сӯфӣ, шайху обид, масҷиду савмаа, хонақоҳ* ва ғайра. Ҳамаи ин ашҳосу ашё ва макону замон абъоди асостирӣ доранду одӣ нестанд, имтиёзи бештаре аз воқеият доранду ормонитару абадиянд» [27, с. 14]. Мавзӯҳои дунявӣ зоҳирӣ дар ғазалиёти шоир аз амалҳои зудгузар шинохта шудаанд:

Ғуломи ҳиммати онам, ки зери чархи кабуд

Зи ҳар чӣ ранги тааллуқ пазирад, озод аст [4, с. 66].

Симои инсон дар сонетҳои Вилиям Шекспир дар чаҳор шакл шарҳ дода шудааст:

1. Қаҳрамони лирикӣ, ки шоир дар он аз ғаму андуҳ ва танҳои худ шиква мекунад.

2. Дӯсти ҳақиқӣ, ки ба мисли ҷавони зебо ва баору номус амал мекунад.

3. Хонуми сиёҳ, ки шоир маъшуқаи пурасрор ва ишқи воқеии хешро таҷассум намудааст.

4. Инсонӣ давраи Эҳё, ки инсонӣ комили дорои ақли расо, ишқи устувор ва дӯсти наздик маҳсуб меёбад, дар сонетҳо мавқеи баланд

дорад. Шоир чунин сифатҳои инсониро тавассути навъҳои гуногун, чун ҳиссиёт, зиддият ва самимият нишон додааст.

Дар сонети мазкур Вилиям Шекспир инсонро чун «дӯсти ман» («*my friend*») ва «дӯсти ширинтарин» («*sweet'st friend*») нишон дода шудааст:

Beshrew that heart that makes my heart to groane
For that deepe wound it giues *my friend* and me;
I'st not ynough to torture me alone,
But slaue to slauery my *sweet 'st friend* must be [7, с. 88].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Воҳ бар он дил, ки диламро озурда мекунад
Ғаму андуҳ барои ману дӯсти ман якест.
Ин на он аст, ки танҳо маро шиканҷа кунад,
Қавӣ ва устувор бош, ай дӯсти ширини ман.

Инсон дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ чун зеботарин махлуқ ва нодиртарин муъҷиза ба ҳисоб рафта, шоир ҳамаи озодиҳои ӯро ҳамеша ҳимоя намудааст. Ба андешаи шоир дунёи зоҳириву ботинӣ маҳз аз ҷониби руҳу равони инсон обод мешавад. Амалҳои бад инсонро ҳамеша ба ба хориву зорӣ дучор месозад. Аз ин рӯ, сифати беҳтарини инсон озодист ва ӯро ҳамеша ба хушбахтӣ равона месозад. Анҷом додани корҳои ношоиста аз сифатҳои пасттарин мебошанд. Шоир ин масоилро чунин ба тасвир кашидааст:

Фош мегӯяму аз гуфтаи худ дилшодам,
Бандаи ишқаму аз ҳар ду ҷаҳон озодам [4, с. 286].

Вилиям Шекспир низ мартабаи инсонро воло ҳисобида, чунин гуфтааст:

Let not my loue be cal'd Idolatrie,
Nor my beloued as an Idoll show,
Since all alike my songs and praises be
To one, of one, still such, and euer so.
Kinde is my loue to day, to morrow kinde,

Still constant in a wondrous excellence [7, с. 114].

Тарчумаи тахтуллафз:

Бигзор ишқи ман адолате бошад,
На дӯстдоштаи ман, на намоише бошад.
Суруду ситоиши ман яксон бошад
Ба якояк, то ҳанӯз чунин бошад.
Саодати ман имрӯз аст, ба фардо,
То ҳол дар ҳолати ачиб доимӣ бошад,
Аз ин рӯ, ояти ман ба боварӣ маҳдуд аст,
Баёни фикр на фарқиятеро ба миён меорад.

Ҳофизии Шерозӣ дар баробари дигар шоирони инсонпарвари ҷаҳон, дар ғазалиёти худ ҳаводиси рӯзгорро равшан баён кардааст. Шоир равишҳои гуногун, чун истиора, киноя, танз, муқобала ва ғайраро бо авзои иҷтимоӣ дар ғазалиёти худ нақду баррасӣ намудааст. Ошкорбаёнӣ ва воқеиятгӯӣ дар ғазалиёт шаҳодати сарнавишт ва давраи ҳаёти шоирро ифода мекунад, зеро дар ғазалиёти ӯ дард, нишебу фароз ва вазъи замон аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб мераванд. Бо вучуди ҳамаи ин муқобала ва зиддияти иҷтимоиву сиёсӣ Ҳофизии Шерозӣ тавонистааст дарди худро дар ғазалиёт бо фасоҳат, назокат ва балоғат ибраз кунад:

Ёрӣ андар кас намебинем, ёронро чӣ шуд?
Дӯстӣ кай охир омад, дӯстдоронро чӣ шуд?
Оби ҳайвон тирагун шуд, Хизри фаррухпай кучост?
Хун чакид аз шохи гул, абри баҳоронро чӣ шуд? [4, с. 170].

Ҳофизии Шерозӣ ҳамеша барои дигарон намунаи ибрат будааст ва пайваста онҳоро бо роҳу равиши хос тарбия намудааст. Барои оромиву осудагии рӯҳу равони халқ пайваста талош варзидааст. Вожаҳое чун «мурувват» ва «мудоро» дар ғазалиёти шоир бисёр истифода шудааст. Ҳадафи истифода бурдани чунин вожаҳо боиси коҳиш додани мушкилоти ҳаёти иҷтимоӣ мебошад. Ин ду калима осоиши зоҳиру ботин ва оламу одамро сифат медиҳанд:

Осоиши ду гетӣ тафсири ин ду ҳарф аст:

Бо дӯстон мурувват, бо душманон мудоро [4, с. 42].

Вилиям Шекспир дӯстро «арзиши ҳаёт» ва «ҳастии озодӣ» унвон додааст:

The statute of thy beauty thou wilt take,
Thou vsurer that put'st forth all to vse.
And sue a friend, came debter for my sake,
So him I loose through my vnkinde abuse [7, с. 138].

Тарчумаи таҳтуллафз:

Санади зебоии худро ба даст хоҳӣ гирифт,
Ту, ки ҳамаро ба пурра баён кардӣ.
Даъвои дӯстӣ кун, ба хотири ӯ қарздор шавӣ,
Ҷӯро гум кардам, ба василаи гумроҳӣ.

Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дорои фикру андешаҳои воло ва хайрхоҳи инсоният буда, ҳар амалро ҳақимона ва хирадмандона нишон доданд. Афкори созандаи онҳо то ҳанӯз роҳнамои ҳаёти мардумони Шарқу Ғарб гаштааст. Дар ғазал ва сонетҳои ҳар ду шоир таҳаммулгарой аз хислатҳои начибии инсонӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин бора Ҳофизи Шерозӣ рӯзе ба ҷомеаи башарӣ, ки дар асоси сохту омилҳои гуногун ба вучуд омадааст, чунин ибрази андеша намудааст:

Мо нагӯем баду майл ба ноҳақ накунем,
Ҷомаи кас сияху далқи худ азрак накунем.
Айби дарвешу тавонгар ба каму беш бад аст,
Кори бад маслиҳат он аст, ки мутлақ накунем [4, с. 336].

Ҳофизи Шерозӣ ашъоре одилонаву орифоноро пайваста дар муқобили баъзе таҳлилгарони бетачриба таълиф кардааст, ки саршор аз фикру андешаҳои воло, яъне панду ахлоқӣ ва маънавию маърифатӣ иборат буднд. Таваҷҷуҳи шоир ба ҳаёти инсонҳо беандоза буда, бештар сарнавишти онҳоро мушаххас мекунанд. Аз ин рӯ, дар ғазалиёти шоир инсон мақоми вижа дорад:

Мабош дар пайи озору ҳар чӣ хоҳӣ, кун,
Ки дар шариати мо ғайр аз ин гуноҳе нест [4, с. 99].

Вилиям Шекспир ин мавзӯро чунин тасвир намудааст (сонети 26):

But that I hope some good conceipt of thine
In thy soules thought (all naked) will bestow it:
Til whatsoeuer star that guides my mouing,
Points on me graciously with faire aspect [7, с. 29].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Аммо умедворам, ки тасаввуроти хубе дорӣ,
Дар руҳу равон (ҳама возех) некӣ аён мешавад:
То он ситорае, ки маро роҳнамоӣ мекунад,
Чун рамзи одилона ба ман ишора мекунад.

Ҳофизӣ Шерозӣ, ки аз шоирони муборизи роҳи ҳақиқат мебошад, дар ҳеч вачҳ дар зиндагӣ бо мушкилоти иҷтимоӣ чашмпӯшӣ накардааст ва ҳар амали пасти одамнро ошкоро баён кардааст. Ба андешаи шоир нӯшидани шароб ва машғул шудан ба майнӯшӣ, ки аз бадтарин амалҳои инсонӣ ба ҳисоб меравад, болотар аз зоҳирпарастӣ, хурофот ва дарки рӯякии шариати динӣ мепиндорад:

Гарчи бар воизи шаҳр ин суҳан осон нашавад,
То риё варзаду солус мусулмон нашавад [4, с. 215].

Ҳадафи Ҳофизӣ Шерозӣ танҳо сарзаниш ва мазаммати воизони дурӯғгӯ, шайхони риёкор ва ҳокимони золим набуд, балки шоир роҳи дурусти дину дунявиятро ҳам ба ҳамзамонони худ нишон меод. Шоир бештар арзишҳои асили инсониро ташвиқ мекард. Арзиши асосии ҳоким барои шоир садоқат ба халқу миллати хеш аст. Агар шоҳону ҳокимон дар зиндагӣ дар қору пайкори хеш содиқ бошанд, фазилятҳои инсонӣ дар вучуди онҳо бештар хоҳанд шуд ва дар ботини мардум боварӣ ва истеъдоди мардумро пайдо хоҳад кард. Ҳофизӣ Шерозӣ садоқати ҳокимон ва адлу додро асли устуворӣ ва сулҳу суботи давлат номида, дар муқобили кинаву дод ва зулму ситам донистааст:

Вафову ахд накӯ бошад, ар биёмӯзӣ,
Вагарна ҳар ки ту бинӣ, ситамгарӣ донад.
Ба қадду чехра ҳар он кас ки шоҳи хубон шуд,
Чаҳон бигирад, агар додгустарӣ донад [4, с. 37].

Шоир дар баёни фикру андеша воқеаҳои ҳақиқии ҳаёти инсонро ба кор бурда, мазмун ва мухтавои ғазалро мукамал кардааст. Аз ҳамин ҷиҳат шоир ҳамеша мавқеи худро дар ҷомеа шинохта, андешаҳои равшан баён кардааст. Меҳвари асосии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозиро мавзӯҳои ҳаёти воқеӣ ва мушкилоти замони шоир ташкил додааст. Дар ашъори ӯ вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа бо маҳорати баланд ва хунармандона баён шудаанд. Дар замони мо муҳаққиқону донишмандон тавонистанд тавассути ашъори гаронбаҳои ӯ масъала ва мушкилоти замони шоирро баён созанд.

Вилиям Шекспир мушкилоти ҷомеаро дар такаббур ва айшу ишрати ҳокимон медонад:

Like to the Larke at breeake of daye arising,
From sullen earth sings himns at Heauens gate,
For thy sweet loue remembred such welth brings,
That then I skorne to change my state with Kings [4, с. 37].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Мисли чаковак ҳангоми фарорасии рӯз,
Аз замини саҳт то осмон месарояд.
Ишқи ширини ту неъмате бароям меоварад,
Он гоҳ мақонамро бо шоҳ тағйир медиҳам.

Вилиям Шекспир дар сонети мазкур паррандаи чаковак (*larke ë lark* (шакли навишти ҳозираи забони англисӣ) овардааст, ки рамзи маъюсӣ, ҷудой ва ғамро дорад. Паррандаи мазкур ҳангоми ноумедӣ ва андӯҳ аз саҳар то шом суруд мехонад, ки ба мисли ошики дар қафасбуда, аз фироқи ёр менолад. Ҳарчанд он бо сӯзиш ва нолаи ҷонкоҳ суруд мехонад, маъшуқаашро неъматӣ ноён мешуморад.

Манзури дигаре, ки Ҳофиз Шерозӣ нисбат ба он бо ҳиссиёти вижаи муҳаббатомезона ва ҳассосияти ошиқона ошкор сохтааст, маънои диниву мазҳабӣ дорад. Ба андешаи шоир маншаи амалҳои манфӣ қару кибр, ғуруру баландназарӣ ва ҷаҳлу нодонӣ аст ва ин шоири воқеъбин, бедордил ва озодманиш бо ҷаҳолатпешагон ҳам муборизаи оштинопазир бурдааст. Мадҳу ситоиши ақлу хирад ва хирадмандӣ ва ҳамзамон накӯхиши ғурур, ҷаҳлу нодонӣ ва такаббур ҳамеша тавачҷуҳи шоири ширинбаёнро ҷалб кардааст:

Чанги ҳафтоду ду миллат ҳамаро узр бинех,

Чун надиданд ҳақиқат, раҳи афсона заданд [4, с. 180].

Ҳофиз Шерозӣ зишттарин амалҳо, чун найрангҳои тафриқаву ҷудой, ҷидолҳои муддаиёни дурӯғин ва муҳити ҷаҳлпарварро мешинохт ва парда аз ҷеҳраи муфтию шайх ва муҳтасиб бебокони мебардорад. Шоир нодонӣ ва ҷаҳолати онҳоро сарзаниш мекунад ва чанги ҳафтоду ду миллат, яъне эътиқод, мазҳаб ва равияҳои диниро барҳоста аз хурофот гумроҳӣ ва ҷаҳолат медонад. Шоир пайваستا дар ғазалиёти худ аз ҳақиқат ва озодӣ суҳбат намуда, бадтарин хилатҳо, чун ҷаҳлу нодонӣ ва такаббурро танқид мекард:

Нишони аҳли Худо ошиқист, бо худ дор,

Ки дар машоихи шаҳр ин нишон намебинам [4, с. 318].

Чи тавре, ки пештар қайд кардем, Ҳофиз Шерозӣ ҳеҷ вақт бо нола, таҳқир ва дигар сифатҳои разилонаи инсонӣ сухан нагуфтааст, балки шоир дар ҳар лаҳза роҳи ҳалли ошкор ба мардум гуфтааст. Ҷаҳлу ҷаҳолат дар ифодаи Ҳофиз Шерозӣ пас аз таҳқиру накӯхиши аз андешаҳои созанда ба ҳисоб мераванд. Ҳофиз Шерозӣ дунёи зоҳирро «хонаи ишқ» номидааст ва мушкилтарин пастихоро берун аз роҳи дурусту рост баррасӣ намудааст. Ё нозу карашма ва ҷаҳлу ҷаҳолати маъшуқаро аз суханони ошиқонаи маъшуқа донистааст.

Аз садои сухани ишқ надидам хуштар,

Ёдгоре, ки дар ин гунбади даввор бимонд [4, с. 177].

Мушкилоти ҷаҳони муосир ва ихтилофоти аҳли башарро танҳо фикру андешаҳои нек, дӯстию муҳаббат ва таҳаммулгароиву мудоро ҳаллу фасл мекунад. Хушунату таассуб ва ҷангу низоъ вазъияти оламу одам ҳамеша ба нокомӣ мебаранд. Шоир ҳамагонро ба сӯи меҳру муҳаббат ва некиву хубӣ даъват намуда, мефармояд:

Айби риндон макун, эй зоҳиди покизасиришт,
Ки гуноҳи дигарон бар ту нахоҳанд навишт.
Ман агар некаму гар бад, ту бирав, худро бош,
Ҳар касе он даравад оқибати кор, ки кишт [4, с. 101].

Ҳофизӣ Шерозӣ дар ғазали ғавқ маърифати диниву мазҳабии ҳамзамононашро нақд намудааст. Ғазал ба таври мукамал намунаи ошқори нақди андешаҳои диниву иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Моҳият, мазмун ва муҳтавои асосии ин ду байтро озолии андешаи башарӣ ва озолии инсонро ҳаққи таъйини сарнавишти ҳеш ташкил медиҳад. Шоир ҳамеша шоҳиди омилҳои густариши таассубу хурофот ва намояндагони расмии дину мазҳаб будааст ва ба хотири манфиатҳои шахсии ҳеш динро ворӯна унвон кардааст. Шоири адолатхоҳу озолипараст дар идомаи ғазали мазкур мефармояд:

Ҳама кас толиби ёранд, чи хушёрӯ чи маст,
Ҳама ҷо хонаи ишқ аст, чи масҷид, чи куништ [4, с. 101].

Ҳамин тавр, ишқ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ҳарчанд нуқоти шарқӣёна ва ғарбӣёнаро дар бар гирифта бошад ҳам, бо ҳам равобити ногузастанӣ дорад.

3.1.2. Тасвири май дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир

Тасвири май ва маънии он дар адабиётшиносӣ то ҳанӯз аз масъалаҳои таҳқиқнашудаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ мебошад. Зи Шерозӣ дар ҳар шакл низ ба кор бурдааст, чунин менависад: «Майро ҳарчанд ҷаҳониён бештар моли арабҳо меҳисобиданд, аммо он аз

сарзамини Эрон ба Арабистон ханӯз дар замони сулолаи Аббосиён интиқол ёфтааст» [91, с. 13]. Ҳофиз Шерозӣ «май»-ро низ ба сифати маҳсулоти аслии эронӣ дониста, онро бо тамоми нозукиҳо ва арзишмандиҳои зоҳириву ботинӣ шарҳу тавзеҳ додааст.

Дар мавриди истифодабарии *май* ва пахлуҳои он дар ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ муҳаққиқи эронӣ Муҳамадали Исмоии Нудушан чунин меандешад: «Ҳофиз Шерозӣ дар ғазалиёти худ аз ду чиз ҳарф задааст: маъшуқа ва май. Тасвири май дар назари шоир намояндаи озодагӣ аст. Пас дар воқеъ ҳама чиз дар ғазалиёти ӯ бар гирди ин ду меҳвар ҷарх мезананд» [42, с. 3].

Шоири хушсаликаи Шарқ Ҳофиз Шерозӣ ишқу муҳаббатро бештар бо мафҳуми «май» ва муродифҳои он тасвир намудааст. Дар Ғарб бошад тасвир «маи Ҳофиз» дар ғазалро «шеъри эпикурӣ» меноманд ва он маънои зоҳирӣ, яъне шароби ангур меноманд. Ин матлаб дар сонетҳо бештар мавқеъ дорад, ки дар ин зерфасл мавриди таҳқиқ додем. Майро дар ғазалиёти шоир «бода» ё «шароб» низ мегӯянд.

Вобаста ба мавзуи *май* афкори андешаҳои зиёде мавҷуданд. Муҳаққиқи эронӣ Насруллоҳи Пурҷаводӣ ду мафҳуми май, яъне «дарунмаънӣ» ва «берунмаънӣ» баён намудааст [42, с. 3], ки онро адабиётшинос Ш. Исрофилниё дастгирӣ намуда, чунин шарҳ додааст: «Берунмаънӣ ва дарунмаънӣ марбут ба як лафз аст ва ҳар ду дар шеър ифои нақш мекунанд. Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки ин ду вачҳи маънӣ аз ҳам ҷудо нестанд. Миёни соҳати дарунӣ ва берунӣ нисбате вучуд дорад ва аз рӯи ҳамин нисбат аст, ки метавон дарунмаънӣ ҳар як калимаро шинохт. Берунмаънӣ маъноӣ аст, ки ҳар лафз дар забони маъмулӣ дорад. Дарунмаънӣ маъноӣ мебошад, ки шоир бо тавачҷӯх ба берунмаънӣ барои он мафҳум қоиладаранда шудааст. Пас берунмаънӣ калиди фаҳми дарунмаънӣ аст. Мо ҳам ҳангоми баррасии тасвири май ва дигар алфози ҳамаҷун дар ашъори Ҳофиз ин равиши таҳқиқро сармашқи қори худ қарор дода, мавзӯю мутиф ва мафҳумҳои шеъри ҳамаҷунро дар ду соҳат шарҳу

тафсир додем ва аминем, ки бо ин шева метавон ба умқи маъонии вожаҳои калидии шеъри Хоча, аз ҷумла маю шароб, бода ва ғайра пай бурд» [26, с. 8].

Дар робита бо андешаҳои гуногуни донишмандон ва хофизшиносон дар илми адабиётшиносӣ баҳсҳои зиёд мавҷуданд. Ба назари мо «май» дар ғазалиёти шоир ба ду маънӣ истифода шудааст: Маъноии зоҳирӣ, яъне «май» ба маъноии шарбати ангур, ки истеъмол мекунанд ва ба маъноии ботинӣ, яъне «май» нишонаи беҳушшавӣ аз ишқи илоҳӣ. Барои исботи фикр аз ғазалиёти Ҳофизии Шерозӣ истифода мекунем. Масалан, дар баёни нуктаи аввал шоир чунин гуфтааст:

На ба ҳафт об, ки рангаш ба сад оташ наравад,
Он чӣ бо хирқаи зоҳид майи ангурӣ кард [4, с. 149].

Дар баёни нуктаи дуюм, ки маъноии зоҳириро дорад, Ҳофизии Шерозӣ чунин афзудааст:

Суфӣ биё, ки оина соф аст ҷомро,
То бингарӣ сафоии ман лаълҷомро.
Рози даруни парда зи риндони маст,
К-ин нест сӯфии олимаҷомро [4, с. 45].

Вилиям Шекспир дар сонет дар баробари тавсифи «май» («drink») вожаи «қадах» («glass»)-ро низ истифода кардааст, ки ба маъноии ишқу муҳаббат ба кор бурдааст. Шоир «қадахи май»-ро дар назар дошта, бо истеъмоли он ошиқ мафтунӣ маъшуқа шуда, аз лаҳзаҳои он ҳаловат мебарад:

Looke in thy *glass* and tell the face thou vewest,
Now is the time that face should forme an other,
Whose fresh repaire if now thou not renewest,
Thou doo'st beguile the world, vnblesse some mother [7, с. 133].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ба қадах нигариста, шакли симои маро нишон дех,
Вақти он аст, ки симои ту дигаргуна аст.

Аз яке муаттару аз дигар муассиртар,
Дар олами маъонӣ, чун бидуни дуои модар аст.

Шоири англис дар ғазалгунаи (сонети) худ ҳарчанд вожаи майро истифода накардааст, аммо қадаҳ ишора ба май аст. Бо истифодаи аз санъатҳои бадеӣ матлаби худро баён кардааст. Албатта, шоир шахсро аз истифодаи май дар канор мегузорад ва шахси ба даст қадаҳгирифтаро сарзаниш мекунад ва ба шахси сарсонӣ дуонагирифтаи модар мешуморад.

Ҷаҳонбинии шоир дар таълифи ғазалиёти ӯ маълум мешавад, зеро ӯ ҳақиқати зиндагӣ ва роҳи озодии инсонро ошкор баён кардааст. Шоир дар осораш ҳамеша аз мавзӯҳои дӯстӣ, муҳаббат, садоқат, ростӣ ва оини ҷавонмардӣ сухан гуфта, башариятро аз роҳи ҷаҳлу таассуб ва дурӯғу риёкорӣ баргардонидааст. Май, бода, қадаҳ, шароб, ҷом, пиёла ва дигар калимаҳои шеъри хамрия дар ғазал ва сонетҳои ин ду шоири бузург рамз мебошанд, рамзи озодагӣю ворагӣ, на тарғибгари боданӯшию майхорӣ ва ғайра.

3.1.3. Тасвири дӯстиву рафоқат дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир

Мавзуи дигарро, ки Вилям Шекспир дар сонетҳои худ тасвир кардааст, мавзуи дӯстиву рафоқат мебошад. Муҳаққиқони ҷаҳон сонетҳои Вилям Шекспирро ба мавзуи дӯстӣ (аз 1 то 120 сонет) ва ишқӣ (аз 120 то 152 сонет) қисмат кардаанд. Ин навъи тақсимбандӣ, ки аз ҷониби шекспиршиносони ҷаҳон баррасии илмӣ шудааст, ҳаёти Вилям Шекспирро бо ду шахси наздик (дӯст ва ҳамсар) зарур ҳисобиданд. Шоир дар баъзе ҳолатҳо мавзуи дӯстиву рафоқатро аз ишқу муҳаббат болотар ҳисобида, чунин ба назм кашидааст (сонети 112):

Your love and pity doth th' impression fill,
Which vulgar scandal stamped upon my brow,
For what care I who calls me well or ill,

So you o'er-green my bad, my good allow? [7, 119].

Тарчумаи тахтуллафз:

Дӯсти ман, мухаббат ва меҳрубонии ту
Нафаси маро бо меҳри худ саршор кард
Ба чи сабаб тухмати бадсӯз мекунанд,
Дар рӯи ман бо суханҳои гарм.

Чунонки ба назар мерасад, дар ҳамаи байтҳои боло шоир ба дарёфти мазомини тоза даст ёфтааст. Дар ғазалҳои Ҳофиз низ мавзӯи дӯстӣ мақоми хос дорад. Ҳофиз, пеш аз ҳама, аз дӯстии байни инсонҳо сухан мегӯяд:

Дарахти дӯстӣ биншон, ки коми дил ба бор орад,
Ниҳоли душманӣ баркан, ки ранчи бешумор орад [4, с. 128].

Дар ғазали дигар мегӯяд:

То дарахти дӯстӣ кай бар диҳад,
Ҳолиё рафтему тухме коштем [4, с. 328].

Дар ин ду байти болори шоир ирфон нест, панду андарз аст. Шоир дӯстиро ба дарахти баруманд ташбеҳ карда, ки бояд мустаҳкам бошад ва душманиро бо ниҳоле монанд кард, ки бояд ба осони аз беҳу бунаш канда шавад. Дӯстӣ, ба қавли шоир дар муддати дароз мустаҳкам мегардад, монанди он ки тухми дарахтеро мекорӣ ва он солҳои баъд ҳосил меоварад. Аз сӯйи дигар дар шеъри Ҳофиз “дӯст” ба маънии рамзии ирфонӣ низ ба кор рафтааст, аз ҷумла дар байти зер:

Боғи биҳишту сояи тубию қасри хур,
Бо хоки кӯи *дӯст* баробар намекунам [4, с. 316].

Воқеан, дар дунёи зоҳирӣ дӯст шахси наздик ва боиффат аст, аммо шоир то ҷое ӯро таъриф кардааст, ки аз доираи зеҳни инсон берун аст. Аз ин рӯ, ғазали мазкур дорои маънои ирфонӣ мебошад, зеро эҳтироми дӯст ба дараҷае воло доништааст, ки аз боғу биҳишт ва қасри хур волотар шуморидааст. Мафҳуми дӯст маънои зоҳирӣ надошта, комилан маънои ирфонӣ, яъне Офаридгорро дорад.

Ҳамчунин, сонетҳои Вилиям Шекспир мавзуҳои дигаре, чун ғарибиву бекасӣ, ишқу муҳаббат ва дӯстиву рафоқатро дошта, ҳиссиёти шахсии ӯро инъикос мекунанд. Мақсад аз таълиф намудани «Сонетҳо»-и Вилиям Шекспир ба шакли асари алоҳида дар он буд, ки бештар вақти ҳаёти ӯ дар ғарибӣ ва танҳои гузаштааст. Ҳатто аз ҳамсар чудо шуданаширо Вилиям Шекспир дар сонети зерин равшан баён намудааст:

Lo, as a carefull huswife runnes to catch,
One of her fethered creatures broake away,
Sets downe her babe and makes all swift dispatch
In pursuit of the thing she would haue stay [7, с. 216].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ба маъшуқа мисли ӯ нигоҳ кун,
Бо мақсади сайд кардани мурғи гуреза
Ин таъқибот ин қадар дур бурда мешаванд
Ки ӯ фарзандаширо фаромӯш мекунад.

Сонетҳои Вилиям Шекспир бештар панду насиҳатро дар бар мегиранд. Ҳадаф аз насиҳат намудани шоири бузург ин муваффақ шудан дар зиндагӣ ва ғолиб баромадани некӣ бар бадиро дорад (сонети 112): Вилиям Шекспир амиқан ҳис намуд, ки ормонҳои инсондӯстона дар зиндагӣ ҳама вақт амалӣ намегарданд. Масалан, дар сонети 66-уми Вилиям Шекспир чунин омадааст:

Tired with all these, for restful death I cry,
As, to behold desert a beggar born,
And needy nothing trimm'd in jollity,
And purest faith unhappily forsworn [7, с. 74].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ман аз зиндагӣ безорам ва мехоҳам бимирам
Бо дидани шаъну шараф дар пастиҳо,
Беаҳамиятӣ - дар тан либоси куҳна аст,
Ва ҳамагонро аз фиреб ғамгин месозад,

Муҳаққиқони ҷаҳон ғазалиёти ошиқонаву орифонаи Ҳофизи Шерозиро ҳам ба сифати вижагии моддӣ ва ҳам маънавӣ шарҳ медиханд. Шоир ҳамеша дар баёни мавзуҳои мухталиф дақиқтарин маъноҳоро баён мекунад, ки мавзуи дустиву рафоқат аз он ҷумлаанд

Сонетҳои Вилиям Шекспир низ дар ин мавзӯ бо ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ умумият дорад:

On newer prooffe? To trie an oder friend?
A God in loue, to whom I am confin'd.
Then giue me welcome, next my heauen the best,
Euen to thy pure and most most louing brest [7, с. 46].

Тарҷумаи тахтуллафз:

Собит шудаст? Саъй кун, дӯсти ҳамдами ман,
Худои ишқи ман, ба касоне ки эътимод дорам.
Маро қабул фармо, баъдтар нахоҳи ёфт,
Ҳатто ба камтарин касе ки аз сидқи дил дӯст дорад.

Сонети боло ишора бар он аст, ки Вилиям Шекспир чун Ҳофизи Шерозӣ барои ҳидояти инсонҳо ба роҳи дуруст ва хушбахтиҳои онҳо дар зиндагӣ дӯстию вофодориро маҳаки асосӣ медонад

Ҳадафҳои мафкуравино Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир бо истифода аз хунари шоирӣ ва услуби хос бозгӯ кардаанд. Дар таҳқиқоти мо вожаҳои зиёд дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир мавҷуданд, ки мақоми калидӣ доранд ва аз ҷониби муҳаққиқон ба таври вижа ва алоҳида таҳқиқ нагардидаанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Вожаҳои калидии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир вобаста ба гуногунии мавзӯ ба ду навъи алоҳида чудо мешаванд:

1) вожаҳои мансуб ба омилҳои субъективӣ (ашё, амал ва одам) – разм, рақиб, давлат, сарв, зиндон, мулк, сулҳ, размидан;

2) вожаҳои мансуб ба омилҳои объективӣ (ҳиссиёт ва рафтор) – ошиқӣ, дӯстӣ, роз, душманӣ ва ғайра.

Рочеъ ба масъалаи аввал, ки ҳақиқати воқеъ-реалиро таҷассум менамояд, Ҳофизи Шерозӣ замони ҳукмронии амири мутаассиб Муборизиддинро чунин ба қалам додааст:

Агарчи бода фараҳбахшу бод гулбез аст,
Ба бонги чанг махур май, ки муҳтасиб тез аст.
Суроҳиеву ҳарифе гарат бо чанг афтад,,
Ба ақл нӯш, ки айём фитнаангез аст.
Дар остини муракқаъ пиёли пинҳон кун,
Ки ҳамчу чашми суроҳӣ замона хунрез аст [4, с. 71].

Шоир дар идомаи ғазал мафҳуми «оби дида»-ро ба «хиркаи май» ва «ҳаёти он давра»-ро «даври хунафшон» шарҳ додааст:

Ба оби дида бишӯем хирқаҳо аз май,
Ки мавсими вараъу рӯзгори парҳез аст.
Маҷӯй айши хуш аз даври божгуни сипеҳр,
Ки софи ин сари хум чумла дурдиомез аст.
Сипеҳри баршуда парвезанест хунафшон,
Ки резааш сари Кисрову тоҷи Парвиз аст! [4, с. 71].

Аз ғазали боло аён гардид, ки шоир ҳамаи аъмол, ҳолат ва авзои замони худро сарехан бо истиораву киноя нишон додааст.

Чанбаи объективиро Ҳофизи Шерозӣ чунин баён мекунад:

Мутриби ишқ аҷаб созу навое дорад,
Нақша ҳар нағма, ки зад, роҳ ба ҷое дорад.
Олам аз нолаи ушшоқ мабодо хоӣ,
Ки хуш оҳангу фараҳбахш ҳавое дорад! [4, с. 171].

Маълум мешавад, ки Ҳофизи Шерозӣ аз бадии замона ба ишқ паноҳ мебарад ва ишқро ягона роҳи халосӣ аз балову офатҳои дунёи сифлапарвар медонад.

Виям Шекспир, нидои ошиқонаро ба «дил» («*heart*») монанд карда, чунин ба қалам додааст:

For all that beauty that doth couer thee,

Is but the seemely rayment of my heart,
Which in thy brest doth liue, as thine in me,
How can I then be elder then thou art? [7, с. 30].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Барои ҳамаи зебогӣҳое, ки нафъоваранд,
Ҳатто барои дили нозуки ман қувватанд.
Синаи ман барои кӣ метапад, барои ман ё ту?
Чӣ тавр инро бо низом дарк мекунам?

Шоир ҳаёти воқеии ғарбиёнаро овардааст, ки дар зиндагӣ ҳақиқӣ вучуд доранд. Ишқи ғарбиёна ишқест, ки ба фоида ва барои сарват истифода мешавад. Ишқро шоир падидаи суннатӣ доништа, ба шавк вобаста медонад.

Гуфтан месазад, ки аксари ғазалҳои форсии тоҷикӣ, пеш аз ҳама, ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ аз китоби муқаддаси «Қуръон» ва ҳадисҳои паёмбар сарчашма гирифтаанд, ки ин нукта беамина нест, чунки дар ин китоби муқаддас садҳо қиссаҳо аз рӯзгори паёмбарон ва шахсиятҳои бузурги диниву мазҳабӣ омадаанд, ки рафтори ҳамашон сазовори омӯзиш ва пайравӣ аст.

Дар ин бора, Ҳофизи Шерозӣ чунин фармудааст:

Эй дил, ар сели фано бунёди ҳастӣ барканад,
Чун туро *Нух* аст киштибон, зи туфон ғам махӯр!
Дар биёбон гар ба шавқи Каъба хоҳӣ зад қадам,
Сарзанишҳо гар кунад хори муғелон, ғам махӯр! [4, с. 237].

Дар сонетҳои Вилиям Шекспир низ фарҳангу маданияти Ғарб таҷассум ёфта, аз қавонини диниву мазҳабӣ мисол оварда шудаанд:

How many a holy and obsequious teare
Nath deare religious loue stolne from mine eye,
As interest of the dead, which now appeare,
But things remou'd that hidden in there lie [7, с. 39].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Чӣ қадар ашқу андӯх гарону муқаддасанд,
Ишқи ноайён чун имон зеботар аз чашми раъно
Чун нидои бечонҳо, ки холо ҳувайдо мешаванд,
Ё зарраҳое, ки дар он ҷо пинҳон шудаанд.

Дар адабиёти форсӣ-тоҷикии асри XIV ғазал ба қуллаи баланди худ расид ва он ба шарофати шоири бузурги Шарқ – Ҳофизӣ Шерозӣ сурат гирифт. Муҳаққиқон роҷеъ ба ин масъала чунин менависанд: «Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ қарни XIV бо зуҳури шоироне монанди Ҳочуи Кирмонӣ, Салмони Совачӣ, Носири Бухорой, Ҳофизӣ Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Убайди Зоконӣ, Имоди Фақеҳ ва чанд тани дигар даврони равнақи ғазалсарой маҳсуб мешавад, ки ҳар яке аз ин шуаро дар таҳаввули жанри ғазал саҳми басазо доранд» [141, с. 104].

Дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир шаклу мазмун, зоҳиру ботин бо ҳамдигар қаробати наздик доранд ва аз ҳам чудо нестанд ва ҳарду шоир бо офаридани ғазалу сонетҳои шоирона дар таърихи адабиёт ҷовид мондаанд. Бо вучуди умумияти мавзӯ ва муҳтавои ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир вижагиҳои бадеӣ низ ҷойгоҳи вижа доранд. Ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир равон, сода ва фасеханд, ки ба зудӣ ҳифз мешаванд. Аз ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ чунин мисол меорем:

Шоҳид он нест, ки мӯеву миёне дорад,
Бандаи талъати он бош, ки оне дорад.
Шеваи хуру парӣ гарчи латиф аст, вале
Хубӣ он асту латофат, ки фалоне дорад [4, с. 135].

Сонетҳои Вилиям Шекспир низ чун ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ дар байни хоссу ом мавқеи барҷаста доранд:

Not from the stars do I my judgement pluck;
And yet, methinks, I have astronomy,
But not to tell of good, or evil luck,
Of plagues, of dearths, or seasons' quality [7, с. 19].

Тарчумаи тахтуллафз:

На бо ситораҳо, на бо меҳри туям
Фикр мекунам, кайҳони худро дорад.
Аммо на бахти нек, на сарнавишт,
Аз балоҳо, камиҳо ё сифатҳои фаслҳо,

Ба қавли шоир ошиқ ҳаёташро бидуни маъшуқа тасаввур карда наметавонад. Мақсади *бо кайҳони худ будан* ҳаёти шахсиро дар бар мегирад ва дар ин кайҳон хушихову бадбахтиҳо зиёданд. Ошиқ бар он фикр аст, ки нерӯи *ӯ* бо маъшуқа бахти нек доштан аст.

Ҳамин тавр, мавзуи дӯстию вафодорӣ аз мавзуҳои марказии ғазалиёти Ҳофиз ва сонетҳои Шекспир буда, дар баробари мазмунҳои баланди инсондӯстӣ, арзиши баланди ҳунари доранд. Ашъори ин ду шоири нобиға баъдина аз ҷониби шоирони дигар мавриди тақлиду пайравӣ қарор гирифтааст, аммо дар ин масъала касе аз шоирон ба пояи ин ду шоири бузург нарасидааст.

3.1.4. Тасвири табиат дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир

Тасвири табиат дар адабиёти Шарқу Ғарб мақоми хос дорад, зеро мавзуи тасвири шоиру нависандагон, пеш аз ҳама, табиати муҳити атрофи худашон мебошад. Суханварони мумтоз табиати ватани хешро бо некутарин сурат дар ашъорашон ба тасвир овардаанд. Донишманди руси Э.Е. Шаталов бар он назар аст, ки «тасаввуроти инсонро табиат возеҳу барҷаста месозад» [118, с. 68]. Донишмандон собит намудаанд, ки инсон бо табиат зинда аст ва аз табиат ҷудо буда наметавонад. Шоирон аз табиат ва муҳити иҳоданамудаи худ илҳом мегирад. Масалан, агар дар ашъори шоирони адабиёти форсӣ-тоҷикӣ тасвири баҳору тирамоҳ ва вобаста ба табиати Шарқ гулу булбул, боди сабову кӯҳу дашт, чашнҳои Наврӯзу Сада, боди хазону току ангур ва монанди инҳо мавқеи хос дошта бошад, дар адабиёти Ғарб зимистону барф бо тамоми шукӯҳу

шаҳоматаш ба тасвир омадааст. Ноқидони шеър сатҳу сифати тарзи тасвиrho ба хунар ва қудрати тахайюли адиб вобаста меоданд. Донишманди назарияпардози шаҳири рус В.Г. Белинский қайд мекунад, ки «даҳои адабӣ чӣ қадар бузург бошад, ӯ табиатро ҳамон андоза мукаммалу возеҳ ба тасвир меоварад ва робитаи устувори ӯро бо ҳаёт таъйин менамояд» [73, с. 81].

Васфи табиат дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Виллям Шекспир нақши босазо дорад. Зебоиву фасоҳати ғазалгунаҳои (ғазал ва сонет) ҳар ду шоир маҳз дар баёни табиат ва чаманзор ифшо мешавад. Дар атрофи ин мавзӯ андешаҳо зиёданд. Адабиётшинос А. Мирзоев дар мавриди ғазалҳои Ҳофизӣ Шерозӣ, ки маҳз ба мавзӯҳои табиат, гул ва чаманистон бахшида шудаанд, баҳория номидааст: «Дар баҳорияҳои Ҳофиз байтҳои мавҷуданд, ки аз хусуси сабзиши гулу лола, ороиши боғу баҳор пеш аз ҳама гулу лолаи зебо, савсану наргиси хушранг, ки машшотай боғу бӯстону чаману табиатанд, беихтиёр манзур мегарданд» [50, с. 77]. Дар ғазали шоир табиат, хусусан фасли баҳор бо тамоми ҳастияш ба тасвир омада, ки хонанда табиати зиндари эҳсос мекунад. Масалан, бо вазидани боди сабо, ки насими хуши баҳорист, Ҳофизӣ Шерозӣ «олами пир чавон мегардад» иброз доштааст:

Нафаси боди сабо мушкфишон хоҳад шуд,

Олами пир дигарбора чавон хоҳад шуд [4, с. 167].

Байти болозикр ба қавли донишмандон ва ҳофизшиносон, «матлаи ғазалҳои риндонаву баҳорияи шоир мебошад, ки хонанда аз он ҳиссиёти амиқ, чун бӯйи баҳор ва ҳаловати табиати зебову гулзоронро мечашад ва иномилҳо бевосита ба вучуди ботинии инсон таъсир мерасонад». Мақсади Ҳофизӣ Шерозӣ дар истифодаи ибори «нафаси боди сабо» вазидани насими боди сабо мебошад, ки дар фасли баҳору Наврӯз эҳсос мешавад. Шоир чунин суханҳоро хеле шоирона ва устодона сурудааст. Маъноии *боди сабо* ва *бӯйи мушкро* шоир ба чойи *бӯйи гулҳои баҳорӣ* истифода намудааст. Чунбаҳшиву муаттариӣ боди сабо маъноии олами

пир ё худ ҳастии аз нав ҷавоншударо дорад. Воқеан, тасвири табиат, алалхусус баҳор дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ доманаи густурда дорад, ки мо бо чанд намуна иктифо мекунем:

Кунун, ки дар чаман омад гул аз адам ба вучуд,
Бунафша дар қадами ӯ ниҳад сар ба сучуд.
Ба боғ тоза кун оини дини зардуштӣ,
Кунун, ки лола барафрӯхт оташи Намруд [4, с. 209].

Вилиям Шекспир низ мисли Ҳофизӣ Шерозӣ дар тасвири табиат, алалхусус баҳор дасти тамом дошта, чунин фармудааст:

No more bee greeu'd at that which thou hast done,
Roses haue thornes, and siluer fountaines mud,
Cloudes and eclipses staine both Moone and Sunne,
And loathsome canker liues in sweetest bud [7, с. 196].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Бештари занбӯрҳо ба қадри заҳмати худ,
Садбаргу мушк ва обҳои пурсафоро доранд.
Абрҳои зиёд дар пушти моҳу хуршеданд,
Ё дар ҳаёти ширини дигаре мавҷуданд.

Шоир махлуқи пурзаҳмат, яъне занбӯрро таърифу тавсиф намуда, истеъмоли дурусти ӯро, ки шахди садбаргу мушкро мечашанд. Онгаҳ бо нозҳои занбӯрон абрҳо аз пушти моҳу хуршед пинҳонанд. Дар инҷо занбӯр маъшуқа ва абр, ки саропо аз ашку андуҳ таркиб ёфтааст, паноҳгоҳашро дар пушти моҳу офтоб мебинад.

Ҳар ду шоир барои барҷаста нишон додани мавзӯҳои ишқ, инсондӯстӣ, ватанпарварӣ ва ғайра аз табиат ва зебогиҳои он илҳом мегиранд. Истифода аз зебоиҳо нақошиҳои табиат дар тасвири фикрҳои болиғ дар атрофи ҳар гуна мавзӯ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир якранганд. Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир табиатро ба шакле васф карданд, ки хонандаи ашъори онҳо аҷсоми табиатро зинда эҳсос мекунад:

Арғувон чоми ақиқӣ ба суман хоҳад дод,

Чашми нарғис ба шақоик нигарон хоҳад шуд [4, с. 101].

Шоир бо корбурди санъати ташхис ба табиати бечон чон ато мекунад ва шахсият мебахшад. Дар тасвири шоир боди сабо чун инсон “нафас” дорад ва бо нафаси ӯ олами пир ҷавон мегардад, чашми нарғис ошиқона ба шақоик (гули лола) нигарон аст ва арғавон чун соқии базм баҳорӣ чоми ақиқӣ ба суман медиҳад. Вилиям Шекспир чунин тадбирхоро низ дорад ва табиатро пойгоҳи ошиқу маъшуқа нишон додааст:

Nay if you read this line, remember not,

The hand that writ it, for I loue you so,

That I in your sweet thoughts would be forgot,

If thinking on me then should make you woe [7, с. 84].

Табиат муаррифғари ишқ буда, дар сонет низ мавқеи вижа дорад. Ишқи зинда бо тасвиrotи аҷзои табиат аз абёти аввал маълум мешаванд. Дарунмоёи ботинии ташнагии инсон эътиқод ба Худованд мебошад, ки дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ маънои ирфониро доранд. Шоир аз аҷзои табиат пайваста мафтун гашта, ғазалиёташ баён мекунад:

Хуш омад гул в-аз он хуштар набошад,

Ки дар дастат ба ҷуз соғар набошад.

Замони хушдилӣ дарёбу дур ёб,

Ки доим дар садаф гавҳар набошад.

Ғанимат дону май хӯр дар гулистон,

Ки гул то ҳафтаи дигар набошад [4, с. 163].

Дар баёни сухан шоир табиатро шукуху шахомати дунёи маънавии инсон меҳисобад ва онро гунаи табиӣ мебахшад. Ғазали мазкур маънои духӯрагиро дошта, ҳам ҳақиқати зоҳирӣ ва ҳам ботиниро ифода мекунад:

Гул бе рухи ёр набошад,

Бе бода баҳор хуш набошад.

Тарфи чаману тавофи бӯстон,

Бе лолазор хуш набошад [4, с. 164].

Ба андешаи шоир *гул бе руху рухсоран* ёр хушиву хушбахтиро намебахшад ва баҳори хуш ҳам бе бода қобили қабул нест.

Тасвири табиат дар сонетҳои Вилиям Шекспир зудгузаранд ва холистаранд:

That time of yeare thou maist in me behold,
When yellow leaues, or none, or few doe hange
Vpon those boughes which shake against the could,
Bare ruin'd quiers, where late the sweet birds sang [7, с. 84].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Он гаҳ, ки солҳо аз паси ман қарор мегиранд,
В-он гаҳ баргҳои зард, ё бархе ҳанӯз овезонанд.
Ба он назар, ки мужда мерасад аз нав,
Борони насим, он ҷо ки булбул мехонад

Шоир бо таваҷҷуҳ ба табиат маънои сонетро дақиқ ва тасвирро ғанӣ мегардонад. Бо баргҳои зард ва қисме дар дарахт базӯр истода нишони моҳи хазон (тирамоҳ) ба ҳама нуру сафо мебахшанд. Табиат, ки бо борону суруди паррандаҳо зеботар аст, шоир онро лаҳзаи муждарасон меномад.

Ҳамин тавр, хусусиятҳои ғоявию мавзуии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспирро салосату балоғат, фасоҳату нафосат ва афкори баланди бадеиву ғоявӣ ташкил медиҳад. Дар ҳар як қисмат, дар ҳар як мисраъ, дар ҳар як байти ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ғояҳои инсондӯстӣ ва хирадгарой ба назар мерасанд, ки аҳаммияти бузурги эстетикӣ ва тарбиявиро инъикос мекунад. Дар ин маврид, агар ба эҷодиёти ин ду шоири тавоно ва нобиғаи ҷаҳон таваҷҷуҳ намоем, умумияту монандии маъноӣ ва мазмунии басо зиёдро мебинем. Муштаракот ва ҳамгунии осори Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспирро дар тасвири табиат низ мушоҳида мешаванд, ки аз дидгоҳи зебоишинохтӣ ва завқи баланди эстетикӣ ин ду шоири нобиға шаҳодат медиҳанд.

3.2. Хусусиятҳои бадеии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир

Бояд зикр кард, ки бадеияти ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир мунҳасир ба фард буда, дорои сабки хос ва дар таърихи ғазалсароии адабиёти Шарқу сонетсароии адабиёти Ғарб беназираанд. Ашъори ин ду шоири нобиға дорои маъниҳои олию ғояҳои инсонсоз буда, ин маъниҳои олий ва ғояҳои инсонсоз хеле зебову ҳунармандона ба тасвир омада, дар либоси бадеият зиннат ёфтаанд. Дар ғазалиёти Ҳофиз ва сонетҳои Шекспир маъниҳои олий, ғояҳои баланди инсондӯстона ва мазомини латифу шинам дар шакли зебову дилкаш бо корбурди калимоту ибора ва таркиботи суфтаву пероста, бо истифода аз санъатҳои гуногуни бадеӣ ба риштаи тавир кашида шудаанд. Санъатҳои бадеӣ дар асари бадеӣ ба ҳайси воситаҳои тасвир ба кор мераванд, ки муҳаққиқон онҳоро аз аркони муҳими асари ҳунари медонанд. Шоири ҳунарманд бо воситаи санъатҳои бадеӣ ғоя ва ҳадафи худро устодона баён мукунад, ки хонандаро мачзуби хеш мегардонад. Шеършиносон бар он назаранд, ки таъсирпазирии асари бадеӣ ба тарзи тасвир бастагӣ дорад, зеро санъатҳои бадеӣ барои муассиру хотирмон баён шудани ҳадафи шоир нақши бузург мебозанд. Нукоте, ки мазомину маъниҳои ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспирро ҷаззоб месозад, ҳамонро ба ҷаҳонбинӣ ва дониши фароҳ, истеъдоди нодир ва ҳунару таҳайюли баландпарвозонаи онҳо алоқаманд аст.

Баррасии асарҳои таҳқиқотии гузаштаву муосир нишон медиҳанд, ки санъатҳои бадеӣ ба ду навъ чудо мешаванд: санъатҳои маънавӣ ва санъатҳои лафзӣ. Бино ба таъкиди донишмандони илми бадеъ, санъатҳои маънавӣ барои баёни маънӣ ва санъатҳои лафзӣ барои ороиши суҳан ба кор мераванд. Аз сӯйи дигар «шоирони ҳунарманде монанди Ҳофиз ва Шекспир санъатҳои лафзиро ҳам ҳунармандона ба кор бурдаанд, ки ин санъатҳо дар ашъори онҳо ҳам барои ороиши суҳан ва ҳам барои баёни маънӣ истифода шудаанд» [14, с. 224].

Чунон ки зикр намудем, ғазал ва сонет ҳамчун навъҳои шеър дар осори Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир мавқеи асосӣ доранд. Силсилағазалу сонетҳои нобиғағони Шарку Ғарб дар баланд бардоштани арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ ва зебоишинохтии башарият мақоми вижа доранд. Муҳаққиқон дар мавриди нақши воситаҳои тасвир ва муассир будани осори манзум фикрҳои чиддӣ баён намуданд. Вобаста ба ин муҳаққиқ Ю. Бобоев қайд мекунад, ки «воситаҳои тасвири бадеӣ дар иброз кардани сухани образнок ва ба таври бадеӣ баён кардани ғояи асар хизмат мекунанд» [14, с. 224]. Хусусиятҳои бадеӣ аз осори манзуми адибони ҷаҳон сарчашма мегиранд, ки дар пойгоҳи онҳо фикру андеша ва каломии маънавӣ шинохта мешавад. Асоси мантиқи сухан ва дарки афкор тавассути анвои санъати бадеӣ сурат мегирад ва он ҳамеша ба таъби шоирӣ ва рисолати эҷодкор вобаста аст. Ба ин радиф Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дохил мешаванд, ки дар давраҳои мухталифи таърихӣ ба руҳияи маънавии халқҳои ҷаҳон таъсири мусбат мерасонанд.

Воқеан, Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз ҷумлаи шоирони соҳибдевоне мебошанд, ки дар таълифи осори пурғановат дар қиёс аз ҳамасрон ва шоирони баъдӣ ба маротиб фарқ мекунанд. Аз ин рӯ, онҳо бо унвони усули «шекспиризм» ё «шекспирона» («shakesperism») ва «сабки Ҳофиз» («Hafiz's sound») дар саросари ҷаҳон маъруфият пайдо карданд.

Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир аз ҷиҳати мавзӯ, мундариҷа, ғоя, ғановати бадеӣ ва ҳусни баён ғанӣ буда, дар таърихи адабиёти ҷаҳон мақомси вижа доранд. Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир бо истифода аз санъатҳои бадеӣ фасохат, назокат ва балоғати суханро боло бурдаанд. Ҳамчунин, дар заминаи ашъори ишқиву лирикии инъикоснамудаи хеш ҳар ду шоир ҳаёти маънавӣ ва муаммоҳои ахлоқию фалсафӣ ва маърифатии Шарку Ғарбро ошкор намуданд. Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир маҳз зимни ду омили зарурӣ мақоми ҷаҳониро соҳиб шуданд: а) мавзӯ ва ғояҳои баланди инсондӯстӣ ва б)

бадеияти сухан ва омилҳои этикӣ-эстетикӣи ҷомеа.

Хусусиятҳои бадеӣ, яъне санъатҳои бадеӣ, ба мисли *таҷнис*, *ташбеҳ*, *талмех*, *саволу ҷавоб*, *истиора*, *ихом муурооти назар* ва монанди инҳо дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ мақоми баланд доранд. Дар сонетҳои Вилям Шекспир санъатҳои бадеӣ дар муқоиса бо ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ умумиятҳои зиёд доранд ва онҳо бо роҳҳои мухталиф истифода гардиданд. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтаем, чанд анвои санъатҳои бадеиро дар шакли алоҳида мавриди омӯзиш қарор диҳем:

Тачнис. «Тачнис дар луғат ба чизе монанд будан, гуна-гуна гардонидан, чамъ кардани ду чизи ҳамчунс буда, дар истилоҳ он аст, ки шоир ё нависанда дар осори хеш калимоти монанд ба якдигар ба гуфтан ва шунидан, яъне алфози аз лиҳози шакл мушобеҳ ба ҳам ва ҳамчунс, вале дар маънӣ мухталифро биёварад» [49, с. 242.] Дар навъи санъати бадеии мазкур Ҳофизӣ Шерозӣ калимаҳои монандро истифода бурдааст, ки онҳо маъноҳои гуногунро доранд. Аслан, шоир ҳар ду ду навъи тачнис, яъне тачниси лафзӣ ва маъनावиро истифода намудааст. Аммо тачнис анвои гуногун дорад, монанди тачниси том, тачниси ноқис, тачниси зойд, тачниси мураккаб ва ғайра. Аз таърифи шеършиносон бармеояд, ки дар тачнис як калима ё ибора ҳамшакл ба ду маъно қор фармуда мешаванд. Масалан, дар байти зер калимаи *ширин* ба ду маъно омадааст: яқум номи инсон – қаҳрамони достони «Хусрав ва Ширин» ва дуввум ба маънои ширин, болаззатро мавриди истифода қарор ёфтааст:

1. ба маънои номи инсон – қаҳрамони достони «Хусрав ва Ширин»:

Зи ҳасрати лаби *Ширин* ҳанӯз мебинам,
Ки лола медамад аз хуни дидаи Фарҳод.
Магар, ки лола бидонист бевафоии даҳр,
Ки то бизоду бишуд, ҷоми май зи каф нанҳод [4, с. 127].

2. ба маънои ширин, болаззат ва хуштаъм:

Дар маҷлиси мо атр маёмеъ, ки моро

Ҳар лаҳза зи гесуи ту хушбӯй машом аст.
Аз чошнии қанд мағӯ ҳечу зи шаккар
З-он рӯ, ки маро аз лаби *ширини* ту ком аст [4, с. 73].

Вилям Шекспир аз нахустин рӯзҳои шинохти худ то охири нафас ишқу муҳаббатро дар дил парварида, онро меҳвари ҷовидонӣ унвон мондааст. Дар сонети зер вожаи «*sweet*»-ро ба маъшуқааш нисбат доништааст:

That he shall neuer cut from memory
My *sweet* loues beauty, though my louers life.
His beautie shall in these blacke lines be seene,
And they shall liue, and he in them still greene [7, с. 71].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Хотираҳо ҳаргиз зудуда намешаванд,
Ширинам, ишқу муҳаббати зиндагиам.
Зебоии ӯ дар ин тирагиҳо айёнанд,
Ишқ то дами сабз будан, зинда аст.

Дар сонети боло Вилям Шекспир вожаи «*sweet*» («*ширинам*»)-ро харчанд ба ивази номи маъшуқа доништа бошад, дар сонети мазкур маъшуқаро ба хӯроку оби ширин ва болаззат монанд кардааст:

So are you to my thoughts as food to life,
Or as *sweet* season'd shewers are to the ground:
And for the peace of you I hold such strife,
As twixt a miser and his wealth is found [8, с. 81].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ту барои ҳаёти ман ҳамчун ғизои ширинӣ,
Ё чун обҳои мавсимии баҳор ширинӣ.
Баҳри осоиштагӣ ҳамеша дар талошам,
Ҳамчун сипар бароят ҳувойдоям.

Ҳамчунин, вожаи «барбод» дар ду шакл, яъне дар як маврид якҷоя ва дар мавриди дигар алоҳида навишта мешавад. Агар дар забони форсӣ

(хуруфи форсӣ) як хел навишта шуда бошад ҳам, дар забони ҳозираи тоҷик (бо хуруфи сириллик) ба ду шакл навишта мешаванд:

Зулф *бар бод* мадеҳ то надихӣ *барбодам*,

Ноз *бунёд макун*, то наканӣ *бунёдам*.

Май махӯр бо ҳама кас, то нахӯрам хуни чигар,

Сар мақаш, то накашад сар ба фалак фарёдам [4, с. 186].

Ҳамчунин, дар ғазали боло вожаи «бунёд» ба ду маъно омадааст, ки яке «сохтан, бунёд кардан» ва дигаре «вучуд, ботини одам» мебошад.

Дар сонетҳои Вилиям Шекспир таҷнис мавқеи хосса дорад ва шоир зеботарин аҷсоми оламро ба маъшуқа нисбат медиҳад. Дар сонети зерин шоир вожаи «marble» («мармар»)-ро агар дар як маврид санги мармарро ба шакли чинс, яъне «санги мармар» нисбат дода бошад, дар ҷои дигар симои сафеди маъшуқаро дар назар доштааст:

Not marble, nor the gilded monument,

Of Princes shall out-live this powerfull rime,

But you shall shine more bright in these contents

Then vnswept stone, besmeer'd with sluttish time [7, с. 61].

Тарҷумаи М. Ҳайдаршоев ба таври зайл омадааст::

Равад барбод санги мармарини марқади шоҳон,

Валекин ҷовидонӣ ин суруди мӯътабар монад.

Дар ин симои ту то ҳаст софу чилвагар монад,

Ғубори асрҳо ҳаргиз намечаспад ба рӯи он [62, с. 1].

Азбаски тарҷумаи сонетҳои Вилиям Шекспир ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ анҷом шудааст, барои дақиқтар нишон додани маънӯву муҳтавои он зери тарҷумаи таҳтуллафз қарор додем:

На мармар, на мучассамаи боҳашамат,

Аз шоҳзода то гавҳари ноёб қавитар аст,

Дурахшонии рӯят бароям зебанда аст,

Санги мармаринро аз чанг тоза кардан, ин аст.

Шоир маъшуқаро ба мрамаре, ки аз қасри боҳашамат кавитар аст ва аз гавҳари ноёб болотар меистад, ташбеҳ кардааст. Таҷниси шоир дар муқоисаи маъшуқа бо ҷисмҳои дигаре аст, ки сифати беҳтаринро додааст. Воқеан, санги мрамар санги зебову суфтаест, ки рӯи маъшуқаро ба он нисбат додааст.

Саволу ҷавоб. Саволу ҷавоб дар луғат «пурсишу посух буда», дар истилоҳ он аст, ки шоир дар шеър бо савол ва ҷавоб ба он савол сухан мегӯяд» [188, 151]. Шоир тавассути ин навъи санъати бадеӣ ба хонанда ҷавоби дақиқ медиҳад. Ҳофизӣ Шерозӣ вожаҳои «*гуфтам*», «*гуфто*» ва Вилиям Шекспир «*say*», «*said*» «*mentioned*», «*noted*» ва ғайра истифода намудаанд. Ҳадафи ҳар ду шоир ба хонанда расонидани арзишҳои маънавӣ мебошад. Дар ин бора Ҳофизӣ Шерозӣ чунин мефармояд:

Гуфтам: «Каям даҳону лабат комрон кунанд?»

Гуфто: «Ба чашм, ҳар чӣ ту гӯӣ, чунон кунанд»

Гуфтам: «Хирочи Миср талаб мекунад лабат».

Гуфто: «Дар ин муомила камтар зиён кунанд [4, с. 254].

Дар сонети мазкур Вилиям Шекспир чунин шарҳ додааст:

To every Himne that able spirit affords,

In polisht forme of well refined pen.

Hearing you praisd, I say 'tis so, 'tis true,

And to the most of praise adde some-thing more [7, с. 87].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Ба ҳар нафар нерӯву тавоноӣ медиҳад,

Дар роҳи муҳаббати ман қалам очиз аст.

Гуфтед: «Ҳамеша дурустӣ бигзаред»

Илова ба ин дигар заррае накардед.

Саволу ҷавоб аз ҷумлаи санъатҳои бадеӣ мебошад, ки чи дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва чи сонетҳои Вилиям Шекспир мавқеи баланд дорад. Ин ду шоири бузурги ҷаҳон аз ин санъат ҳунармандона истифода кардаанд.

Ташбех. Ташбех ба сифати санъати маънавӣ дар шеъри ғиноӣ, бахусус, дар ғазал маъмул аст. Андешаҳои муҳаққиқи эронӣ Саид Нафисӣ дар ин бора ҷолиби диққатанд: «Бузургтарин маҳорати ҳар шоире дар ташбехот аст. Шеъри бе ташбех чун ҳусни ноороста аст. Шоир он аст, ки мушаббеҳи худро ба чизе ва ҳар кас лутф ва шеваи онро дарёбад» [41, с. 414]. Ба ҳамин маънӣ мафҳуми таърифи ташбех дар китоби «Санъати сухан»-и Т. Зеҳнӣ ба таври равшан чунин баён ёфтааст: «Ташбех аз муҳимтарин хусусиятҳои сабкии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир буда, тавассути он паҳноӣ забони баёну услуби ниғориши шоирон равшантар ба назар мерасад. Онҳо ҳамчун шоири камолёфта решаҳои суннати тасвиروفарии эҷодкорони муқтадирро омӯхта, кӯшиш намудаанд, ки дар сатҳи олии ғазал ва сонет гӯянд. Шоирони мазкур дар ташбехсозӣ асосан бо ёрии адоти ташбех амал намудааст» [23, с. 62-83]. Воситаи ташбехсоз дар офариниши шоир тавассути *мисли, мисоли, монанди, чун, ҳамчу(н)* ва ғайра суръат гирифтааст. Масалан:

Чу гаштӣ з-он лаби ширин шакарбор,

Лабатро гар шакар гуфтем, гуфтем.

Намудӣ *чун* ба мо рухсору абрӯ,

Гарат шамсу қамар гуфтем, гуфтем [4, с. 193].

Санъати маънавии ташбех дар байти аввали ғазал истифода гардидааст ва «эҷодкор «лаб»-ро ба «сухани нек» монанд кардааст. Дар ин ҷо «лаб» монандшаванда, «сухан» монандкунанда ва «чу» калимаи ёридиҳанда ё адоти монандӣ шуда омадааст» [26, с. 93].

Ё дар ғазали дигар шоир дар баён намудани ташбех вожаи «*монанди*»-ро истифода кардааст:

Эй аз фурӯғи рӯят равшан чароғи дида,

Монанди чашми мастат, чашми чаҳон надида

Ҳамчун ту нозанине сар то ба по латофат,

Гетӣ нишон надода, эзид наёфарида [4, с. 68].

Дар сонетҳои Вилиям Шекспир ташбеҳро бо каламоти ёрирасони *as*, *as...as*, *like*, *as well* ва ғайра ифода кардааст (сонети 11):

*As fast as thou shalt wane so fast thou grow'st,
In one of thine, from that which thou departest,
And that fresh blood which yongly thou bestow'st,
Thou maist call thine, thou from youth conuertest* [7, с. 83].

Ибораҳои ифодакунандаи ташбеҳ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ба мисли *сарви ноз*, *монанди дарё мавҷ задан* ва ғайра ҳаргуна тасвирро бо ҳаракат тавзеҳ медиҳад. Воҳидҳои «чу», «чун» низ дар баёни фикр истифода гардидааст:

Дили мо ба даври рӯят зи чаман фароғ дорад,
Ки чу сарв пойбанд асту чу лола доғ дорад [4, с. 84].

Шоир дили худро ба сарв ташбеҳ намудааст, ки аз чиҳати зоҳирӣ ҳеч монандие дил ба сарв надорад. Аслан дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ кади зебои маъшуқаро ба сарв монанд мекунад, аммо Ҳофиз дили худро ба сарв монанд кардааст, ки хеле нодир аст. Сабаби ташбеҳ шудани дил ба сарв пойбандии онҳост. Ҳамон тавре, ки сарв ба замин пойбанд аст ва сабаби бақои ӯ ҳам ба замин вобаста аст, дили шоир ба вафои маҳбуба пойбанд аст. Яъне ҳамин пойбандии сарв ба замин ва дил ба маҳбуба сабаби таҳбеҳ дил ба сарв шудааст.

Дар сонетҳои Вилиям Шекспир калимаҳои «*like*», «*as*», «*as // as*» ва ғайра истифода мекунад:

*So am I as the rich, whose blessed key
Can bring him to his sweet up-locked treasure,
The which he will not every hower survey,
For blunting the fine point of seldom pleasure* [7, с. 215].

Дар сонети боло шоир қариб ҳар суханро ба ташҳис шарҳ додааст. Яъне, бе ёр «*So am I as the rich whose blessed key*» ба «Ман чун шахси дуоқардаи бадавлатам» ташбеҳ шудааст.

Ҳофизи Шерозӣ дар истифода санъати мазкур барои мадҳу ситоиши кади маъшуқа ӯро ба *сарви хиромон* ташбеҳ додааст:

Ҳавои хочагиам буду бандагии ту чустам,
Умеди салтанатам буду хидмати ту гузидам.
Агарчи дар талабат ҳамъинони боди шамолам,
Ба гарди *сарви хиромони* қоматат нарасидам [4, с. 290].

Шоир қомати мавзунӣ маъшуқаро ба *сарви хиромон* ташбеҳ дода, ба сурати дилкаши ӯ нигори дигареро надидааст. Хаёли маъшуқа доим дар биниш ва фикри ошиқ абадӣ нақш бастааст.

Боиси қайд аст, ки Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир симои қахрамонон, тасвири табиат ва сохти ашӯҳои гуногунро бо хусусиятҳои тавсифӣ барҷаста таҷассум кардаанд ва дар заминаи он бар ҳар яки он тавсифҳои муносиб ва мувофиқ додаанд. Дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир ташбеҳ аз назаррастарин санъатҳои бадеӣ маҳсуб меёбад.

Ташбеҳ дар адабиёти бадеӣ аҳаммияти маҳсус дорад ва мазмун ва балоғату фасоҳати ғазалиётро ташкил медиҳад. Дар сонет ба шакли мазкур омадааст:

No more bee greeu'd at that which thou hast done,
Roses haue *thornes*, and siluer fountaines mud,
Cloudes and *eclipses* staine both *Moone* and *Sunne*,
And loathsome canker liues in sweetest bud [7, с. 42].

Аз сонети боло маълум мешавад, ки шоир барои ифода кардани сухани балоғат ва фасоҳати забон *ташбеҳ*ро тавассути вожаҳои «*Roses*» - садбарг, «*thornes*» - хор, «*Moone*» - моҳ, камар, «*Sunne*» - шамс, офтоб ва ғайра нишон додааст.

Маъмулан Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир зебоиҳои ошиқу маъшуқро ба зебоиҳои мавҷудоти табиат ташбеҳ медиҳад. Барои мисол *рӯйи зебо* ба хуршед ташбеҳ додан хоси ҳамин шоирон аст.

Ҳофизи Шерозӣ ташбеҳоти мазкурро чунин ба қалам медиҳад:

Бунафша турраи мафтули худ гирех мезад,
Сабо ҳикояти зулфи ту дар миён андохт.
Зи шарми он ки ба рӯи ту нисбаташ кардам,
Суман ба дасти сабо хок дар даҳон андохт [4, с. 53].

Шоири ширинкалом дар ғазал ба ҳар гул, амсоли бунафша, раъно, суман ва ғайра маъноҳои хос дода, ҳар кадомашро аз дигараш зеботар сохтааст. Маҳз вижагиҳои мазкур боиси машҳур шудани Ҳофизи маъниофариву суханпардоз дар Шарқ гардиданд.

Вилиям Шекспир бошад ба таври зайл гуфтааст:

The forward violet thus did I chide,
Sweet theefe whence didst thou steale thy sweet that (smels)
If not from my loues breath, the purple pride,
Which on thy soft cheeke for complexion dwells? [7, с. 73].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Бунафша бӯи хушаш аз нафас кашидани туст,
Шириниҳову зебоиҳоро ба худ рабудаст.
Ғар аз ишқи ман набувад, хокистар аст,
Кадам аст он рухсора дар он рӯи латиф ?

Воқеияти ҳаёт ба зебоиҳо така мекунанд ва шоир гули бунафшаро *рамзи ишқ* номидааст. Дар сурати набудани ишқ лаҳзаҳои ҳаёт сар ва хокистар мешавад.

Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир санъати ташбеҳро ба ҳар шакл истифода намуданд. Онҳо ташбеҳро бо мақсади муқоисаи айнияти ду вазъ, нишон додани ҳолатҳои умумӣ, ҷиҳатҳои манфӣ ва мусбат, барҷаста ва ҷозибанок ифода кардани образҳои истифода бурдаанд.

Тавсиф. Ин навъи санъати бадеӣ нисбат ба ташбеҳ содатар ва мухтасартар буда, дар он калимаҳо бештар ба маънои маҷозӣ истифода мешаванд. Муҳаққиқи тоҷик Т. Зехнӣ рӯчӣ ба ин навъи санъати бадеӣ чунин ибрози андеша намудааст: «Нависанда барои тасвир кардани ягон воқеа, касе ё чизе гоҳҳо сифатеро меорад, ки яке аз муҳимтарин

хусусиятҳои он воқеа, он касе ё чизеро хеле барҷаста нишон медиҳад. Ҳамин гуна муайянкунандаи бадеӣ, ки муҳимтарин хусусияти ҳодисаро таъкид менамояд, тавсиф номида мешавад» [23, с. 68].

Дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир тавсифҳо гуногунранганд. Дар ин навъи санъати бадеӣ сифати ашё ё шахс маълум мешавад ва дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир басо зиёданд. Масалан, дар ғазали зеро Ҳофизи Шерозӣ тавсифи маҳбуба дар ҳадди аълоост:

Бибурд аз ман қарору тоқату ҳуш,
Бути сангиндили симинбуногӯш.
Нигоре, чобуке, шанге кулахдор,
Зарифе, маҳваше, турке қабопӯш [4, с. 263].

Ҳофизи Шерозӣ, ки дили саршор аз муҳаббати пок доштааст, дар идомаи сухан ба маҳбуба суханҳое чун «*пӯсида гардад устухон*», «*нагардад меҳр аз ҷон фаромӯш*», «*дилу дин бибурдан*» ва «*бару дӯш давои туст*» лоиқ донистааст:

Агар пӯсида гардад устухонам,
Нагардад меҳраш аз ҷонам фаромӯш.
Дилу динам, дилу динам бибурдаст
Бару дӯшаш, бару дӯшаш, бару дӯш.
Давои ту, давои туст, Ҳофиз,
Лаби нӯшаш, лаби нӯшаш, лаби нӯш! [4, с. 263].

Дар ғазали болои шоир бо воситаи вожаю таркибҳои бут, сангиндил, симинбаногӯш, нигор, чобук, шанг, кулахдор, зарифе, маҳваше, турке (ба маънии маҳбубаи зебо) қабопӯш ва ғайра маҳбубаи худро тавсиф намудааст, ки санъати тавсиф мебошад

Вилиям Шекспир дар сонетҳои худ тавсифро ба шакли зайл овардааст:

Mine eye hath played the painter and hath steeled,
Thy beauty's form in table of my heart;

*My body is the frame wherein 'tis held,
And perspective it is best painter's art;
For through the painter must you see his skill,
To find where your true image pictured lies [7, c. 159].*

Тарчумаи тахтуллафз:

Чашмҳоям рангорагии наққоширо доранд,
Таровату зебогии ман қалби ман аст.
Тани ман дар ҳаракатҳои беохир аст,
Санъати бузург ин кори бузург аст.
Наққошро бо маҳорати ӯ бояд шинохт,
Бо тасвирҳои зебо симои ӯро бояд шинохт.

Тавсифҳои шоир нисбат ба наққош аз офаридаҳои ӯ муяссар мешаванд. Шоир зебогии маъшуқаро дар чашму қалб, ки то ба андозае наққош (яъне Худованд) мекашад, мебинад. Воқеан, маҳорати наққош бемаҳдуд аст ва тасвирро ба ҳар сурате меҳақад рангоранг наққоши мекунад.

Боиси зикр аст, ки Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шерозӣ ба мисли ғазалсароёни гузаштаи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ ва англис ба воситаи санъати тавсиф ашъори ноб офаридаанд. Бояд дарк кард, ки дар ин хусус тавсиф чойгоҳи мантиқиро иҷро мекунад. Ҳадафи асосӣ он аст, ки тавсиф дар барои доштани фикру андешаи баланд, дорои арзишҳои маърифатӣ-эстетикӣ низ мебошад. Дар ин маврид омилҳои мазкур на фикри назариро ифода мекунад, балки андеша ва фикри бадеиро барҷаста нишон медиҳад.

Дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ «калимаҳои «хилватнишин», «парирӯй», «нозукниҳол», «тозаҷавон», «абрӯҳилол», «булбуловоз», «рӯшанчашм», «сабукдаст», «симинбар», «парданишин», «гулрухсор» ва дар сонетҳои Виям Шерозӣ, чун «*treasure of thy lusty daies*» - ганҷи рӯзҳои хушбахтӣ, «*blood warme*», «*beautious nigard*» - хуни гарм (инсонӣ хуб), «*louely gaze*» - нигоҳи зебо, «*liquid prisoner*» - банди абади (побанди

маъшука), «*winter meete*» - вохӯрии зимистона (вохӯрии сард, айёдати нописандона) ва дигар ифодаҳо хубу барҷой тавсиф шуда омадаанд» [20, с. 56].

Истиора. Истиора навъи санъати бадеӣ буда, ба ташбеҳ наздикӣ дорад. Фарқияти истиора аз ташбеҳро муҳаққиқи тоҷик Т. Зеҳнӣ чунин тавзеҳ додаст: «Фарқи истиора аз ташбеҳ дар он аст, ки дар истиора ташбеҳшаванда зикр намеёбад, балки танҳо ташбеҳкунанда номбар мешавад» [23, с. 62]; [191, с. 43].

Дар луғат истиора ба маънои *ба орият гирифтани* омадааст. Дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир истиора ҷойгоҳи бузург дорад. Ифодаи *орзуи офтоб* – орзуи ошиқ ва таркиби *ба моҳтоб шикастан* – ба нокомӣ ва ба орзу нарасидан далолат мекунад.

Дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир санъати истиора ба тарзҳои мухталиф ва анвои гуногуни ин санъат истифода шудааст. Масалан, дар байти зерӣ шоир истиораи биттасреҳ истифода шудааст. Истиораи биттасреҳ он аст, ки дар он танҳо соҳибистиора зикр мешавад ва истиорашаванда маҳзӯф менамояд:

Гулъизоре зи гулистони ҷаҳон моро бас,

З-ин ҷаман сояи он сарви равон моро бас [4, с. 443].

Дар байти боло сарв соҳибистиора ва ва қомати маъшука, ки маҳзӯф аст, истиорашаванда мебошад ва ҳамчунин калимаи «гулъизор» низ истиора аз маъшука мебошад.

Дар байтҳои зерӣ Ҳофизӣ Шерозӣ ибораи «сарви равон» низ истиора аз маҳбубаи баландқомату мавзунқад аст:

Бе ту, эй сарви равон, бо гулу гулшан чӣ кунам?

Зулфи сунбул чӣ кашам, орази савсан чӣ кунам? [4, с. 313].

Ва:

Чу он сарви равон шуд корвонӣ,

Чу шоҳи сарв мекун дидабонӣ! [4, с. 443].

Ибораи «сарви чамон» низ истиора аз ёри баландқадди мавзун ва хиромонҳаракот аст:

Сарви чамони ман чаро майли чаман намекунад,
Ҳамдами гул намешавад, ёди суман, намекунад? [4, с. 186].

Таркиби «сарви баланд» низ истиора аз маҳбубаи баландқомат аст:

Баъд аз ин дасти ману домани он сарви баланд,
Ки ба болои чамон аз буну беҳам барканд [4, с. 187].

Ҳадафи истифода намудани ин навъи санъати бадеӣ аз ҷониби Ҳофизӣ Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар ғазал ва сонет барҷаста нишон додани симои қаҳрамони лирикӣ мебошад, ки хусусиятҳои бадеӣ ва арзиши баланди эстетикӣ доранд.

Дар сонетҳои Вилиям Шекспир санъати истиора низ мавриди истифода қарор гирифтааст:

Then if for my love, thou my love receivest,
I cannot blame thee, for my love thou usest;
But yet be blamed, if thou this self deceavest
By wilful taste of what thyself refusest [7, с. 191].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Пас, барои ишқам, ишқи ҳақиқатам қабул бикун,
Туро маломат карда наметавонам, зеро ту ҳастии манӣ,
Маломат кунӣ, агар ту ҳиссиёте надорӣ
Ба ҷони худ бичаш, ки агар нафсро рад мекунӣ.

Дар адабиёт истиора ҳамчун маҷоз доништа шудааст ва инчунин ба санъати ташбеҳ ҳам басо монандии зиёд дорад. Ин навъи санъати бадеӣ бар пояи рушди минбаъдаи ташбеҳи пӯшида ба вучуд меояд. Дар ин бора «фарқи истиораро аз ташбеҳ дар он мебинем, ки ташбеҳшаванда зикр нагардида, танҳо ташбеҳкунанда меояд» [23, с. 112].

Дар абёти болозикри сонет ибораҳои «*my love*» («ишқам») ва «*my true love*» («ишқи ҳақиқиям») истиора шуда омадаанд, зеро онҳо вожаҳои

«wife» «хамсар» - «lover» «ошиқ ё маъшука» ва «drink» - «май»-ро иваз мекунад.

Мутазод. «Дар луғат бо якдигар душманӣ ва ноҳампой кардан буда, назди бадеъиёни Аҷам он бувад, ки лафзҳои зидди якдигар оваранд, чун гарму сард, нуру зулмат, сиёҳу сафед ва ғайраи онҳо» [49, с. 339].

Масалан, дар байти зери Ҳофизи Шерозӣ дев ва фаришта санъати мутазод мебошанд:

Хилвати дил нест ҷойи суҳбати азод,
Дев чу берун равад, фаришта дарояд [4, с. 217].

Ё ин ки:

Дар бузургӣ кай раво бошад, ки ташрифотро
Аз фаришта бозгирӣ в-он гаҳе бахшӣ ба дев [4, с. 457].

Дӯзах ва бихишт:

Чи дузахӣ, чи бихиштӣ, чи одамӣ, чи парӣ,
Ба мазхаби ҳама куфри тариқат аст имсоқ [4, с. 273].

Дар рубоии зери Ҳофизи Шерозӣ низ калимаҳои дӯзах ва бихишт санъати мутазод мебошанд:

Қассоми бихишту дӯзах, он уқдакушой
Моро нагузорад, ки дароем зи пой.
То кай бувад ин гурграбой, бинамой,
Сарпанҷаи душман афган, эй шеро Худой! [4, с. 465].

Дар байти дигар Ҳофизи Шерозӣ калимаҳои дарвешу тавонгар ва каму беш санъати тазод мебошанд:

Айби дарвешу тавонгар ба каму беш бад аст,
Кори бад маслиҳат он аст, ки мутлақ накунем [4, с. 336].

Ин навъи санъати бадеӣ дар сонетҳои Вилиям Шекспир фаровон истифода шудаанд. Шоир ифодаҳои «truth vainely» («шачараи пок») ва «thee bright» («равшании комил»)-ро бо «black as hell» («чун дӯзахи сиёҳ») ва «as darke as night» («шаби сиёҳ») ҳамчун тазод сифат додааст:

My thoughts and my discourse as madmen's are,
At random from the truth vainly expressed:
For I have sworn thee fair, and thought thee bright,
Who art as black as hell, as dark as night [7, c. 411].

Тарчумаи тахтуллафз:

Андешаву гуфтугӯҳои ман ҳамчун мардони девона,
Бо вучуди ҳақиқат беҳуда баён мекунанд.
Бо ту ман қасам хӯрдам, эй равшании комил,
Ки санъати ту чун дузахи сиёҳ ва ҳамчун шаби сиёҳ.

Иҳом. Иҳом дар луғат ба маънии ба гумон афкандан ва дар шак афкандан аст ва дар истилоҳ он аст, ки калимаро ба ду ё чанд маънӣ ба кор мебаранд, ба тавре ки яке аз онҳо ошкортар бошад ва қасди гӯянда ҳарду маънӣ бошад. Ба андешаи муаллифони «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» «иҳом санъатҳои маънавӣ буда, ҳам дар адабиёти классикӣ ва ҳам дар адабиёти имрӯзаи тоҷик, махсусан дар назм, ниҳоят бисёр кор фармуда мешавад» [191, с. 39].

Илова ба ин «иҳом аз ҷумлаи санъатҳои маънавии бадеъ буда, дар он дарки ду маънӣ ва мафҳуми тавъам аз як калима мӯҷиби эҷоди навъи мусиқии маънавӣ дар калом ва мояи шигифтию лаззати хонанда мешавад» [26, с. 80].

Ҳофизшиносон бар он назаранд, ки муҳимтарин санъати бадеъ дар ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ санъати иҳом мебошад ва иҳомангезӣ хоси сабки сухани ӯст. Дар мавриди корбурди санъати иҳом дар ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ корҳои таҳқиқотии зиёде анҷом шудааст. Дар идомаи пажӯҳиш ин ҷо ба чанд мисол иктифо мекунем, ки ба мавзуи таҳқиқ алоқаманданд. Дар байти зери Ҳофизӣ Шерозӣ калима ва таркибҳои буй, нофа, нофакушой, тоб, хун дар дил афтодан иҳом доранд. Масалан, ҳофизшиноси тоҷик Ш. Исрофилниё масъалаи зеринро чунин шарҳ додааст: «Бӯй – иҳом дорад: 1- роиҳа, 2 - умеди орзу. Бӯй ба маънии умед мебошад, ки имрӯз низ дар баъзе шеваҳои забони тоҷикӣ маъмул аст.

Чунонки мегӯянд: «Ба бӯйи ту шуда омадем», яъне ба умеди ту омадем. Нофа низ ба ду маъност: 1. Нофи оҳуи мушкин, ки аз он хушбӯйи тайёр мекунанд. 2. Истиора аз ҳалқаи хушбӯйи гесуӣ маъшук, ки дили ошиқон дар банди он аст» [26, с. 114].

Дар ин бора Ҳофизи Шерозӣ чунин баён кардааст:

Ба бӯйи нофае, к-охир сабо з-он турра бикшояд,

Зи тоби чаъди мушкинаш чӣ хун афтод дар дилҳо [4, с. 213].

Дар байти зер калимаи «он», ки се бор омадааст, ба ду маънӣ ба кор рафтааст: як бор ба маънии чонишини ишоратӣ ва ду бор ба маънии дилкаш ва малех истифода шудааст, ки мақсади аслии шоир мебошад:

Ин ки мегӯянд: он хуштар зи ҳусн,

Ёри мо ин дораду он низ ҳам [4, с. 324].

Вилиям Шекспир ин навъи санъатро бо ифодаи вожаи «smell» («бӯй»), ки маъноҳои рангорангро доранд, баён кардааст:

But if that flower with base infection meet,

The basest weed outbraves his dignith:

For sweetest things turn sourest by their deeds,

Lilies that fester smell far worse then weeds [7, с. 299].

Тарҷумаи таҳтуллафз:

Аммо агар он гул бо бӯйи маҳини худ во хӯрад,

Пасттарин алаф шаъну шарафи ўро паст мезанад:

Ширинтарин чизҳо бо аъмоли худ коста мешаванд,

Гулҳои нопок, чун алафҳои бегона бӯйи ғализ мекунанд.

Ҳамин тавр, омӯзиши хусусиятҳои бадеии ғазалу сонет ва муқоисаи онҳо шаҳодат бар он медиҳанд, ки дар онҳо Ҳофиз ва Шекспир бо истифода аз санъатҳои гуногуни бадеӣ тавирҳои олий офарида, маъонии зиёдеро баён кардаанд. Ҳамчунин, ҷанбаҳои гуногун дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир равшан ва возеҳ тасвир шудаанд, ки дар адабиёти ҷаҳон ҷовидона хизмат менамоянд.

Дар ғазал ва сонетҳои ин ду шоири бузург тасвирҳои шоирона басо зиёданд ва дар айни замон онҳо ҳунармандона тасвир ёфтаанд. Ин тасвирҳо бо истифода аз санъатҳои мухталифи бадеӣ таҳқиқу баррасӣ шудаанд, ки баёнгари камолоти суҳанвариҳои Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир мебошанд.

ХУЛОСА

Диссертатсияи мазкур ба осори гаронарзиши ситораҳои дурахшони Шарку Фарб – Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир бахшида шуда, дар адабиётшиносии тоҷик бори нахуст аз назари муқоисавӣ-таърихӣ, мундариҷаи ғоявӣ, бадеӣ ва сохторӣ мавриди пажӯҳиши муқаммал қарор гирифтааст. Дар рафти таҳқиқ маълум гардид, ки ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир умумияти зиёди маъноӣ доранд, ки ин шабоҳатҳо бештар дар тасвири мавзӯҳои ишқу муҳаббат, инсондӯстӣ, озодандешӣ, хирадмандӣ ва ғайра зоҳир мегарданд.

Омӯзиши муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир нишон медиҳад, ки пайдоиш ва густариши равобити фарҳангӣ-адабӣ боиси ба вуҷуд омадани таҳаввулот дар адабиёти ҷаҳон гардидааст. Ҳамчунин, дар адабиётшиносии муосир низ масъалаҳои муҳимми илмӣ ворид гардиданд. Дар натиҷа вижагиҳои таъсирпазирии адабиёти халқҳои гуногун ва намоёндагони он муқаддасоти миллиро нишон медиҳанд.

Тарҷума ва таъсирпазирӣ дар назму наср дар арзишҳои бадеиву адабии мо дар натиҷаи равобити фарҳангӣ-адабӣ инъикос ёфтааст. Таъсири муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир собит сохт, ки адабиёти халқҳои гуногун аз ҳисоби ҳамдигар дар натиҷаи тарҷума ва пажӯҳиши масъалаҳои гуногун ғанӣ мегарданд.

Дар хулоса ва натиҷагириҳои диссертатсия масъалаҳои дар бобҳо ва фаслҳои дарҷгардида оид ба таҳлили муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир ба таври амиқ зикр шудаанд:

1. Ғазал ва сонет навъи жанрҳои ғиноӣ буда, аз ҷиҳати дарунмоя ва мазмун муштарақанд. Барои муайян намудани завқу салиқа, ҷаҳонбинӣ ва ҳунари шоирӣ тасвирҳои гуногуни шоирона ба даст омада, ашъори ҳар дуи ин шоирони ҷаҳон мушаххас гардиданд [3-М]. .

2. Давраи асримиёнагӣ (давраи Эҳё), ки дорои равнаки ғазалсароӣ дар Шарк (сарзамини Форс) ва сонетсароӣ дар Ғарб (Англия) будааст, ба сифати ашъори лирикӣ ва нуктаи камоли худ расиданд. Дар ҳар дуи ин жанрҳои адабӣ суннатҳои ниёгон нигоҳ дошта шуда, навоариҳои зиёд ба назар мерасанд [1-М]. .

3. Заминаҳои иҷтимоӣ ва таърихӣ таҳаввули афкори адабии Шарку Ғарб зимни таҳлили хусусиятҳои ғоявӣ, мавзӯӣ ва бадеии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир аз рӯи се омили зерин муайян мешаванд:

а) нигоҳ доштани арзишҳои маънавӣ, яъне осори нобиғони ҷаҳонӣ, ки ба ин қатор Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дохил мешаванд;

б) тарбия намудани наслҳои башар дар руҳияи арзишҳои ахлоқӣ, эстетикӣ ва маданӣ дар заминаи осори Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир дар замони ҷаҳонишавӣ;

в) муайян кардани умумият ва фарқияти ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир [2-М].

3. Таҳлилҳои муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилиям Шекспир аз масъалаҳои асосии адабиётшиносии муосир ба шумор рафта, нахустин пажӯҳишҳои илмиро дар ин самтҳо анҷом ёфтаанд. Пажӯҳишҳои мазкур ҳарчанд пажӯҳишҳои тоза бошанд ҳам, минбаъд ба рушди ҳамкорӣҳои фарҳангӣ-бадеӣ мусоидат мекунанд [5-М].

4. Ҳофизи Шерозӣ ва Вилиям Шекспир аз ҷеҳраҳои шинохтаи давраи Эҳё буда, дар адабиёти ҷаҳон мавқеи баландро касб намудаанд. Онҳо дар ташаккул ва таҳаввули жанри ғиноӣ ва рушди он саҳми назаррас гузоштаанд. Эҷодиёти ҳар дуи ин шоирон бозгӯӣ тамоюлҳои муҳимми адабӣ ва бадеӣ дар пешрафти ғазал ва сонет мебошанд [6-М].

5. Эҷодиёти Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир танҳо ба фарҳангу маданияти форстаборону форсзабонон ва англисҳо маҳдуд набуда, дар тамаддуни башар сахми мондагор гузоштаанд [7-М].

6. Вижагиҳои маҳорати суҳанварӣ дар замони Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир ва таъсири онҳо ба ҷанбаҳои мухталифи ҷомеаи Шарқу Ғарб муассир арзёбӣ мегарданд [4-М].

7. Ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир бо хусусиятҳои мундариҷавӣ ва дарунмоя чехраҳои хунари онҳоро ҳамчун шоирони ҷаҳон мушаххас месозанд [1-М].

8. Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир аз раванқбахшони ғазал ва сонет буда, ин жанрҳоро ба ҳадди камол расондаанд, ки суҳанварони асрҳои баъдӣ ба онҳо пайравӣ кардаанд, аммо касе ба пояи онҳо нарасидааст [4-М].

9. Муштаракоти ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир дар ифодаи хусусиятҳои ғоявию мавзӯӣ, ба мисли тараннуми ишқу муҳаббат, дӯстиву рафоқат, тасвири табиат, баёни андешаҳои ахлоқию маънавий, накуҳиши зклму ситам ва беадолатӣ, риёву тазвир ва ғайра мушоҳида мешавад [2-М].

10. Ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир аз нигоҳи корбурди воситаҳои тасвири бадеӣ пурғановат буда, ташбеҳ, ташхис, таҷнис, истиора, ихом аз муҳимтарин санъатҳои бадеӣ ба ҳисоб мераванд [5-М].

11. Навовариҳои ашъори Ҳофизи Шерозӣ ва Виям Шекспир дар мазмунсозию маъниофарӣ дар адабиёти ҷаҳон ба мушоҳида расида, ба аҳли адаби минбаъда таъсири амиқ расониданд. Дар пайравӣ аз мазмуну муҳтаво ва сабки суҳани ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир суҳанварони баъдина асарҳои зиёде эҷод кардаанд [2-М].

12. Гуногунмавзӯӣ ва вусъати андеша дар ғазалҳои Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виям Шекспир аз хусусиятҳои муҳимми онҳо буда, дар тарбияи наслҳои гуногуни башар хизмат менамоянд [6-М].

12. Дурнамои пажухиши муқоисавии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир ба рушди вижагии масъалаҳои таҳқиқотӣ дар адабиёти ҷаҳон ва бевосита адабиёти тоҷику англис мусоидат мекунад [З-М].

Истифодаи афкори пешқадам ва инсонсози классикии форсӣ-тоҷикӣ ва англис, дар заминаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир дар Шарқу Ғарб пурра ба ҳам омехта шуда, дубора «давраи Эҳёи ҷаҳонӣ» ё «Инқилоби ҷаҳонӣ» ба вучуд овард. Тараққиёти давраи мазкурро тамоми халқҳои ҷаҳон ба вучуд оварда, заминаи ягонаи илмӣ, маданӣ ва фарҳангиро гузоштанд.

Ҳамин тавр, пажухиш дар заминаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир ҳамчун як таҳқиқоти тозаи илмиро ба вучуд овард. Маҳз ҷиҳатҳои таҳқиқоти башариву байналмилалӣ боиси ба даст овардани пажухишҳои азим гардида, самти робитаи фарҳангиву адабиёро ҳамчун самти алоҳидаи адабиётшиносии муосир барои имрӯз ва фардо меомӯзад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Аз натиҷаҳои дар диссертатсия матраҳгардида маълум мешавад, ки рочеъ ба пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб ва таҳлили муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир баъзе паҳлуҳои он таҳлилҳо сурат гирифта бошад ҳам, аммо то ба имрӯз ин мавзӯ ба тарзи монографӣ мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Мавзӯи баҳс дар адабиётшиносии муосир дар алоҳидагӣ то андоза омӯхта шудааст ва мо кӯшиш намудем умумият ва фарқияти ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспирро пажӯҳиши ҷиддӣ намоем. Аз ин рӯ, дар шинохти ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир аз таҳлили вижагиҳои ғоявӣ-бадеӣ ва ҳавзаҳои адабии шоирони ҷаҳон истифода намудем:

1. Ҳангоми омӯзиш ва пажӯҳиши таҳлилҳои муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир дар адабиёти татбиқӣ (равобити адабӣ) барои муҳаққиқи диссертатсия маводи фаровон медиҳад.
2. Диссертатсия ба пажӯҳишгарон ва унвонҷӯёни дараҷаи илмӣ дар таҳқиқи мавзӯҳои вобаста ба равобити адабӣ ва таҳлилҳои қиёсӣ-таърихӣ метавонад кӯмаки назариявӣ ва амалӣ расонад.
3. Омӯзиш ва пажӯҳиши таҳлилҳои муқоисавии ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир, ки диссертатсия метавонад дар таҳқиқи минбаъдаи адабиёти ҷаҳон ва равобити адабӣ мусоидат намояд.
4. Маводи дар диссертатсия овардашуда барои омӯзиши самтҳои гуногуни адабиётшиносӣ, чун таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, таърихи адабиёти англис, нақди адабӣ, равобити адабӣ ва ҳамчунинин ҳамоишҳои илмиву таҳассусии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам меоварад.

5. Таҳқиқоти муқоисавии ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир дар рушди илми адабиётшиносӣ арзиши заминавӣ дошта, дар қавӣ гардонидани равобити адабию фарҳангии Тоҷикистону Англия хизмат менамояд.
6. Таҳқиқи монографии таҳлилҳои муқоисавӣ дар заминаи ғазалиёти Ҳофизӣ Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир аз ҷумлаи масоили мубрами илми адабиётшиносии тоҷик буда, дурнамои мавзӯи таҳқиқи диссертатсияро муайян менамояд.

Дар маҷмӯъ, кори диссертатсионӣ баёнгари маҳсули тафаккури комили на танҳо форстаборону форсизабонон ва англистаборони дунё, балки дигар халқу миллатҳои ҷаҳон буда, тавачҷуҳи донишмандон ва адабиётшиносонро ҷалб намудааст.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Сарчашмаҳо:

1. Шекспир, В. Сонетҳо (аз русӣ тарҷумаи Қ. Киrom) [Матн] / В. Шекспир. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 79 с.
2. Шекспир, В. Сонетҳо (аз русӣ тарҷумаи Қ. Киrom) [Матн] / В. Шекспир // Шарқи Сурх, 1964, № 4. – С.75-76.
3. Шерозӣ, Ҳофиз. Куллийёт (Таҳияи матни Ҷ. Шанбезода) [Матн] / Ҳофиз Шерозӣ. – Душанбе, 1985. – 338 с.
4. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон (Таҳияи матни Ш. Исрофилниё) [Матн] / Ҳофиз Шерозӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.
5. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон (Тасҳеҳи Салими Найсорӣ, Баҳоддини Хуррамшоҳӣ, бо кӯшиши Умриддини Нӯшин ва Мубашшири Акбарзод) [Матн] / Ҳофиз Шерозӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2024. – 374 с.
6. Hafiz. Gazels from the Divan of Hafiz (translated by Huntly McCarthy [Text] / Hafiz. – London, 1893. – 342 p.
7. Shakespeare's Sonnets. The Arden Shakespeare. Third series. Edited by Katherine Duncan-Jones [Text] / William Shakespeare. – London, 1997. – 506 p.

II. Адабиёти илмӣ:

а) бо забони тоҷикӣ:

8. Аникс, А. Асарҳои Шекспир ба забонҳои халқҳои СССР [Матн] / А. Аникс // Тоҷикистони советӣ, 1964, 24 апрел
9. Ансор, М. Шарҳи 42 ғазали Ҳофиз [Матн] / Муҳаммад Ансор. – Душанбе: Маориф, 1994. – 128 с.
10. Афсаҳзод, А. Ҳофизнома [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе, Ирфон, 1971. – 178 с.

11. Афсаҳзод, А. Навоӣ ва адабиёти тоҷик [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод // Пайванди қарнҳо (Маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Адиб, 1989. – С. 92- 131.
12. Афсаҳзод, А. Ҳофизи Шерозӣ [Матн] / Аълоҳон Афсаҳзод. – Душанбе, 1971. – 31 с.
13. Белинский, В.Г. Назаре ба адабиёти русии соли 1847 (Маҷмӯб ба Гогол) [Матн] / В.Г. Белинский. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон. 1949. – 98 с.
14. Бобоев, Ю. Назарияи адабиёт. Муқаддимаи адабиётшиносӣ [Матн] / Юрий Бобоев. – Қисми якум.- Душанбе: Маориф, 1992. – 379 с.
15. Бобоев, Ю. Сипаҳсолори назм [Матн] / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 287 с.
16. Бобокалонова, Ҷ. Ду симои ҷовид // Занони Тоҷикистон, 1979, № 7, – С. 17-18.
17. Брагинский, И.С. Анъанаҳои адабиёти форсу тоҷик (оиди тамоюли аристократӣ ва тамоюли халқӣ дар мероси адабии форсу тоҷик [Матн] / И.С. Брагинский // Садои Шарқ, 1986, №2. – С. 127-131.
18. Дастгардӣ, Ваҳид. Ғазалсароӣи Саъдӣ [Матн] / Ваҳиди Дастгардӣ // Армуғон. – №71, 1298. – Техрон. – С. 417-428.
19. Ёрбекова, З.М. Муштаракоти ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Виллям Шекспир [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, №3, 2025. – С.54-58.
20. Ёрбекова, З.М. Ҳофиз ва Шекспир [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев. Бахши илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, №2(26), 2023. – С.3-7.
21. Зайниддинов, М. Нобиғаи фарҳанги ҷаҳонӣ (ба ифтихори 450-солагии Виллям Шекспир [Матн] / М. Зайниддинов // Адабиёт ва санъат, 2014, 14 август.

- 22.Заршириёз, Зоҳир. Ҳофиз ва Шекспир: дидори Шарқ ва Ғарб [Матн] / Зоҳир Заршириёз. – Техрон, 1367. – 198 с.
- 23.Зехнӣ, Т. Санъати сухан [Матн] / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
- 24.Исмоилзода, Н. Шарҳе аз Ҳофиз [Матн] / Н. Исмоилзода. – Техрон, 1379. – 179 с.
- 25.Исрофилниё, Ш. Фарҳанги таҳлили алфози хароботии ашъори Ҳоча Ҳофиз [Матн] / Ш. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2003. – 180 с.
- 26.Исрофилниё, Ш. Хамриёти Ҳофиз [Матн] / Ш. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2003. – 180 с.
- 27.Исрофилниё, Ш. Шарҳи бист ғазали Ҳофиз Шерозӣ [Матн] / Ш.Исрофилниё. – Душанбе: Пайванд, 2016. – 143 с.
- 28.Исрофилниё, Ш., Забирова, М.Э. Боди сабо воситаи маърифат ва тасвири бадеӣ дар ғазалиёти Ҳоча Ҳофиз Шерозӣ [Матн] / Ш.Исрофилниё, М.Э. Забирова // Паёми Донишкадаи забонҳо - Душанбе, 2019, №4 (36). – С. 51-59.
- 29.Казаков, Б. Виям Шекспир (ба 335-солагии рӯзи вафоташ) [Матн] / Б. Казаков // Шарқи Сурх, 1951, № 5. – С. 116-121.
- 30.Кримский А.Е. Сухане чанд дар бораи Ҳофиз // Садои Шарқ, 1971, №2. – С. 112 -125.
31. Қудратов, Р. Шекспир дар диёри тоҷикон [Матн] / Р. Қудратов // Тоҷикистони советӣ, 1964, 24 апрел
32. Қурбон Восеъ. Ойини риндӣ ё маслаки Ҳофиз [Матн] / В. Қурбон. – Душанбе, Адиб, 1991. – 179 с.
- 33.Қуръон. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ. Тарҷума ва тавзеҳоти М.Умаров [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
- 34.Мақсудов, Б. Ғазал ва таҳаввули он то асри Камоли Хучандӣ [Матн] //Андалеби боғи маонӣ. – Хучанд, 2020. – С. 139-151.

35. Мирзоев, А. Фонӣ ва Ҳофиз [Матн] / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 167 с.
36. Мухтор Шокир. Нури Ҳофиз дар шеъри чаҳон [Матн] / Шокир Мухтор. – Душанбе: Ҳумо, 2004. – 316 с.
37. Мухтор, Шокир. Адабиёти тоҷик дар Франция [Матн] / Шокир Мухтор // . – Душанбе: Ирфон, 1985. – 160 с.
38. Мухтор, Шокир. Бузургони шеъри дунё [Матн] / Шокир Мухтор. – Душанбе: Адиб, 1991. – 128 с.
39. Мухтор, Шокир. Ҳофиз ва Гёте [Матн] [/ Шокир Мухтор // Газетаи муаллимон , 1982, 23 март, – С . 3.
40. Насриддин, Абдуманон. Матншиносии осори адабӣ [Матн] / Абдуманон Насриддин. – Ҳучанд, 2009. – 392 с.
41. Нафисӣ, С. Таърихи назму наср дар Эрон ва дар забони форсӣ то карни Х ҳичрӣ. Ҷилди 1 [Матн] / Саид Нафисӣ. – Техрон, 1344. – 657 с.
42. Нудушан, Муҳаммадалӣ. Маъшуқи Ҳофиз кист? [Матн] / Муҳаммадалӣ Нудушан. // Омӯзгор, 1992, № 13. – С . 6.
43. Нурҷонов, Н. Саҳна ва таҳияи классикон (дар мисоли «Ҳамлет»-и Шекспир) [Матн] / Н. Нурҷонов // Садои Шарқ, 1982, № 1, с. 76-83.
44. Пулодов, Ю., Қамаров А. Адиби ҷовид (ба ёдбуди 400-солагии зодрӯзи Вилиям Шекспир) [Матн] / Ю. Пулодов, А. Қамаров // Ўзбекистони Сурх, 1964, 22 апрел
45. Розӣ, Шамс Қайс. Ал-муъҷам [Матн] / Шамс Қайси Розӣ. Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоҳир. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
46. Рустамов, Ф. Муаллифи ёдгориҳои драматургияи чаҳонӣ [Матн] / Ф. Рустамов // Мактаби советӣ, 1964, – С . 63-64.
47. Самад, Валӣ. Пайвандҳои адабӣ чун омили муҳими адабиёт [Матн] / Валӣ Самад. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 219 с.

48. Сатторзода, А. Адабиёти форсӣ дар хавзаҳои фарҳангии дигар [Матн] / А. Сатторзода // Кухна ва нав, Душанбе: Адиб, 2004. – 237 с.
49. Сатторзода, А. Баргузидаи навиштаҳо [Матн] / А. Сатторзода. – Душанбе: Дониш, 2021. – 594 с.
50. Саъдиев, С. Нақшбандия ва таъсири он ба адабиёт [Матн] / С. Саъдиев. – Самарқанд, 2001. – 126 с.
51. Саъдуллоев, М., Юсуфӣ А. Ифтихори маданияти халқи англис (Ба муносибати 340-солагии рӯзи вафоти Вилиям Шекспир [Матн] / М. Саъдуллоев, А. Юсуфӣ // Ҳақиқати Ленинобод, 1956, 5 май
52. Тоҷибоев, Ш. Тавсиф дар шеъри Ҳофиз [Матн] / Ш. Тоҷибоев. – Хучанд, 1993. – 71 с.
53. Усмонов, А., Драматурги шухратманд (дар бораи Вилиям Шекспир) [Матн] / А. Усмонов // Ҳақиқати Ленинобод, 1959, 24 апрел. – С. 2.
54. Хонларӣ, П.Н. Аз шаҳри Ҳофиз то диёри Рӯдакӣ Садои Шарк [Матн] / П.Н. Хонларӣ, 1971, № 11. – С. 121-127
55. Худвор, Ҳодӣ. Муштарақоти Шекспир ва Ҳофиз дар мақулаи «ишқ» [Матн] / Ҳодӣ Худвор. – Техрон, 1386. – 456 с.
56. Ҳайдаршоев, М. Шекспир дар Тоҷикистон [Матн] / М. Ҳайдаршоев // Бадахшони советӣ, 1964, 23 апрел
57. Ҳусейнзода, Ш. Андешаҳои Ҳофиз (гуфтор аз ганҷи сухан) [Матн] / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе : Ирфон, 1985. – С. 142-154с.
58. Ҳусейнзода, Ш. Гуфтор аз ганҷи сухан [Матн] / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе : Ирфон, 1985. – 176 с.
59. Ҳусейнзода, Ш. Ҳофизӣ Шерозӣ: дар китоби Ҳабдах мақола [Матн] / Ш. Ҳусейнзода. – Душанбе, 2007. – 236 с.
60. Чашнномаи Ҳофиз (мачмуи мақолот) [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 1976, – 213 с.

61. Чӯраев, Ф. Драматурги бузург (ба муносибати 400-солагии зодрӯзи драматург ва шоири барҷаста режиссёр ва актёри боистеъдоди англис Вилиям Шекспир) [Матн] / Ф. Чӯраева // Ўзбекистони Сурх, 1964, 19 апрел
62. Шарифов, Х. Бузургтарин шоири лирик [Матн] / Х. Шарифов // Маориф ва маданият, 1971, 22 март. – С. 3.
63. Шарифов, Х. Ташаккули афкори адабӣ дар асрҳои X-XI [Матн] / Х. Шарифов. – Душанбе, 2017. – 239 с.
64. Шозиёева, Г.П. Фирдавсӣ ва Шекспир [Матн] / Г.П. Шозиёева. – Душанбе, 2020, – 300 с.
65. Шозиёева, Г.П., Ашурова Д.Б. Чихатҳои филологии ҷаҳон (дар асоси осори Фирдавсӣ ва Шекспир) [Матн] / Г.П. Шозиёева, Д.Б. Ашурова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, № 2, 2024. – С . 185-190.
66. Шукурзода, М. Ҳофиз дар Тоҷикистон [Матн] / М. Шукуров // Адабиёт ва санъат, 2005, 17 март. – С. 9.
67. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ [Матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.
68. Шукурова, Г. Песаҳои Шекспир дар тарҷумаи Лохутӣ [Матн] / Г. Шукурова // Мактаби советӣ, 1967, № 12. – С . 39-41.

б) бо забони русӣ:

69. Акимускин, О.Ф. Вопросы восточной текстологии Советское востоковедение (Проблемы и перспективы) [Текст] / О.Ф. Акимускин. – Москва, 1988. – 224 с.
70. Аникс, А.А. Первые издания Шекспир [Текст] / А.А. Аникс - Москва: Книга, 1974. –159 с.
71. Байматова, Т. Гуманизм и оптимизм сквозь века [Текст] / Т. Байматова // Памир, 1976, №9. – С . 80-91.

72. Барг, М.А. Шекспир и история [Текст] / М.А. Барг. - Москва: Наука, 1976, – 199 с.
73. Белинский, В.Г. Избранное философическое сочинение [Текст] / В.Г. Белинский. – Москва, 1948. – 312 с.
74. Бертельс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы [Текст] // Избранные произведения: в 5-ти томах. - Т. 3. / Е.Э. Бертельс. – М.: ИВЛ, 1960. – 554 с.
75. Библия. Книга священного писания Ветхого и Нового Завета [Текст]. – Москва, 1979. – 749 с.
76. Брагинский И.С. Из истории персидской и таджикской литератур. Избранные работы / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1972. – 524 с.
77. Брандес, Г. Вильям Шекспир (историко-литературная монография) [Текст] / Г. Брандес. – Санкт-Петербург, 1897. – 351 с.
78. Веселовский, Н.И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве [Текст] / Н.И. Веселовский. – Санкт-Петербург, 1877. – 212 с.
79. Вильям Шекспир в творчестве художников театра [Текст]. – Москва: Советский художник, 1975, – 211 с.
80. Восток - Запад [Текст]. – Москва: Наука, 1988. – 291 с.
81. Восток / Литература Ирана X-XV в., Сборник второй [Текст] / [под ред. А.А. Болотникова, А.Н. Тихонова, К.И. Чайкина], М.-Л.: Academia, 1935. – 491 с.
82. Джураев, Ф. Великий драматург. (Перевод Б. Пастернака) [Текст] / Ф. Джураев. – Москва: Изд. худож. лит., 1964. – 255 с.
83. Дьяконов, Е.М. Восток-Запад: литературные взаимосвязи в зарубежных исследованиях [Текст] / Е.М. Дьяконов. – Москва, 1989, – 196 с.
84. Жирмунский, В.М. Литературное истечение как явление международное [Текст] / М. В. Жирмунский. – Ленинград, 1967 м. – 430 с.

85. Жирмунский, В.М. Сравнительное литературоведение: Восток и Запад [Текст] / В.М. Жирмунский. – Москва: Наука, 1979, – 493 с.
86. Камарова, В.П. Творчество Шекспир [Матн] / В.П. Камарова. – СПб: Филологический факультет Санкт-Петербургского университета, 2001. – 256 с.
87. Конрад, Н.И. Запад и Восток. Статьи [Текст] / Н.И. Конрад. – Москва: Главная редакция восточной литературы, 1972. – 496 с.
88. Конрад, Н.И. Проблемы современного сравнительного литературоведения. Сборник статей «Запад и Восток» [Текст]. – М.: Изд. АН СССР, 1972. – 496 с.
89. Конторович, Э.Х. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии [Текст] / Э.Х. Конторович. – Москва: Издательство Института Гайдера, 2014. – 744 с.
90. Корнилова, Е. Вильям Шекспир [Текст] / Е. Корнилова. – Москва: Знание, 1964. – 47 с.
91. Котетишвили В.В. К вопросу о толковании лирики Хафиза. Автореф. дис. канд. фил. наук / В.В. Котетишвили. – Тбилиси, 1964. – 26 с.
92. Кох, Макс. Шекспир [Текст] / Макс Кох. – Москва Биография, Изд. 2, , 1987. – 126 с.
93. Кристенсен, А. Восточные мотивы [Текст] / А. Кристенсен. – Москва, 1940. – 201 с.
94. Куделин А.Б. Литературные взаимосвязи Запада и Востока в 19 веке и формирование концепции «мировая литература», 2-е издание СПб. [Текст]. – СПбГУП, 2012. – 512с.
95. Лихачев, Д.С. Развитие русской литературы X-XVII веков. Поэтика древнерусской литературы. Избранные работы в трёх томах (Том 1) [Текст] / Д.С. Лихачев. – Ленинград, 1987. – 656 с.

96. Лихачев, Д.С. Художественное наследие Древней Руси и словесность [Текст] / Д.С. Лихачев. – Ленинград: Наука, 1971. – 106 с.
97. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста [Текст] / Ю.М. Лотман. – Л.: Просвещение, 1972. – 215 с.
98. Мелетинский Е.М. Проблемы сравнительного изучения средневековой литературы Запад/Восток [Текст] / Е.М. Мелетинский. – Москва, 1988. – 401 с.
99. Морозов, М. Шекспир 1564-1616, 2-е изд. [Текст] / М. Морозов. – Москва, 1956. – 243 с.
100. Наврузов, А.Х. Художественный перевод и его требования [Текст] / А.Х. Наврузов // Вестник Таджикского государственного университета, № 9, 2023. – С. 245-250.
101. Нельс, С. Шекспир на советской сцене [Матн] / С. Нельс. – Москва: Изд-во «Искусство», 1960. – 274 с.
102. Носовский, Г.Б., Фоменко А.Т. Шахнаме: иранская летопись Великой Империи XII-XVII вв. [Текст] / Г.Б.Носовский, А.Т. Фоменко. – Москва, 1981. – 328 с.
103. Ольденбург, С.Ф. Связи Запада с Востоком стринные [Текст] / С.Ф. Ольденбург // Восток - Запад. – Москва, 1982. – 143 с.
104. Основы сравнительного и сопоставительного литературоведения (Учебное пособие по спецкурсу) [Текст]. – Казань, 2007. – 78 с.
105. Пинский, Л.Е. Шекспир. Основные начала драматургии [Текст] / Л.Е. Пинский. – Москва, 1964. – 124 с.
106. Плавский, З. И. Четырнадцать магических строк: вступительная статья // Западноевропейский сонет XIII-XVII веков: Поэтическая антология / Общее составление А. А. Чамеева. - Л. : Издательство ЛГУ, 1988. – 496 с.
107. Рассел, Б. Мудрость запада [Текст] / Б. Рассел. – М.; «Республика», 1998. – 476 с.

108. Рахимова, М.И. Хафизоведение в Таджикистане» (дисс.на соис. уч.ст. канд. фил. наук) [Текст] / М.И. Рахимова. – Душанбе, 2011. – 186 с.
109. Рейзов, В.Г. Сравнительное изучение литературы [Текст]. / В.Г. Рейзов. – Москва: Наука, 1972. – 268 с.
110. Рейснер, М.Л. Основные этапы развития газельной лирики на фарси в X–XIV вв.: автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / М.Л. Рейснер. – М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1980. – 20 с.
111. Смирнов А.В. Великий шейх суфизма[Текст] /А.В.Смирнов. – Москва: Наука, 1993. – 228 с.
112. Смирнов, С. Шекспир [Текст] / С. Смирнов. – Л.: Изд-во «Искусство», 1963. – 234 с.
113. Султанбеков, Ф.Ф. Хайям и Шекспир. Трансформации рубай и сонета. – Казань: Отечество, 2012. – 296 с.
114. Ходжибаева, Б.А. Хафиз и русская литература // Русский язык и литература в таджикской школе [Текст] / Б.А. Ходжибаева, 1971, № 3, – С . 94-102.
115. Худойдодов, А. Место газелей Хафиза в истории таджикско-узбекских литературных связей (вв.). Автореф. Дис. на соис. уч. ст. кан. фил. наук [Текст] / А. Худойдодов . – Душанбе, 1991. – 22 с.
116. Чарлз Лэмб. Три комедии Шекспира [Текст] / Лэмб Чарлз. – Москва, 1947. – 56 с.
117. Чернышевский Н.Г. Полное собрание сочинение. Т.ХШ [Текст] / Н.Г. Чернышевский. – Москва: Госполитиздат., 1949. – 920 с.
118. Шаталов, Э.Е. Записки охотника И.С. Тургенева[Текст] / Э.Е. Шаталов. – Сталинобод, 1960. – 223 с.
119. Шведов, Ю.Ф. Исторические хроники Шекспира [Текст] / Ю.Ф. Шведова. – Москва, 1964. – 236 с.
120. Шекспир в меняющемся мире (под ред. Шведова Ю.Ф.) [Текст]. – Москва, 1966. – 352 с.

121. Шозиёева, Г.П. Проблемы сопоставительного анализа персидско-таджикской и английской литератур (на основе творчества А. Фирдоуси и У. Шекспира)» (дисс. на соис. уч. ст. док. фил. наук) [Текст] / Шозиёева Г.П. – Душанбе, 2022. – 316 с.

б) бо забони англисӣ:

122. Adams, J.Q. A Life of William Shakespeare [Text] / J.Q. Adams. – Boston, 1923. – 68 p.
123. Aini, S. Bukhara. Reminiscences [Text] / S. Aini. – M.: Raduga, 1986. – 398 p.
124. Annmarie, Drury, ‘Translation’, in The Encyclopaedia of Victorian Literature, edited by Dino Felluga, Pamela K. Gilbert and Linda K. Hughes, 4 vols (Chichester: Wiley Blackwell, 2015), IV, 1628
125. Arya, Rahguzar, Diana Inkpen. Bilingual Chronological Classification of Hafiz’s Poems. – USA: California, 2016, pp. 54-62.
126. Ben, Jonson. The First Folio of Shakespeare [Text] / Jonson Ben. – New York: W. W. Norton and Company, 1996. – 325 p.
127. Bentley, G.E. Shakespeare [Text] / G.E. Bentley. – New Haven, 1961. – 213 p.
128. Brown, I. Shakespeare [Text] / I. Brown. – L., 1949. – 89 p.
129. Costello, Louisa Stuart. The Rose Garden of Persia [Text] / Louisa Stuart Costello. – London, 1845. – 219 p.
130. Daniel, Ladinsky, I Heard God Laughing: Renderings of Hafiz (Walnut Creek, CA: Sufism Reinterpreted, 1996) and The Subject Tonight is Love: 60 Wild and Sweet Poems of Hafiz (North Myrtle Beach, SC: Pumpkin House Press, 1997. – 243 p.
131. Dover, J. Wilson. The Essential Shakespeare [Text] / Wilson J. Dover. – L., 1932. – 89 p.
132. Doxey William. Rubaiyat of Omar Khayyam (the astronomer, poet of Persia) [Text] / William Doxey. – New York: Doxer’s at the sign of the Lark, 1900. – 246 p.

133. Francesco, Balducci Pegolotti. *La pratica della mercatura*, ed. A. Evans [Text] / Balducci Pegolotti Francesco. – Cambridge, Mass., 1936. – 26 p.
134. Fripp, E.I. *Shakespeare, Man and Artist*. 2 vols. [Text] / E.I. Fripp. – L., 1938. – 73 p.
135. Further examples can be found in *The Wars of Alexander: an alliterative romance translated chiefly from the Historia Alexandri Magni de Preliis*. Ed. by Walter W. Skeat for E.E.T.S. 1886. (Chapters VIII-XIV).
136. Gani, Sirius. *Shakespeare, Iran and East* [Text] / Sirius Gani. – New York, 2008. – PP. 208-214.
137. Gertrude, Bell. *Poems from the Divan of Hafiz* [Text] / Bell Gertrude. – London: Heinemann, 1897. – 89 p.
138. Ghazanfari, Kolsoum. *Perceptions of Zoroastrian realities in the Shahnameh: Zoroaster, beliefs, rituals* [Text] / Ghazanfari, Kolsoum. – Berlin: Logos Verlag, 2001. – 176 p.
139. Guerber, Hélène Adeline. *The book of the epic* [Text] / Hélène Adeline Guerber. – New York: Biblo and Tannen. 1966. – 213 p.
140. Hafiz, Shams-ud-din Mohammad // *Encyclopedia Britannica* [Text] / Shams-ud-din Mohammad Hafiz. – London, 1901. - pp. 36-39.
141. *Hafiz: the Prince of Persian Lyric Poets* (reprint of William Jones) [Text] / William Jones. – New York: F. A. Stokes, 1906. – 119 p.
142. Halliday, F.E. *Shakespeare in his Age* [Text] / F.E. Halliday. – L., 1956. – 134 p.
143. Halliday, F.E. *The Life of Shakespeare* [Text] / F.E. Halliday. – L., 1961. – 148 p.
144. Harrison, G. B. *Shakespeare at Work* [Text] / G.B. Harrison. – L., 1933. – 137 p.
145. Harrison, G.B. *Elizabethan P lays and Players* [Text] / G.B. Harrison. – L., 1940. – 121 p.

146. Hellmut Braun. Iran under the Safavids and in the Eighteenth century (Part III) [Text] / Hélène Adeline Guerber. – Leiden: Brill, 1969. – 126 p.
147. Hellmut, Braun. Iran under the Safavids and in the Eighteenth century (Part III) [Text] / Braun Hellmut. – Leiden: Brill, 1969, -126 p.
148. Henry, Howorth. History of the Mongols, London, 1888, vol. iii, p. 576. 179. Henry IV, Translations [Text] / Howorth Henry. – London, 1943. – 41 p.
149. Henry, Wilberforce Clarke. The Divan, Written in the Fourteenth Century, by Khwaja Shamsu-d-Din Muhammad-i-Hafiz-i-Shirazi, 2 vols [Text] / Wilberforce Clarke Henry. – Calcutta: Government of India, 1891. – 312 p.
150. Herman, Bicknell. Hafiz of Shiraz, Selections from his Poems [Text] / Bicknell Herman. – London: Trübner, 1875. – 174 p.
151. Hotson, L. Shakespeare versus. Shallow [Text] / L. Hotson. – N. Y., 1931. – 87 p.
152. Houston, Ch. Thou glorious kingdom, thou chief of Empires: Persia in seventeenth century travel literature // [Text] / Ch. Houston. – English publishing: Studies in Travel Writing, 13 (2), 1913, p. 141-152.
153. Huntly, Justin, McCarthy. Ghazels from the Divan of Hafiz [Text] / Justin Huntly McCarthy. – London: Nutt, 1893. – 216 p.
154. Hotson. L.I. W illiam Shakespeare[Text] / L.I. Hotson. – N. Y., 1937. – 97 p.
155. Jackson, Laufer, Guida. Traditional epics: A literary companion [Text] / Laufer, Guida Jackson. – New York: Oxford University Press, 1995. – 285 p.
156. Jones, William. Sacontala: on the mystical Poetry of the Persians and Hindus [Text] / William Jones. – London: Oxford University, 2001. – 219 p.
157. Juan, D. Don Juan of Persia, 1560-1604 [Text] / D. Juan. – Routledge, 2005. – 355 p.

158. Karl, Marx. *Das Kapital: Kritik der politischen Okonomic* [Text] / Karl Marx. – Hamburg, 1867. – 137 p.
159. Klaproth M.J.. *Vocabulaire Latin, Persan et Coman Mémoires relatifs à l'Asie* [Text] / M.J. Klaproth. – Paris 1838. – 113 p.
160. Kottman, P. *Tragic Conditions in Shakespeare: Disinheriting the Globe*, 1st edition [Text] / P. Kottman. – Baltimore: Stanford, CA, 2019. – 232 p.
161. Kuun, G. *Codex Cumanicus* [Text] / G. Kuun. – Budapest, 1880. – 93 p.
162. Le Gallienne, Richard. *Odes from the Divan of Hafiz* (New York: privately printed [Text] / Richard Le Gallienne. – London: Duckworth, 1905. – 96 p.
163. Lowe, W.H. *Twelve Odes of Hafiz Done Literally into English* [Text] / W.H. Lowe. – Cambridge: Spalding, 1877. – 217 p.
164. Marchette, Chute. *Shakespeare of London* [Text] / Chute Marchette. – N. Y., 1949. – 114 p.
165. Mulla, D.F. *Seventy-Five Odes of Hafiz* [Text] / D.F. Mulla. – Bombay: Education Society, 1891. – 179 p.
166. Parvina, Loloi. William Oxley. *Poems from the Divan of Hafiz* [Text] / L. Hotson. – United Kingdom: Brixham, 2013, - PP. 351-358.
167. Patrick, Clawson. *Eternal Iran*. [Text] / Clawson Patrick. – Palgrave, 2005. – P. 25.
168. Payne, John. *The Poems of Shemseddin Mohammed Hafiz of Shiraz*, 3 vols [Text] / John Payne. – London: Villon Society, 1901. – 313 p.
169. Pearson, H. *A Life of Shakespeare* [Text] / H. Pearson. – L., 1949. – 97 p.
170. Pishkar, Kiyar. Nasery Nushin. *Comparative study of theme of love in Sonnets of Shakespear and Hafiz* / International Researcher, Volume No 2, 04 December, [Text] / Kiyar Pishkar. Nushin Nasery, 2013. – PP. 66-75.

171. Poems from the Divan of Hafiz (Translated by Gertrude Lowthian Bell) [Text] / L. Hotson. – London: William Heinemann, 1897. – 167 p.
172. Quenne1,1.P. Shakespeare [Text] / 1.P. Quenne1. – L., 1963. – 135 p.
173. Rami, A. Rubayyat al-Khayyam // Dar al-Shoruq al-Ula [Text] / A. Rami. – London, 1912. – 217 p.
174. Reese, M.M. Shakespeare, his World and his Work [Text] / M.M. Reese. – L., 1953. – 79 p.
175. Robinson, Samuel. A Century of Ghazels or a Hundred Odes, Selected and Translated from the Diwan of Hafiz [Text] / Samuel Robinson. – London: Williams & Norgate, 1875. – 214 p.
176. Roozbeh, Roohollah. A comparative study of taking pride in one's own poetry: Hafiz and Shakespear / International Letters of Social and Humanistic Sciences [Text] / Roohollah Roozbeh. – Switzerland: SciPress, 2018, - PP. 24-31
177. Rowse, A.L. William Shakespeare. A Biography [Text] / A.L. Rowse. – London, 1963. – 147 p.
178. Schoenbaum, S. Hafiz Shirazi [Text] / S. Schoenbaum. – New York: Oxford University Press, 1987. – 237 p.
179. Shakespeare, William. The Life and Death of King John [Text] / William Shakespeare. – London, 1936. – 112 p.
180. Shakespeare, William. The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark, (by Lott Bernard), [Text] / William Shakespeare. – London: Longman, 1970. – 123 p.
181. Sidney, Lee. A Life of W illiam Shakespeare [Text] / Lee Sidney. – L , 1925. – 93 p.
182. The Early Travelers in Palestine, ed. Thomas Wright, [Text] / L. Hotson. – London, 1848. PP. 103-120.
183. The new Encyclopedia Britannica (Vol. 8). (1998). [Text] / L. Hotson. – Chicago: Encyclopedia Britannica. – 321 p.

184. Thomas, Gray. The Complete Poems // ed. H.W. Staw, J.R. [Text] / Gray Thomas. – Hendrickson, 1966, – 341 p.
185. Walter, Leaf. Versions from Hafiz [Text] / Leaf Walter. – London: Grant Richards, 1898. – 117 p.
186. Wilberforce, H. Clarke, The Dīvān, written in the fourteenth century, by Khwāja Shamsu-d-dīn Muḥammad-i-Hāfiz-i-Shīrāzī, 2 vols [Text] / H. Wilberforce. – Calcutta: Government of India Central Printing Office), I, 126.
187. Zachary, Lockman. Contending Visions of the Middle East [Text] / Lockman Zachary. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 44 p.

III. Фарҳангу луғот:

188. Алӣ Акбар, Деххудо. Луғатномаи Деххудо. Ҷилди 11 [Матн] / Деххудо Алӣ Акбар. – Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1373 х.ш. – 240 с.
189. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1 [Матн]. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 997 с.
190. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2 [Матн]. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 1095 с.
191. Ҳодизода, Р. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ [Матн] / Р. Ҳодизода, М. Шукуров ва диг. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 188 с.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶӢИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

1. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии

аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

[1-М]. Ёрбекова, З.М. Сотим Улугзода и Уильям Шекспир (переводческий вклад) [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ). – Душанбе, 2023. – № 4 (105). – С. 127-135 (бо ҳаммуаллифӣ).

[2-М]. Ёрбекова, З.М. Масъалаҳои таърихӣ-муқоисавии осори Ҳофиз ва Шекспир [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ). – Душанбе, 2023. – № 4 (106). – С. 117-120.

[3-М]. Ёрбекова, З.М. Ҳофиз ва Шекспир [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев. Бахши илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Хоруғ, 2023. – №2(26). – С. 3-7.

[4-М]. Ёрбекова, З.М. Муштарақоти ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Виллям Шекспир [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2025. – № 2. – С. 216-221.

[5-М]. Ёрбекова, З.М. Тавсифи ишқ аз нигоҳи Ҳофиз Шерозӣ ва Виллям Шекспир [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ). – Душанбе, 2026. – № 3 (122). – С. 206-211.

[6-М]. Ёрбекова, З.М. Ҳофиз Шерозӣ ва Виллям Шекспир – ғазалсароёни ҷаҳон [Матн] / З.М. Ёрбекова // Паёми Донишгоҳи Хоруғ (бахши илмҳои гуманитарӣ). – Хоруғ, 2026. – №1 (05). – С. 49-56.

2. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд:

[7-М]. Ёрбекова, З.М. Адабиёти татбиқӣ ва нақши тарҷумаи бадеӣ дар он (дар заминаи ғазалиёти Ҳофиз Шерозӣ ва сонетҳои Виллям Шекспир) [Матн] / З.М. Ёрбекова // Маҷмуи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Авлавияти омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар дар низомии хизмати давлатӣ: таҳкими салоҳияти рақамӣ». Академияи идоракунии

давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 24 апрели соли 2026. – С. 312-336.

[8–М]. Ёрбекова, З.М. Ҷойгоҳи тарҷумаи бадеӣ дар шароити бисёрфарҳангӣ (дар заминаи ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ ва сонетҳои Вилям Шекспир) [Матн] / З.М. Ёрбекова // Маҷмуи маводди Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами Филологияи Шарқ ва робитаҳои забониву адабӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ». Донишгоҳи давлатии байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. – Душанбе, 30 апрели соли 2026. – С. 280-288.

**МУШТАРАКОТИ МАЪНОИИ ҒАЗАЛИЁТИ ҲОФИЗИ ШЕРОЗӢ ВА
СОНЕТҲОИ ВИЛЯМ ШЕКСПИР**

	Ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ	Сонетҳои Виллям Шекспир
1.	Ё раб, сабабе соз, ки ёрам ба саломат	<i>Lord of my loue, to whome in vassalage</i>
2.	Ба чашми <i>ишқ</i> тавон дид рӯи шоҳиди мо	<i>Mine eye and heart are at a mortall warre,</i>
3.	Соқӣ, ба нури <i>бода</i> барафрӯз чоми мо	<i>Thy glasse will shew thee how thy beauties wear,</i>
4.	<i>Шамси</i> фалак хичил шуда, аз рухи хуби моҳи арз	<i>Euen so my Sunne one early morne did shine</i>
5.	Роҳест роҳи <i>ишқ</i> , ки ҳечаш канора нест	<i>Sweet loue renew thy force, be it not said</i>
6.	Корам зи <i>даври чарх</i> ба сомон намерасад	<i>With Sunne and Moone, with earth and seas rich gems:</i>
7.	Рӯзу шаб хобам намеояд ба чашми ғампараст	<i>But day by night and night by day oprest.</i>
8.	Эй нури <i>чаши</i> ман, сухане ҳаст, гӯш кун!	<i>That may expresse my loue, or thy deare merit?</i>
9.	Дар кори гулобу <i>гул</i> ҳукми азали ин буд	<i>When beauty liu'd and dy'ed as flowers do now</i>
10.	Расидани гули насрин ба хайру хубӣ бод	<i>That thereby beauties Rose might neuer die,</i>
11.	Даме бо ғам ба сар бурдан чаҳон яксар намеарзад	<i>The earth can haue but earth, which is his due</i>
12.	Саҳар чун хусрави ховар алам бар куҳсорон зад	<i>Full many a glorious morning haue I seene</i>
13.	Ба ҳусну хулқу вафо кас ба	<i>That beauty still may liue in thine</i>

	ёри мо нарасад	or thee
14.	Хуш омад гул в-аз он хуштар набошад	Then giue me welcome, next my heauen the best
15.	Бар ҳайате, ки абр муҳити камар шавад	Cloudes and eclipses staine both Moone and Sunne
16.	Ишрати шабгир кун, май нӯш, к-андар роҳи ишқ	Take all my loues, my loue, yea take them al
17.	З-ин нақди қалби хеш, ки кардам нисори дӯст	And to the painted banquet bids my hear
18.	Маҳ чилва менамояд бар сабзхинги гардун	Kissing with golden face the meddowes greene
19.	Бе ҷамоли оламорои ту рӯзам чун шаб аст	And see the braue day sunck in hidious nigh
20.	<i>Хун шуд дилам зи дарду ба дармон намерасад</i>	<i>Beggerd of blood</i> to blush through liuely vaines
21.	<i>Бинол, булбули бедил, ки ҷои фарёд аст</i>	Bare ruin'd quiers, where late the <i>sweet birds sang</i>
22.	Бе меҳри рухат <i>рӯзи маро нур намондаст?</i>	When thou thy selfe dost giue <i>invention light?</i>
23.	Дида дарё кунаму <i>сабр ба саҳро</i> фиканам	Whilst like a <i>willing pacient</i> I will drinke
24.	Нишони <i>аҳли Худо ошиқист,</i> бо худ дор	<i>A God in loue,</i> to whom I am confin'd.
25.	Дигар он ҷо, ки равам, <i>оқилу фарзона</i> равам	Be wise as thou art cruell, do not presse
26.	<i>Шоҳи шамшодқадон,</i> хусрави шириндаҳанон	And all those beauties whereof now he's <i>King</i>
27.	<i>Ситорае</i> бидурахшиду моҳи мачлис шуд	Let those who are in fauor with their <i>stars,</i>

28.	<i>Дар намозам</i> хами абрӯи ту бо ёд омад	<i>So will I pray</i> that thou maist haue thy Wil
29.	<i>Ҳеҷ кас нест</i> , ки дар кӯи туаш коре нест	But that <i>thou none lou'st</i> is most euident
30.	<i>Эй нистаи ту ханда</i> зада бар хадиси қанд	It <i>suffers not in smilinge</i> pomp, nor falls
31.	<i>Чеҳра бинмо</i> , дилрабо, то чон барафшоном чу шамъ	A womans face with natures owne hand painted,
32.	К-ин чунин рафтаст дар аҳди <i>азал тақдири мо</i>	O for my sake doe you with <i>fortune chide,</i>
33.	<i>Танам аз</i> воситаи дурии дилбар бигудохт	<i>My body</i> is the frame wherein ti's held,
34.	Ман ҳамон дам, ки вузӯ <i>сохтаи аз чаишаи шиқ</i>	In faith I doe not loue thee with <i>mine eyes,</i>
35.	<i>Эй насими саҳар</i> , оромгахи ёр кучост?	Full many a <i>glorious morning</i> haue I seene
36.	<i>Хуррам он рӯз</i> , ки бо дидаи гирён биравам	Why didst thou promise such a <i>eauteous day,</i>
37.	<i>Эй хуррам аз</i> фурӯғи рухат <i>лолазори умр</i>	Time doth transfixe the <i>florish set</i> <i>on youth</i>
38.	<i>В-аз фалак</i> хуни хум кӣ чӯяд боз?	And <i>make the earth</i> deuoure her owne sweet brood
39.	Ту, к-аз саройи <i>табиат</i> намеравай берун,	Till <i>nature</i> as she wrought thee fell a dotinge
40.	Дар <i>бахр</i> фитоодаам чу моҳӣ	For nimble thought can iumpe both <i>sea</i> and land
41.	Сӯзи дил бин, ки зи бас <i>отаиши</i> <i>ашкам</i> дили шамъ	But <i>heauie teares</i> , badges of eithers woe
42.	<i>Ситорае бидурахшиду</i> моҳи	Not from <i>the stars</i> do I my iudgement plucke

	маҷлис шуд	
43.	Бозори <i>шавқ гарм шуд</i> , он сарвқад кучост?	Shall I compare thee to a <i>Summers day</i> ?
44.	То лаби чашмаи <i>хуршеди дурахшон</i> биравам	Sometime too hot the eye of <i>heaven shines</i>